

99640

ESKİŞEHİR İKTİSADİ ve TİCARİ İLİMLER AKADEMİSİ

1
67

T. C.
ANADOLU ÜNİVERSİTESİ
MERKEZ KÜTÜPHANESİ

TÜRKİYE'DE SANAYİLEŞME SÜRECİ VE STRATEJİSİ

T. C.
ANADOLU ÜNİVERSİTESİ
MERKEZ KÜTÜPHANESİ

(Doçentlik Tezi)

Dr. Ergül HAN

ESKİŞEHİR—1977

İ Ç İ N D E K İ L E R

BİRİNCİ BÖLÜM

G İ R İ Ş V E K A L K I N M A S O R U N U N U N A N A L İ Z İ

<u>BİRİNCİ KISIM</u> : GİRİŞ	1
<u>İKİNCİ KISIM</u> : KALKINMA SORUNUNUN ANALİZİ	6
I. <u>AZ GELİŞMİŞ ÜLKELERDE KALKINMA SORUNU</u>	8
A. KENDİNİ BESLEYEN KALKINMANIN YOLU	8
B. AVRUPA - KUZEY AMERİKA KALKINMA MODELİNİN GEÇERLİLİĞİ	10
C. KALKINMA DENEYLERİNİN UYGULANABİLMESİ VE YENİ KALKINMA MODELLERİNİN BULUNMASI	13
II. <u>KALKINMA STRATEJİSİNE İLİŞKİN TEMEL SORUNLAR</u>	15
A. KALKINMADA ÖNCELİK SORUNU	15
1. Tarım Önceliğinin Dayanakları	16
a. Tarımsal Üretimin Daha Düşük Yatırımlarla Artırılabilmesi	16
b. Kalkınmakta Olan Ülkelerde Sanayinin Gerektirdiği Girişimci, Yönetici ve Teknik Bilgi Yokluğu	17
c. Tarımsal Yatırımların İthalat Gereği Çok Düşüktür	18

d. Gıda Maddeleri Talebinin Kargılanması	18
e. İhracat Gelirlerinin Artırılması	20
f. Sermaye Birikiminin Sağlanması	21
g. Sanayi Ürünlerine Talep Yaratılması	22
2. Sanayi Önceliğinin Dayanakları	23
a. Üretim Yapısı Açısından	23
1) Sanayinin Arz Esnekliği Yüksekler	23
2) Sanayide Teknik İlerlemelerin Uygulanması Daha Fazladır	24
3) Sanayide Artan Verimler Geçerlidir	24
4) Sanayide Tamamlanma ve Dışsal Ekonomiler Meydana Gelir	24
b. Tamamlayıcı Gelişmeler Açısından	25
B. KALKINMADA SANAYİ VE TARIMSAL YAPI İLİŞKİLERİ	26
C. EKONOMİK DÜZENE İLİŞKİN SORUNLAR	30
1. Özel Girişimciliğin Yetersizliği	31
2. Zaman Baskısı	32
3. Yabancı Sermaye	33
III. UYGULAMADA SANAYİLEŞME STRATEJİLERİ	34
A. SANAYİLEŞMEYİ ETKİLEYEN ORTAK UNSURLAR	34
B. SANAYİLEŞME STRATEJİLERİ	35
1. İlkel Ürünlerde Uzmanlaşma	36
2. Dengeli Kalkınma	37
3. Sanayide Uzmanlaşma	38
C. STRATEJİLERİN GENEL DEĞERLEMESİ	39

İKİNCİ BÖLÜM

T Ü R K İ Y E ' D E S A N A Y İ L E Ş M E
S Ü R E C İ N İ N A N A L İ Z İ

<u>BİRİNCİ KISIM</u> :	<u>TÜRKİYE'NİN SANAYİLEŞME STRATEJİSİNİN</u>	
	<u>TARİHSEL ANALİZİ</u>	42
I.	<u>1923 - 1932 DÖNEMİNDE SANAYİLEŞME STRATEJİSİ</u>	46
	A. SANAYİNİN KORUNMASI	47
	B. SANAYİNİN ÖZENDİRİLMESİ	48
	C. SANAYİNİN FİNANSMANI	49
	D. DÖNEMİN SANAYİLEŞME STRATEJİSİNİN DEĞERLEMESİ	50
II.	<u>1933 - 1949 DÖNEMİNDE SANAYİLEŞME STRATEJİSİ</u>	54
	A. DEVLET GİRİŞİMCİLİĞİNE YOL AÇAN ETKENLER	55
	1. 1929 Dünya Ekonomik Buhranı	55
	2. Yeni Gelişme Modeli ve Sovyet Deneyi	55
	3. Özel Girişim Önceliğinin Başarısızlığı	56
	B. DÖNEM İÇİNDE SANAYİLEŞMEYİ YÖNLENDİREN GELİŞMELER	59
	1. Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı	63
	2. İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı	65
	C. DÖNEMİN SANAYİLEŞME STRATEJİSİNİN DEĞERLEMESİ	66
III.	<u>1950 - 1960 DÖNEMİNDE SANAYİLEŞME STRATEJİSİ</u>	70
	A. SANAYİLEŞME STRATEJİSİNİN BELİRGİN ÖZELLİKLERİ	70
	B. DÖNEM İÇİNDE SANAYİLEŞMEYİ YÖNLENDİREN GELİŞMELER	72
	C. DÖNEMİN SANAYİLEŞME STRATEJİSİNİN DEĞERLEMESİ	74

IV. <u>PLANLI KALKINMA DÖNEMİNDE SANAYİLEŞME STRATEJİSİ</u>	75
A. BİRİNCİ BEŞ YILLIK KALKINMA PLANINDA SANAYİLEŞME STRATEJİSİ	76
B. İKİNCİ BEŞ YILLIK KALKINMA PLANINDA SANAYİLEŞME STRATEJİSİ	82
C. UZUN DÖNEMDE (1973 - 1995) VE ÜÇÜNCÜ BEŞ YILLIK KALKINMA PLANINDA SANAYİLEŞME STRATEJİSİ	87
D. PLANLI DÖNEMİN SANAYİLEŞME STRATEJİSİNİN DEĞERLEMESİ	95
1. Birinci Beş Yıllık Planın Sanayileşme Stratejisinin Değerlemesi	96
2. İkinci Beş Yıllık Plan'ın Sanayileşme Stratejisinin Değerlemesi	98
3. Uzun Dönem ve Üçüncü Beş Yıllık Plan'ın Sanayileşme Stratejisinin Değerlemesi	100
<u>İKİNCİ KISIM : TÜRKİYE'DE SANAYİLEŞMENİN GELİŞİMİ</u>	106
I. <u>SANAYİNİN TÜRK EKONOMİSİNDEKİ YERİ</u>	106
A. SANAYİNİN GAYRİ SAFİ YURTİÇİ HASILADAKİ PAYI	106
B. SANAYİNİN İSTİHDAM PAYI	109
C. SANAYİ YATIRIMLARI	110
D. SANAYİ KESİMİNİN GELİŞMESİ VE ÜRETİM BİLEŞİMİ	111
II. <u>YAPIM SANAYİNİN ANALİZİ</u>	112
A. YAPIM SANAYİNİN GELİŞMESİ VE ÜRETİM BİLEŞİMİ	112

B. YAPIM SANAYİNİN İSTİHDAM PAYI	114
C. YAPIM SANAYİNE YATIRIMLAR	116
D. YAPIM SANAYİNDE VERİMLİLİK	118
E. YAPIM SANAYİ VE DIŞ TİCARET	120

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE SANAYİLEŞME SÜRECİNDE KARŞILAŞILAN TEMEL SORUNLAR VE SANAYİLEŞME AŞAMASININ GÖZDEN GEÇİRİLME ZORUNLULUĞU

<u>BİRİNCİ KISIM</u> : SANAYİLEŞME SÜRECİNDE KARŞILAŞILAN TEMEL SORUNLAR	125
I. <u>HIZLI NÜFUS ARTISININ DOĞURDUĞU İSSİZLİK VE KİŞİ BAŞINA DÜŞÜK GELİR</u>	126
II. <u>YAPIM SANAYİNDE DENGESİZLİK VE DIŞA BAĞLILIĞIN ARTMASI</u>	128
III. <u>ÖTEKİ SORUNLAR</u>	134
<u>İKİNCİ KISIM</u> : SANAYİLEŞME AŞAMASININ GÖZDEN GEÇİRİLME ZORUNLULUĞU VE TAMAMLAYICI ÖNLEMLERİN ALINMASI	136
I. <u>YATIRIM MALLARI SANAYİ VE TÜRKİYE'NİN SANAYİLEŞMESİ</u>	140
A. YATIRIM MALLARI SANAYİNİN KAPSAMI	140
B. YATIRIM MALLARI SANAYİNİ GELİŞTİRME ZORUNLULUĞU	141
1. Sanayilerarası Dikey Tamamlama ve Dışsal Ekonomiler	142

2. Teknolojik Gelişme	143
3. İstihdam Sorununun Çözümlemesi	144
4. Yatırım Malları Sanayii ve Finansman Kaynakları	145
5. Yatırım Malları Sanayii ve Pazar Genişlemesi	146
6. Yatırım Malları Sanayii ve Dış Kaynaklara Bağlılık	147
II. <u>TÜRK YAPIM SANAYİİNİN GELMİŞ OLDUĞU AŞAMA</u>	148
A. YAPIM SANAYİİNDE TOPLAM TALEP VE TOPLAM ARZIN YAPISI	149
B. YAPIM SANAYİİNDE KENDİNE YETERLİK ORANLARI	154
III. <u>TAMAMLAYICI ÖNLEMLER</u>	157
A. NÜFUS ARTIŞ HIZININ DÜŞÜRÜLMESİ	157
B. GECİKMİŞ REFORMLARIN GERÇEKLEŞTİRİLMESİ	158
C. TEKNOLOJİK GELİŞMENİN SAĞLANMASI	159
D. ÖZENDİRME ÖNLEMLERİNİN YENİDEN DÜZENLENMESİ	163
SONUÇ:	166
YARARLANILAN KAYNAKLAR	171

BİRİNCİ BÖLÜM

GİRİŞ VE KALKINMA SORUNUNUN ANALİZİ

BİRİNCİ KISIM : GİRİŞ

İkinci Dünya Savaşı sonrası özellikle uluslararası düzeyde önem kazanan "Az Gelişmiş Ülkelerin Kalkınma Sorunu", aradan yaklaşık otuz yıl geçmesine rağmen güncelliğini korumaktadır. Geçen süre içinde sorunun nedenleri, ayrıntıları ve etkileri daha bir berraklaşır ve anlaşılır bir duruma gelmiştir. "Gelişmiş" ya da "Sanayileşmiş" diye adlandırılan ülkelerin bu otuz yıllık süre içinde karşılaştıkları ekonomik sorunları ortak bir başlık altında toplama olanağı vardır. Sorun ortak olunca, bulunacak çözümler de ortak geçerliliğe sahip olacaktır. Ancak aynı yolu az gelişmiş ya da gelişmekte olan ülkeler için izleme olanağı pek yoktur. Bu ülkeler yalnız ekonomik değil sosyal ve siyasal bakımdan da değişik yapı ve sorunlara sahiptirler. Dolayısıyla çözüm yolları da değişik olmak zorundadır. Ayrıca önerilen çözümler tek bir ülke için bile farklılıklar gösterebilmektedir.

İkinci Dünya Savaşı sonrası ele alındığı biçimiyle "Büyüme" ya da "Gelişme" sorununun tarihsel bir yanı olmadığı genellikle kabul edilmektedir. Oysa az gelişmiş ülkelerin karşılaştıkları ekonomik sorun, bir başka deyişle "geri kalmışlık" daha öncelere götürülebilir. Ulus-

lararası gelişme yarışında, günümüzdeki gelişme farkının ortaya çıkmasında en önemli olayın 18. yüzyılın sonlarında İngiltere'de başlayan ve 19. yüzyıl boyunca başta Avrupa ve Kuzey Amerika olmak üzere öteki bazı ülkelere yayılan "Sanayi Devrimi" olduğu genellikle kabul edilmektedir. Durgun tarımsal yapıdan dinamik sanayi yapısına, günümüz kalkınmakta olan ülkelere kıyasla çok önceden geçmiş bulunan bu ülkeler, aradaki gelişme farkını giderek açmaktadırlar. Bir başka deyişle gelişmekte olan ülkeler, sanayileşmiş ülkelerle aralarında ki gelişme farkını kapatmakta büyük güçlüklerle karşı karşıyadırlar. Fark özellikle kişi başına düşen ortalama reel gelir düzeyinde kendini açıkça göstermektedir.

Kalkınma çabası içinde bulunan ülkelerin sahip olduğu özellikler ve koşullar Avrupa-Kuzay Amerika Tipi bir Sanayi Devrimini aynen tekrarlamamanın olanaksızlığını göstermektedir. Ancak bu, sanayileşmiş ülkelere göre çeşitli nedenlerle geri kalmış ülkelerin kalkınmalarının, bir başka deyişle sanayileşmelerinin olanak dışı olması demek değildir. Sanayileşme bugünün gelişmiş ülkelerine özgü, onların tekelinde bulunan bir süreç değildir. Ortada öğrenilebilir bir olgu vardır. Kalkınma çabasına girmiş, kalkınmanın bilincine varmış ülkeler içinde buldukları ortam ve koşullar çerçevesinde hızlı ve sağlıklı bir sanayileşmenin gereğine inanarak, uygun kalkınma yöntemlerini uygulama durumundadırlar.

Yukarıdaki açıklamalar bütünüyle Türkiye'nin kalkınma süreci için geçerlidir. Gerçekten de Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş yıllarına baktığımızda, askeri ve siyasal yönden başarıya ulaşmış olan Genç Türkiye'nin önündeki en büyük sorunun, Ekonomik Kalkınma olduğunu görmekteyiz. 1923 lerde alınan karar, kalkınmanın ancak

sanayileşme ile gerçekleşeceği yönündedir. Türk Kalkınma Süreci'nin günümüze kadarki gelişimine bakıldığında -bazı ara dönemler dışında- sanayileşerek kalkınma önceliğinin temel alındığı saptanabilir. "... bize fabrika, yine fabrika lâzımdır..."(1). "Endüstri müsavi medeniyet, medeniyet müsavi endüstri demektir... Türkiye'nin endüstrileşmesi... millî varlığın temel taşıdır"(2) gibi ifadeler seçilen kalkınma stratejisinin en açık belirtileridir.

Kuruluştan bu yana gösterilen sanayileşme çabaları Türkiye Ekonomisi'ni bugün nereye getirmiştir? Bir başka deyişle seçilen sanayileşme stratejisi, bu stratejinin geçen elli yılı aşkın süre içinde çeşitli dönemlerdeki uygulaması ve bugün karşı karşıya kalınan sorunlar, bu çalışmanın konusunu oluşturmaktadır.

Temel tercih olarak seçilmiş bulunan sanayileşerek kalkınma yolunu izleyen Türkiye'nin bugün gelmiş olduğu düzeyde karşı karşıya kaldığı istihdam, dengesiz sanayileşme ve dış kaynaklara bağıllık gibi ağır sorunlar, yapılan sanayileşme tercihi ele almamızın temel nedenidir.

Yukarıda belirtilen temel sorunlar, bilindiği gibi kalkınma ile ortadan kaldırılmaya çalışılan sorunlardır. Ekonomik ve sosyal kalkınmanın amacı temelde, ülke insanına yüksek bir yaşam düzeyi sağlamaktır. Kalkın-

(1) Adnan Giz, "Kurtuluş Savaşı Sırasında Ankara'dan Yükselen Ses", İstanbul Sanayi Odası Dergisi, 15, Nisan.1969.

(2) Celal Bayar'ın Söylev ve Demeçleri, 1921-1938, (Ekonomik Konulara Dair), s.138 ve Celal Bayar'ın Söylev ve Demeçleri, 1920-1953, s.299. (K.Boratav, Türkiye'de Devletçilik, İstanbul, 1974, s.237 den naklen).

ma ile bu amaç elde edilemiyor ya da çok yavaş ve istenilen nitelikte gerçekleştirilemiyorsa, kalkınmayı sağlayacak olan sanayileşme sürecinin incelenmesi ve gözden geçirilmesi zorunludur.

Bu düşünceden hareketle Türk kalkınmasında sanayileşme sürecini ve sanayileşme sürecinde izlenen strateji sonucunda karşı karşıya kalınan sorunları inceleyen çalışmamız üç bölümden oluşmaktadır.

Birinci bölüm çalışmanın giriş kısmı ile kalkınma sorunu kalkınmada tarım ya da sanayi önceliği ve sanayileşme stratejilerinin incelendiği temel konulardan meydana gelmiştir.

İkinci bölümde Türkiye'de sanayileşme sürecinin analizine çalışılmıştır. Bu bölümde temel amaç, süreç içinde sanayileşmenin, onu zorunlu kılan sorunları çözümlenip çözümlenemediği ya da ne dereceye kadar çözümlendiğini göstermek olmuştur. İkinci bölüm iki kısımdan oluşmuştur. Birinci kısımda Türkiye'nin sanayileşme stratejisinin tarihsel analizi yapılmıştır. Bu kısımda 1923 ten bu yana belirli dönemlerin sanayileşme stratejisi ortaya koyulmuş ve ayrı ayrı değerlemeye çalışılmıştır. Bölümün ikinci kısmında Türkiye'de sanayileşmenin gelişimi özellikle yapım sanayii ele alınarak bazı göstergelere göre incelenmiştir.

Son olarak üçüncü bölümde Türkiye'de sanayileşme sürecinde karşılaşılan temel sorunlar ve sanayileşme aşamasının gözden geçirilme zorunluluğu açıklanarak alınması gerekli köklü stratejik karar ve tamamlayıcı önlemler ortaya konulmuştur.

Çalışmanın sonuç bölümünde kalkınmayı sanayileşerek gerçekleştirmek amacıyla ve zorunda bulunan Türkiye'nin, bulunduğu sanayileşme düzeyinde alması gereken kararların neler olabileceğine ilişkin önerilerimizi topluca ortaya koymuş bulunuyoruz.

İKİNCİ KISIM : KALKINMA SORUNUNUN ANALİZİ

Büyüme modelleri biçimsel denge kavramından doğmuş ve uzun dönemi kapsayan bir denge modeli olarak ortaya çıkmışlardır. Ekonomik büyüme modellerinin özellikle tarihsel bir yanı olmadığı gibi, gelişmemişlik olgusu üzerinde de durmadığı görülür. Bu modellerde genellikle sanayileşme sürecinin yapısal değişimine yer verilmemekte ve bu nedenle de kalkınmanın sosyo-ekonomik gelişimi dikkate alınmamaktadır.

Ayrıca büyüme modellerinin, kalkınmakta olan ülkelerin gelişme politikasına yol gösterici yönleri olduğu düşünülebilirse de, her sorunda geçerlidir denilemez. Bazı noktalarda "ters düşme"lerle de karşılaşılabilir. Örneğin, Neo-Klasik büyüme modellerinde üretim faktörlerinin ikamesi büyük önem taşır. Buna göre üretim tekniği seçiminde ucuz üretim faktörü kullanan bir tekniğin düşünülmesi gerekir. Kalkınmakta olan ülkelerde emek ucuz faktör olduğuna göre, emek yoğun bir üretim tekniği seçilmelidir. Öte yandan karşılaştırmalı üstünlükler teorisine göre, uluslararası uzmanlaşmada, bu ülkelerde tarım ve ona dayalı maddeler üzerinde gelişmeleri istenir. Bütün bunlar, kalkınmakta olan ülkelerin sanayileşmelerini, ilerleyen tekniği izlemelerini ortadan kaldıran sonuçlardır.

Genel kana odur ki, genel bir büyüme teorisinin yapısal farklılıklar gösteren gelişmemiş ve gelişmek-

te olan ülkelere uygulanma olanağı oldukça sınırlıdır. Çünkü ekonomik ve sosyal yapı bakımından birbirinden çok farklı olan bu ülkelerde genel bir modelin geçerliliği aşağıdaki nedenlerle büyük güçlükler doğuracaktır(3).

- Teknik ilerlemenin nasıl bir gelişim göstereceği önceden kesinlikle bilinemez. Özellikle üretim yapısı uzun dönemde, teknik yenilikler nedeniyle büyük değişikliklere uğrayacaktır.

- Çeşitli ülkelerde nüfus miktarı, nüfus artış hızı ve yapısı çok farklıdır. Doğal kaynaklar ve sermaye birikimi ülkeden ülkeye büyük ölçüde değişmektedir.

- Ekonomik sistemler yalnızca genel bakımdan değil, onun da ötesinde aynı sistemin farklı uygulamalar göstermesi bir "genellemeyi" önlemektedir.

- Üretim yapısında ve gelir dağılımındaki değişmeler uzun dönemli modelin tutarlılığını bozabilecektir.

- Genel bir model çeşitli ülkelerdeki farklı makro bağılılıkları kesinlikle açıklayamayacaktır.

Yukarıda bazılarına değinilen güçlükler kalkınmakta olan ülkelerin kalkınma politikası sorunlarına büyüme modellerinin doyurucu çözümler getiremediğini göstermektedir. Bu nedenle az gelişmiş ülkelerin kal-

(3) A.İlkin, Kalkınma ve Sanayi Ekonomisi, İstanbul, 1974, s.67-68.

kınma sorunlarına çözüm yolu arayan ve yol gösteren çok sayıda araştırma yapılmıştır. Aşağıda bu konulara kısaca ve çalışmamızın amacına uygun bir biçimde değinilecektir.

I. AZ GELİŞMİŞ ÜLKELERİN KALKINMA SORUNU

A. KENDİNİ BESLEYEN KALKINMANIN YOLU

Az gelişmiş ülkelerin ekonomik kalkınması, geniş kapsamlı dinamizm ve demokratizm sürecinin bir parçasını oluşturur(4). Sorunun gerek ulusal gerekse uluslararası düzeyde ele alınarak, sürekli bir biçimde çözümler getirilmeye çalışılması bunun kanıtıdır. Dinamik etkenler artık, statik toplum biçimleri, statik doğal yöntem ve geleneksel siyasal sistem ve bağımlılıklarının geçerli olduğu dünyanın geri kalmış kesimlerine ulaşmış bulunmaktadır. Günümüzün kalkınmakta olan ülkeleri, uluslararası alandaki büyük eğitsizlikleri açıkça görmekte, geri kalmışlıktan ve yoksulluktan kurtulmanın yollarını araştırmaktadırlar. Bu arada gelişme çabasında olan bu ülkeler tüm çabalarına rağmen gelişmiş ülkelere oranla ortalama gelirlerinin giderek düştüğünü görmektedirler(5).

(4) F.Ansprenger, "Wege zur Unabhaengigkeit", Entwicklungspolitik Handbuch Und Lexikon, Berlin, 1966, s.105 ve dev. ve R.F.Behrendt, "Gesellschaften im Umbruch", Entwicklungspolitik..., s.165 ve dev.

(5) W.Kraus, "Entwicklung der Wirtschaft", Entwicklungspolitik..., s.451.

Kalkınmakta olan ülkeler geri kalmışlıklarını ve yoksulluklarına belirli bir ölçüde sanayileşmiş ülkelere yüklemekte ve özellikle sermaye yardımı isteklerini sürdürmektedirler. Bu görüşlerin geçerliliği ve sanayileşmiş ülkelerin bu ya da öteki nedenlerle ekonomik yardımlarını sürdürüp sürdürmemeleri ayrı konudur. Ancak şurası anlaşılmalıdır ki, az gelişmiş ülkelerin kalkınabilmeleri için yalnızca dış yardımlara bel bağlamamaları, bunun yerine kendi öz kaynaklarını harekete geçirmeleri kaçınılmazdır. "Sanayileşmiş ülkelerin kalkınma yardımları, yardımı alan ülkelere belirli bir ölçüde yaşama ve üretim düzeyinin yükselmesini kolaylaştırabilir. Kalkınmakta olan ülkeler kendi güçlerini kullanmaya yönelmedikleri ve üretim kaynaklarını harekete geçirmedikleri sürece, bugün yapılan yardımlar iki katına çıksa bile, kalkınma sorununun uzun süre açılması olası değildir"(6). Kalkınmakta olan ülkeler kendilerine

(6) K. Billerbeck, "Reform der Entwicklungshilfe auf der Basis bisheriger Erfahrungen", Schriften des Hamburgischen Welt - Wirtschafts - Archivs XIV, Hamburg, 1961, s. 86. Billerbeck; in yukarıda belirtilen söz konusu görüşüne karşı J. Tinbergen, gelişmiş ülkelerin az gelişmiş ülkelere yaptıkları bugünkü yardımları iki katına çıkarmaları halinde, sorunun çözümlenmesinde büyük ilerlemelerin elde edilebileceğini belirtmektedir. J. Tinbergen, Shaping The World Economy, New York, 1962 (Mükerrer Hiç, Büyüme Teorileri ve Gelişen Ekonomiler, İstanbul, 1976, s. 172' den naklen).

özgü bir kalkınma stratejisi izlemek zorundadırlar. Sorun birbirinden kopuk, parça bölük önlemlerle çözülebilecek nitelikte değildir. Kalkınma stratejisine ilişkin çabalar, yeni bir ekonomik ve toplumsal düzen ve uzun dönemde birbirleriyle uyumlu önlemlerin sistematize edilebilmesi için açıkça belirlenmiş hedefleri gerektirir. Bu hedeflerin öngörülmesinde gerçek kalkınma olanakları temel olmalıdır.

B. A V R U P A - K U Z E Y A M E R İ K A
K A L K I N M A M O D E L İ N İ N
G E Ç E R L İ L İ Ğ İ

Günümüz kalkınma sorununa genel bir dinamizm açısından bakıldığında, kalkınmakta olan ülkelerin durumu 18. yüzyıl sonlarında meydana gelen "sanayi devrimi"nin gecikmiş yeni bir görünümü olarak anlaşılabilir. Öyle ki, sanayi devriminin kalkınmakta olan ülkelere kalkınma stratejisi hedef ve yöntemlerini aynen göstereceği ileri sürülebilir. Ancak farklı çıkış noktaları karşılaştırıldığında, Avrupa-K. Amerika kalkınma sürecinin bir kalkınma stratejisi için model ve örnek gösterilip gösterilemeyeceği ya da ne ölçüde gösterileceği gibi soruların ortaya atılması yerinde bir davranış olacaktır.

Avrupa'nın kalkınması yapınca, işçi ve ticaretle uğraşanların gittikçe gelişen liberal fikirleriyle oluşmuştur. Avrupa'nın kalkınması spontane olarak aşağıdan yukarıya doğru olmuştur. Bu arada denizaşırı bazı ülkelerin kalkınması, çoğunlukla yeni yurtlarına belirli bir miktarda teçhizat ve donanımını yanlarında götüreren Avrupalı göçmenlerce gerçekleştirilmiştir(7). Buna kar-

(7) W.Kraus, "Entwicklung....", s.453.

gi geri kalmış ülkelerde kalkınmanın çıkış noktaları sayıca çok az bir grup tarafından bilinmektedir. Sosyal mobilâtenin düşük olması nedeniyle bu gruplar belirli bir çerçevede sıkışıp kalmakta ve dolayısıyla kalkınma yukarıda düzenlenip yönetilmeye çalışılmaktadır.

Kalkınmakta olan ülkelerde nüfus üretime kıyasla çok hızlı bir biçimde artmaktadır. Bu kritik aşama, Avrupa kalkınma modelinde de ortaya çıkmıştır. Fakat Avrupa'da, sömürgelerden gıda maddesi ithali sanayi ürünleri ihracatı ve göç olayı bu kritik aşamanın atlatılmasında etkili olmuştur. Günümüzün kalkınmakta olan ülkeleri için böyle olanaklar yoktur. Avrupa ve K. Amerika, sanayileşme sürecini hemen hemen ıssız bir kıtaya istila ile birleştirmekle tarihsel bir şans kullanmışlardır(8). Buna karşın bugün Asya'nın nüfusça yoğun ülkelerinde kişi başına çok az gıda maddeleri üretim alanı düşmektedir.

Bugün artık geride kalmış olan Avrupa-K. Amerika kalkınma süreci, birçok iktisatçı tarafından sanayi devrimine dayandırılırsa da, modern tekniğin gelişmesiyle tarımsal sorunların çözümü arasında sıkı bir ilişkinin bulunduğu açıktır. Bu süreç tarımın sahip olduğu durum ve koşulların değiştirilmesiyle bağlatılabilmektedir. Aslında yalnızca sanayi devrimi değil, "tarım-sanayi devrimi"nden söz etmek daha uygun düşmektedir. "Yeni bir geleceğe dönük kale kapısı öncelikle eski statik düzenin çözülmesi ve insanın insan üzerindeki egemenliğinin ortadan kaldırılmasıyla açılmıştır. 19. yüzyılda orta-

(8) H. Niehaus, "Die Rolle der Landwirtschaft in der wirtschaftlichen und gesellschaftlichen Entwicklung in der Vereinigten Staaten", OW 60, Agrarentwicklung, Köln und Opladen, 1959, s.116.

ya atılan çiftçilerin özgürlüğü ve toprak reformu kavramı, yalnızca rasyonel tarımsal gelişmeyi sağlamak değil, bunun yanında sosyal ve ekonomik tüm gelişmenin bir ön koşuludur, biçimindeki tanımlamasından daha da büyük bir anlam ve öneme sahiptir"(9). Sanayi devrimi büyüme faktörlerinin bütünüyle ideal sayılabilecek karşılıklı etkileşimlerinin bir simgesi olarak görülebilir. Buna karşın günümüzün kalkınmakta olan ülkeleri ekonomik ve sosyal kalkınmayı gerçekleştirebilmek için büyük bir zorunluluk duymaktadırlar. Nüfus baskısı sorununun büyüklüğünü daha da arttırmaktadır.

Avrupa-K. Amerika kalkınma süreci belirsizlik içerisinde ilerlemeler olarak ele alınabilir. Bu ilerleme hareketinin gerektirdiği teknik araçlar sürecin kendisi tarafından geliştirilmiştir. "Doğal bilimler, araştırma, teknik ve ekonomik yöntemler, kamu organizasyonu ve sosyal yapının fikirsel dinamizmi yüzyıllar boyu ilerleme göstermiştir"(10). Buna karşın az gelişmiş ülke dinamizmi ekzojen bir türdedir. Teknik ve ekonomik yöntemler dışarıdan aktarılır. Diğer bir deyişle sosyal sistemdeki değişimler ekonomik ve teknik değişimlere kıyasla genellikle daha hızlıdır. Kalkınmakta olan ülkeler yüzyıllar boyu kendi kendine yeterlilik olgusundan sonra özellikle 19. yüzyılın sonlarına doğru gerçek yaşama düzeyleri ile birikmiş istekleri arasında ortaya çıkan uyumsuzluklarla karşı karşıya olduklarını görmüşlerdir. Bu ülkelerin hedeflerinin, sanayileşmiş ülkelerin zorlu fakat bencil bir davranış içerisinde ge-

(9.) H.Priebe, "Die Agrarprobleme der Entwicklungslaender im Spiegel der europaeischen Entwicklung", OW 60, a.g.k., s.99.

(10) R.F.Behrendt, "Einige Probleme der sozialen und wirtschaftlichen Entwicklung im gegenwaertigen Latinamerika im Lichte europaeischer Erfahrungen", Hamburger Jb für Wirtschafts- und Gesellschaftspolitik 7, 1962, s.99.

çen uzun yıllardan sonra bugün elde bulundurdukları olanakları, kısa bir süre içinde elde etmek olduğunu söylemek yanlış değildir.

Yüksek gelir gruplarının üretimde bulunma eğilimi tüketim eğilimlerinden daha güçlü olduğundan, demokratlaşma eğiliminin gittikçe artması, sanayi sistemine özgü bir durumdur. Avrupa-K. Amerika sanayileşme sürecinde giderek artan dengeli gelir dağılımı geniş halk kitlelerinin tüketimden gerekli payı almalarına neden olmuştur. Kalkınmakta olan ülkelere özgü tarım toplumlarında mülkiyet düzenine bağlı olan değişmez sınıf yapısı, mülkiyet ve gelir dağılımında önemli ölçüde dengesizliğe neden olmaktadır. Çok az sayıda büyük toprak sahipliği yanında, geniş bir mülksüz kitle vardır.

Avrupa-K. Amerika gelişme süreci dinsel sistemin etkinliği açısından da ortaya konulmaktadır. Buna göre, yahudi-hristiyan kültürüne dayanılarak insanların kendi kendilerine egemen olabilmesi ve dünya görüşleri ilerli sürülmektedir. Bu durumda gelişmeyi sağlayan tüketimden kaçınma ve çalışma disiplininin nedenleri olarak, bireysel sorumluluk ve bireysel ahlâk gösterilmektedir. Buna karşın az gelişmiş ülkelerin büyük bir çoğunluğunda ekonomik gelişmenin toplumsal ahlâk anlayışıyla gerçekleştirilmesinin istendiği ve dolayısıyla "ortak hedeflere yönelik... ekonomik gelişme"nin öngörüldüğü belirtilmektedir(11).

C. K A L K I N M A D E N E Y L E R İ N İ N
U Y G U L A N A B İ L M E S İ V E Y E N İ
K A L K I N M A M O D E L L E R İ N İ N
B U L U N M A S I

Klasik sanayileşme süreci (sanayi devrimine dayalı)

(11) P. Heintz, "Unterentwicklung als Problem der Wirtschaftspolitik", Soziologie der Entwicklungslander, Köln-Berlin, 1962, s. 716.

nan gelişme) kendi koşulları içinde gerçekleşmiş, bundan sonra eşine bir kez daha rastlanmayacak tarihsel bir olaydır. Kuşkusuz bu ifade, dünya çapında bir dinamizmin Avrupa'da başarılmış olduğunu ortaya koymakla birlikte, ekonomik ve toplumsal gelişmenin Batıya özgü bir ayrıcalık olduğu anlamını taşımaz. Ekonomik kalkınmanın gerçekleştirilme istek ve gücü belirli bir kültür alanı ile sınırlandırılmaz. Witekin ortada öğrenilebilir bir olay vardır. Gerçekçi kriterlerle eldeki kalkınma olanaklarını kullanmak, farklı çıkış noktalarına dikkat etmek, önceki kalkınma deneylerinden yararlanmak, yanlışlardan kaçınmak ve kalkınma engellerini ortadan kaldırmak için geçmişteki ve güncel kalkınma sorunları arasındaki farkların bilinmesi kaçınılmazdır. Kalkınmakta olan ülkelerin gereksinmelerine, özelliklerine ve gerçek kalkınma olanaklarına uyacak ölçüde yeni biçimler geliştirilmelidir. Kalkınmakta olan ülkelerin kendilerini besleyecek bir duruma gelebilmeleri için Avrupa-K. Amerika yöntemini kullanmalarının tek yol olduğu çoğunlukla ileri sürülmektedir. Bu arada, Batı'nın kalkınma yöntem ve örneklerinin alelacele kopya edilmesi yerine, ekonomik ilerlemenin gerçekleştirilmesinde çeşitli olanaklardan yararlanılması biçiminde de öneriler vardır. Bu durumda bile başarısızlıkla karşılaşılabilir. Elde edilmesi olası görülen kalkınma yalnızca doğal verilerle değil, bunun yanında iklimsel özellikler, tarihsel gelişme, siyasal kurumlar, toplumsal yapı, halkın tutumluluğu ve çalışma ile boş durma arasındaki davranışlarınca belirlenecektir. Bu yargıyı kısaca, kalkınma, toplumun bu konudaki istek ve gücü oranında gerçekleşir, biçiminde özetleyebiliriz. Bununla birlikte kalkınma, tüm az gelişmiş ülkeler için aynı öneme sahip bir dizi ortak ödevleri birlikte getirir. Kalkınmakta olan ülkeler genel geçerlilik taşıyan zorunlu ekonomik ilişkiler çerçevesinde, sürekli bir kalkın-

manın hızı, kapsamı ve yönünü belirleyecek olan ekonomi stratejisi kararlarını almak zorundadırlar.

II. KALKINMA STRATEJİSİNE İLİŞKİN TEMEL SORUNLAR

1. KALKINMA STRATEJİSİNİN TEMEL SORUNU

Kalkınmakta olan ülkelerin üretim yapısı gelecekte neksel uluslararası ekonomik işbölümü çerçevesinde belirli bir ölçüde tarımsal ve mineral ham madde üretimi özelliğini taşır. Bu ülkeler tarımsal ve sanayi ham maddelerini sanayileşmiş ülkelere satarlar. Sanayileşmiş ülkelerin ithalat gereksinimlerine göre belirlenen bu üretim yapısı ve iç pazarın tüketimi için yapılan üretim, tüm nüfusun oldukça büyük bir bölümünün tarımsal kesimde bulunması sonucunu doğurur.

Böyle bir ekonomik yapıya sahip az gelişmiş ülkelerin kalkınmalarını gerçekleştirme yolunda tarım ya da sanayi kesimine öncelik vermeleri, kalkınma teorisinin en çok tartışılan konularından biridir. Kalkınmanın başarılabilmesi için tarım ya da sanayi kesimine öncelik tanınması değişik biçimlerde ortaya konulmaktadır. Önce tarım kesimini geliştirip daha sonra, buna bağlı olarak sanayii geliştirmek ya da önceliği sanayie tanıyarak daha sonra tarıma yönelmek gibi... Tarım ya da sanayie zaman yönünden öncelik tanımayı savunan görüşler ile ekonominin tüm kalkınma ve büyüme sürecinde yalnızca bir kesime, sürekli olarak öncelik verilmesini savunan görüşlerin aynı olduğu ileri sürülemez. Şimdi öncelik konusunda ortaya atılan görüşleri kısaca ortaya koymaya çalışalım:

1. Tarım Önceliğinin Dayanakları

Tarım Kesimine gerek geçici olarak gerekse sürekli olarak öncelik verilmesini savunan görüşlerin dayandığı temeller şöylece ortaya konulabilir.

a. Tarımsal Üretimin Daha Düşük Yatırımlarla Artırılabilmesi

Kalkınmakta olan ülkeler esasen yeterli sermaye kaynaklarına sahip değildirler. Bu koşullar altında birim yatırım, tarım kesiminin özelliği gereği, sanayiye oranla daha hızlı ve fazla ürün sağlar. Buna bağlı olarak kalkınma hızı da daha yüksek olur.

Bir başka deyişle tarım kesiminde sermaye-hasıla katsayısı sanayiye oranla düşüktür. Bir yıl içinde yapılan hasat sayısının artırılması, küçük ölçüde kanal ve kuyularla sulama olanaklarının yaratılması, iyi tohumluk seçimi, gübreleme ve kullanılan araçların geliştirilmesi gibi tarımsal üretimi kısa dönemde birkaç katına çıkaracak önlemler çok az sermaye ile gerçekleştirilebilir(12).

Yukarıda belirtilen görüşün temelinde kısa dönemli bir düşünce yattığı açıktır. Uzun dönemde tarımsal üretimde azalan verimlerin işleyeceği bilinmektedir. Bununla birlikte kalkınma sürecinin başlarında yeterli sermaye kaynaklarına sahip olmayan, tarımsal üretim potansiyeli bulunan ülkeler için öncelik sayılabilir. Sanayi yapısı geri, teknik ilerlemelerin bulunmadığı bir ekonomi, tarımsal yapısı uygun olmak koşuluyla, bu nedenle tarım kesimine bu önceliği tanıyabilir.

(12) V. Savaş, Kalkınma Ekonomisi, İstanbul, 1974, s.134.

b. Kalkınmakta Olan Ülkeler -
 Sanayiinin Gerekli olduğu
 Girişimci, Yönetici ve Tek-
 niki Bilgiye İhtiyaçları

Bilindiği gibi sanayi üretimi belirli bir girişim yeteneği, yönetim ve teknik ile ilgili bilgi gerektirir. Kalkınma çabasında olan ülkeler bu yönden de kıtlık çekmektedirler. Tarım kesiminin bu alandaki gerekleri, sanayi ölçüsünde değildir.

Girişimci yeteneği, yönetim ve teknik bilgi alanında iki kesim arasındaki bu farklılık, tarım önceliğini destekler görünmektedir. Ancak, kalkınmanın sürekli dinamik bir süreç olduğu dikkate alınırsa, bu süreç içinde "öğrenme" ve "deneme" gibi tamamlayıcı süreçlerin söz konusu olduğu ortaya çıkacaktır. Yukarıdaki görüş, Avrupa-K. Amerika gelişme modelindeki girişimci örneğine dikkatleri çekmektedir(13). Dolayısıyla kısa süre için gereçli olsa bile uzun dönemde özellikle dinamik bir süreç olan kalkınma çabasında pek tutarlı görünme-

(13) "...sanayileşme; teknolojik bilgiyi, rasyonalizasyonu ve müteşebbis kabiliyetini yaratacak "otomatik" bir vasıta da değildir. İleri memleketlerin kalkınmasında, sanayileşme; "önceden rasyonel düşünmeyi öğrenmiş" müteşebbisler tarafından yaratılmıştır. Yoksa sanayileşme; rasyonel (akalıcı) bir müteşebbis sınıfını yaratmamıştır". E.F.Hagen, "The Allocation of Investment in Underdeveloped Countries: Observations Based on the Experience of Burma", Center for International Studies, MIT, Asia Pub. House, London, 1961. s.76. (Savaş, Kalkınma Ekonomisi, s.138 den naklen). Yukarıda ifade sanayileşmenin, ekonomik ve sosyal açıdan karşılıklı bir etkileşim olduğu biçimindeki görüş ile bağdaşmaktadır. Avrupa-K. Amerika gelişme sürecinin başlangıcında yukarıda belirtilen unsurlar var olmakla birlikte, sürecin gelişmesiyle uyumlu olarak bu unsurlarda değişime uğramışlardır. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz.: Klatt, Zur Theorie Der Industrialisierung, Köln und Opladen, 1959 ve özellikle Türkiye ile ilgili olarak Manisalı, Gelişme Ekonomisi, İstanbul, 1975, s.91.

mektedir.

6) Yatırımların Yabancı İthalat Gereği Çok Düşüktür

Tarımsal yapıya öncelik verilmesiyle ilgili diğer bir öneri tarım kesimine yapılan yatırımların içeriğinden gelmektedir. Buna göre, tarım kesimine yapılacak yatırımların ithal gereği, sanayie kıyasla çok azdır. Dış ödeme sorunlarıyla karşı karşıya bulunan kalkınmakta olan ülkeler bu gerçeği dikkate almak zorundadırlar. Birim iç üretim için gerekli olan ithalatın, tarımda sanayie oranla daha düşük bulunduğu varsayımı altında tarıma öncelik vermek dış ödemeler dengesi açısından yarar sağlayabilir.

Varsayımın geçerliliği kabul edildiği takdirde, önerinin kısa dönemli bir görüşe dayandığı ileri sürülebilir. Kalkınmanın belirli bir (özellikle başlangıç) aşamasında geçerli olabilir. Dinamik bir oluşum niteliğindeki "Kalkınma Süreci"nin tüm aşamaları için düşünülmesi zordur. Çünkü bilindiği gibi, kalkınmanın belirli bir aşamasından sonra, tarımda üretimin daha da artırılması, yurtiçi sermaye kaynaklarıyla olanaksız bir duruma gelecektir. Bu durumda yatırımlar ya tarımdışı, özellikle sanayi kesimine kaydırılıp üretim artışı sağlanacak ya da tarımsal üretim artışı için büyük ölçüde ithalata başvurulacaktır. Bu durum, söz konusu öneriyi geçersiz kılmaktadır.

d. Gıda Maddeleri Talebinin Karşılama

Tarıma öncelik ya da büyük ölçüde önem verilmesini savunan görüşlerin dayanaklarından biri de kalkınmakta olan ülkelerdeki gıda maddeleri talebidir. Bu ülke-

lerde nüfus artışı yüksek bir hıza sahiptir. Öte yandan bu ülkelerde gıda maddeleri talebinin gelir esnekliği, sanayileşmiş ülkelere kıyasla daha büyüktür. Sanayileşmiş ülkelerde 0,2 - 0,3 arasında olan gelir esnekliği, kalkınmakta olan ülkelerde yaklaşık 0,6 dolayındadır(14). Bu, kalkınmakta olan ülkelerde, gelirden meydana gelecek küçük artışlar gıda maddeleri talebini büyük ölçüde arttırıyor, demektir. Bu arada sanayileşme ile kentleşmenin başlaması da gıda maddeleri talebini arttıran bir diğer etken olacaktır. Bu koşullar altında, temel kalkınma hedeflerinden biri de gıda maddeleri üretiminin arttırılması olmalıdır. Öte yandan, gıda maddeleri arz talep dengesinin, arz miktarının yetersiz kalmasıyla bozulması fiyat yükselişlerine neden olacaktır. Bu da ücret artışlarını kamçılıyarak, sanayileşme hızına olumsuz etkilerde bulunacaktır(15).

Günümüzde gıda ve beslenme sorununun giderek arttığı bilinmektedir. Ancak bu durumun, kalkınma hedeflerinin seçininde tarımın öncelik kazınması için abartılmaması ileri sürülmektedir(16).

Yukarıda da belirtildiği gibi sorunu sanayileşme ile birlikte değerlendirmek gerekmektedir. Bir başka deyişle sanayie verilecek öncelik içinde gıda maddeleri arzının, sanayileşmeyle uyumlu kalınmasına dikkat edilmelidir. Yalnızca gıda maddeleri talebine önem veren bir stratejinin uzun dönemde sanayinin geri kalma-

-
- (14) B.F. Johnston - J.W. Mellor, "The Role of Agriculture in Economic Development", AER, Sept. 1961, s. 571-581, (Savaş, a.g.e., s. 133 den naklen).
- (15) Savaş, a.g.e., s. 133 ve A. İlkin, a.g.e., s. 175.
- (16) Manisalı, Gelişme..., s. 93.

sına ve ekonominin bütünüyle büyük engellerle karşılaşmasına neden olacağı açıktır.

e. İhracat Gelirlerinin
Artırılması

Bilindiği gibi döviz, kalkınmakta olan ülkeler için kıt bir kaynaktır. Bu ülkeler tamamlanmış sanayi mallarını üretip ihraç ederek büyük ölçüde döviz elde edemezler. Bu nedenle döviz, çoğunlukla tarıma ve doğal kaynaklara bağlı maddelerin ihracatı yoluyla sağlanır. Bu gerçek, tarım önceliğini savunanlara destek olmuştur. Buna göre kalkınmanın başlarında tarım kesiminin geliştirilmesi ihracatı artırarak döviz darboğazını ortadan kaldıracaktır. Ancak bu konuda bazı noktalara değinmek gereklidir(17):

- Tarımsal ürün fiyatları uluslararası pazarlarda sanayi ürün fiyatlarına kıyasla daha az yükselmektedir. Diğer bir deyişle tarımsal ürün ihraç eden ülkelerin dış ticaret hadleri olumsuz bir gelişme göstermektedir.

- Sanayileşmiş ülkelerin tarımsal ürün taleplerinde büyük değişimler olmaktadır. Örneğin teknik ilerlemeler ham madde tasarruf edici yönde gelişmekte ve bu ürünler yerine sentetik maddeler kullanılmakta, gelir yükseldikçe gıda maddeleri talebi oransal olarak azalmaktadır (Engel Kanunu).

- Tarımsal yapının iklim koşullarıyla yakın bağlantısı ihraç ürünleri üretimini yaldan yıla değiştirmektedir.

- Sanayileşme ilerledikçe ve nüfus arttıkça tarım-

(17) A. İlkin, a.g.e., s.176.

sal ürünlere yurtiçi talep büyümekte, ihracat olanakları daralmaktadır.

Bu arada günümüzde değişen koşullara uygun olarak, yukarıda belirtilen bazı durumlarda değişme beklenebilir. Örneğin, sanayileşmiş ülkelerde giderek daha da artan üretimin ve yükselen gelir düzeyi nedeniyle büyüyen talebin tarıma dayalı ham madde gereksinimlerini arttırdığı söylenebilir. Bu gelişmeden kalkınmakta olan ülkelerin yararlanabilmesi için tarımda verimi arttırmaları ve ihraç ürünlerini çeşitlendirmeleri gerekmektedir.

f. S e r m a y e B i r i k i m i n i n
 6) S a ğ l a n m a s ı

Sanayileşmenin özellikle başlangıç aşamasında sanayi yatırımlarının finansmanında tarım önemli bir kaynaktır. Bugünün sanayileşmiş ülkelerinin geçirdiği deneyler bunu ortaya koymaktadır(18). Özellikle "Meiji" döneminde Japonya'da uygulanan vergi sistemiyle devlet, toplam vergi gelirinin büyük bir bölümünü tarımsal kesimden elde etmiştir(19).

Tarım kesiminde gelir düzeyinin düşük ve tüketim eğiliminin yüksek olduğu düşünülürse, bu kesimde bir sermaye birikiminin oluşamayacağı ileri sürülebilir. Oysa az gelişmişlik olgusunun belirgin bir özelliği, tarımsal yapıda dengeli olmayan bir gelir dağılımının varlığıdır. Büyük çiftçilerin gelirleri özellikle sanayileşmenin ilk dönemlerinde; kentleşme ve gelir artışı

(18) Bu konuda Fransa, İngiltere, Rusya ve Japonya örnek gösterilebilir.

(19) Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz.: T.Sadıklar, Kalkınma Yolunda Japon Örneği ve Türkiye, Ankara, 1971 ve D.Avcıoğlu, Türkiye'nin Düzeni (Dün, Bugün, Yarın), 4.B, C.I, Ankara, 1969, s.57-58.

nedeniyle tarımsal ürün fiyatlarında meydana gelen yükselmelerle hızla artmaktadır(20). Genellikle tarımsal kesimin tamamen ya da kısmen vergilendirilmediği durumlarda, bir sermaye birikimi doğmaktadır. Ayrıca toprak reformu hazırlıkları ve eğilimlerinin güç kazanması, biriken bu sermayenin yeni toprak alımlarında değil, başka alanlarda kullanılmasına neden olmaktadır. Bu fonlar bir yandan büyük kentlerde arsa ya da bina satın alımına öte yandan sanayi kesimine akmaktadır. Toprak reformu gerçekleşebilir bir aşamaya geldiğinde zengin toprak sahiplerinin artan gelirlerini sanayi kesimine yatırmak eğiliminde oldukları görülmektedir.

g. S a n a y i Ü r ü n l e r i n e
7) T a l e b e p Y a r a t ı l m a s ı

Tarımsal yapının gelişmesi, sanayi ürünlerine olan talebi iki yoldan etkiler. Birincisi, doğrudan doğruya tarımın kullandığı sanayi ürünleri talebinin artmasıdır. Bu anlamda tarımsal yapının makinelaşması, traktör, biçer-döğür, tarım araç ve gereçleri, kamyon ve bunlara bağlı ürünlerin talebini arttırırken, ilaç, gübre ve sulamada modern araçları kullanması, bunları üreten sanayi dallarının gelişmesine ortam yaratır. İkinci olarak tarımsal üretimde verimliliğin artması, bu kesimdeki gelir düzeyinin yükselmesini ve giderek sanayi ürünlerini satın alabilecek bir duruma gelmesini sağlar. Böylelikle sanayileşmeyi engelleyen en önemli etkenlerden biri olan "iç piyasanın darlığı" ortadan kalkmış olur.

Böylece tarım önceliğini ya da tarıma kalkınmanın özellikle başlarında büyük önem verilmesi konusunda ileri sürülen görüşleri ortaya koymuş oluyoruz. Şim-

(20) A. İlkin, a.g.e., s.174.

di de sanayi önceliği ya da sanayi kesimine büyük önem verilmesini savunan görüşleri belirtmeye çalışalım.

2. Sanayi Önceliğinin Dayanakları

Kalkınmada öncelik sorunu başlığı altında belirtildiği gibi, tarım ya da sanayi önceliği tanımlarını kesin çizgilerle ortaya koymak güçtür. Bütünüyle sanayileşmiş topluma dönüşme amacını güden bir seçme, "sanayie öncelik vermek" biçiminde tanımlanabileceği gibi tarıma dayalı sanayinin geliştirilmesi politikası da gereğinde "sanayi önceliği" olarak tanımlanabilir. Burada sanayi önceliği ile ilgili öne sürülecek görüşler her iki seçeneği de kapsamaktadır.

Tarımsal kesime verilecek önceliğin kalkınmakta olan ülkelerin ekonomik ve sosyal yapısını değiştiremeyeceğini ya da çok yavaş değiştireceğini öne süren ve sanayi kesimine öncelik verilmesini savunan temel görüşler şöylece ortaya konulabilir.

a. Üretim Yapısı Açısından

Sanayi kesimi, üretimin yapısını belirleyen aşağıdaki özelliklerden ötürü tarıma kıyasla üstünlük taşımaktadır:

1) Sanayinin Arz Esnekliği Yüksek

Pazar koşullarına göre üretimin azaltılıp artırılma olanakları vardır. Özellikle üretimin artırılabilme olanağının bulunması önemli bir üstünlüktür. Buna karşılıklı tarım kesiminde, bir üretim faktörü olan toprak (ya

da doğal kaynaklar) miktarının sınırlı olması, üretim arzını belirli kılar.

2) Sanayide Teknik İlerlemelerin Uygulanması Daha Fazladır

Tarım kesiminde belirli ölçülerde uygulanan teknik ilerlemeler, sanayi kesiminde büyük ölçüde kullanılmaktadır. Sanayileşmiş ülke örnekleri, teknik ilerlemelerin daha çok sanayide olduğunu, özellikle işgücü tasarruf edici ilerlemelerin giderek geliştiğini göstermektedir. Tarımsal üretimin büyük ölçüde doğal koşullara bağlı olması ve dolayısıyla girdi kullanım oranlarının sınırlılığı sanayi üretiminde büyük boyutlara ulaşmaz. Sonuçta sanayi kesiminin, teknik ilerlemeleri tarıma kıyasla daha geniş kullanım üstünlüğü ortaya çıkmaktadır(2E).

3) Sanayide Artan Verimler Geçerlidir

Sanayi kesiminde ilerleyen teknikle birlikte artan verimler meydana gelir. Ölçeğe göre artan getiriler bu kesimin temel özelliğidir. Bu durumda birim yatırımın ekonomide sağlayacağı "katma değer" tarım kesimine oranla çok daha yüksek olacaktır.

4) Sanayide Etkinleşme ve Dışsal Ekonomiler Meydana Gelir

Sanayi kesimindeki girdi-çıkış ilişkileri ekono-

(2E) Manisalıoğlu, Gelişme..., s.86-88. Burada özellikle kesimlerde zaman içinde uygulanan teknik ilerlemeler söz konusudur. Bilindiği gibi ilerde genellikle işgücünden tasarruf edici yönde ve sanayi kesiminde meydana gelmiştir.

mide özellikle dikey tamamlamalar bakımından ortaya çıkardığı etkilerle yatırımların birbirleri üzerinde geliştirici etkiler yaratmalarına yol açar. Söz konusu tamamlamalar kalkınma ve büyüme üzerinde olumlu sonuçlar yaratır. Bu tür tamamlamalar tarımsal yapıda çok az görülebilir.

Yukarıda belirtilen bu özellikler sanayi kesiminde üretim yapısı üzerinde olumlu yönde etkili olmakta, teknik olanak ve yararlanmaları ortaya koymaktadırlar. Diğer bir deyişle sanayi kesimi tarım kesimine oranla daha yüksek bir katma-değere sahip olabilmektedir. Uzun dönemde birim yatırımın sanayide yaratacağı katma-değer, tarım kesiminden yüksek olmaktadır. Bu sonuç daha çok kesimin teknik özellikleriyle ilgilidir. Bunun dışında sanayi kesiminin geliştirilmesiyle ortaya çıkan ve ekonomik düzenin işlerliğini sağlayan bir dizi tamamlayıcı gelişmeler de oluşmaktadır.

b. Tamamlayıcı gelişmeler
2) Açık sistemden

Bilindiği gibi kalkınmakta olan ülkelerin en önemli özelliklerinden biri de ekonomik dinamizmin yokluğudur. Durgun yapı büyük ölçüde tarım kesiminde kendini göstermektedir. Sanayi kesimi girişinci yaratmak, yönetim ve teknik bilgi düzeyini yükseltmek, toplumda ve ekonomik alanda "değer sistemi" ni belirlemek, ekonomik kurumların gelişmesine ortam hazırlanmak gibi üstünlüklere sahiptir. Yarattılan ulusal hasılda sanayi üretiminin payının artmasına uygun olarak, yukarıda sayılan alanlarda da büyük gelişmeler meydana gelmektedir. Tüm bu gelişmeler, durgun bir yapıya sahip ekonomiyi dinamik bir yapıya dönüştürebilmektedir.

Sorunu "öncelik" yönünden ele alan ve kendi açılarından savunmaya çalışılan görüşleri ortaya koymuş bulunuyoruz. Ancak sorunun ayrıntılarında kalıp, temel hedef olan ekonomik kalkınma olayını gözden kaçırmak, bizi yalnız sonuçlara götürebilir. Kalkınmanın dinamik bir süreç olması, çeşitli güçlerin karşılıklı etkileşim içinde bulunması konuya daha kapsayıcı biçimde bakılmasını gerektirmektedir. Her ekonomiyi kendi koşulları içinde ele almak ve "kalkınmanın neresinde" olduğunu belirleyerek, tarım-sanayi ilişkisini incelemek daha tutarlı bir davranış olacaktır.

B. K A L K I N M A D A S A N A Y İ V E T A R I M S A L Y A P I İ L İ Ş K İ L E - R İ

Avrupa-Kuzey Amerika gelişme modelinin de gösterdiği gibi, toplumun daha yüksek bir yaşama düzeyine erişmesinde makinayla yapılan üretimin büyük katkısı olmuştur. Makina ve teçhizat kullanarak yapılan üretimin, el işçiliğine dayanan ya da büyük ölçüde el işçiliğinin egemen olduğu üretime kıyasla daha gelişmiş bir ekonomik aşama olduğu açıktır.

Bugünün gelişmiş ülkelerinin çoğunda özellikle yapım sanayiinin ilerlemesi ve yaşama koşullarındaki iyileşme, bu ülkelerin hızlı ekonomik kalkınmaları ile birlikte meydana gelmiştir. Kalkınma çabasında olan ülkelerde de sanayide çalışan işgücünün verimliliği, geleneksel tarımsal üretime göre daha yüksektir. Bu

nedenle sanayileşme, sanayi kesiminde çalışan işgücü sayısını artıran ve kişi başına geliri yükselten bir yol olarak kabul edilmektedir. Öte yandan nüfusun doğal kaynaklara, özellikle toprağa olan oranının yüksek olduğu ülkelerde, yapım sarayii gittikçe artan verimlilik ve yaşama düzeyi için biricik umut olarak görülmektedir(22).

Bunun dışında uluslararası pazarlarda sanayi ürünleri fiyatlarının tarımsal ürün fiyatlarına göre daha yüksek oluşu, sanayileşmiş ülkelerde ücret düzeyinin ve işgücü verimliliğinin, tarıma bağlı ekonomilere sahip ülkelere kıyasla daha yüksek olduğunu göstermektedir. Bilindiği gibi işgücünün yüksek verimliliğe ulaşmasının temelinde makina ve teçhizat gibi sabit sermaye kullanımı yatmaktadır. Buna göre yüksek verimlilik, sermayenin egemen olduğu ekonomik alanlarda söz konusudur.

Kalkınmakta olan ülkelere görülen çeşitli kısır döngülerden en başta geleni, bilindiği gibi düşük gelir-düşük tasarruf- düşük yatırım - düşük verimlilik ve tekrar düşük gelir biçimindedir. Kısır döngü bir noktada kırıldıktan sonra sürekli kalkınma başlayabilmektedir. Örneğin, verim artışı geliri arttırmakta, gelir de tasarruf ve yatırım düzeyini yükseltmektedir. Yüksek yatırımlar ikinci turda verimliliği daha da arttırmakta ve süreç ilerleme yönünde hızla gelişmektedir.

Bu nedenle kalkınmakta olan ülkelere özellikle tarım kesiminde bulunan işgücünün bir kısmının sanayi kesimine aktarılması, verimi ve ulusal hasılayı artırma-

(22) G.Myrdal, An International Economy, Harper Brothers, New York, 1956, s.226 (N.Serin, Türkiye'nin Sanayileşmesi, Ankara, 1963, s.2'den naklen).

rak kısır döngünün kırılmasını sağlayacak önemli bir aşama olarak görülmektedir. Bunun gerçekleştirilebilmesi için yeni istihdam olanaklarının yaratılması gerekmektedir. Yeni tarım alanlarının işletmeye ayrılması, ek istihdam olanağı yaratabilir. Ancak istihdam düzeyinin düşük olduğu çoğu ülkede tarıma uygun alanların sınırına varılmıştır. Bu durum, sözü edilen ülkelerde istihdam olanaklarının tarım dışı alanlarda özellikle sanayi kesiminde yaratılmasını gerektirmektedir.

Sanayinin kurulması ile ek istihdam olanakları ortaya çıkacak, sanayi ve tarımda çalışanların verimliliği yükselecek mal ve hizmetlerin miktar ve türünü arttıracaktır. Bu, tarımın ekonomik öneminin giderek azalması ve tarım ile sanayi kesimleri arasındaki oranların tersine dönmesi gibi bir yapısal değişimin elde edilmesi demektir.

Ancak kalkınma, yalnızca tarımın ekonomik öneminin azalması ve sanayinin gelişmesi değildir. Kalkınmanın daha çok ekonomik yönünü belirleyen bu farklılaşma yanında kalkınmayı belirleyen öteki unsurlar da söz konusudur. Kalkınma, toplumun tüm kurumlarında köklü değişimler meydana getirdiğine göre, öteki süreçlerin de dikkate alınması gerekmektedir. Bunlar bilindiği gibi, kişilerin alışkanlıklarının, dünya görüşlerinin, aralarındaki ilişkilerin, yaşayış ve mal-hizmetlerden yararlanma biçiminin değişmesi gibi ekonomik gelişmeye bağlı olaylardır. Bu model içinde sanayileşme, ekonomik ve sosyal kalkınmanın etkin bir aracı olarak yer almakta ve ülkenin tarımdan sanayile geçmesini sağlayarak en belirgin görüntüsünü vermektedir.

Böylesine köklü bir değişimin gerçekleştirilebilmesi için, her alanda uygun bir ortamın yaratılması ya

da kendiliğinden doğması gerekir. Az gelişmiş ülkelerde ikinci durumun oluşması beklenemeyeceği için kalkınma çabasının başlatılması dolaylı yollardan sağlanacaktır. Sanayileşme, tanımı gereği kalkınmanın en önemli etmenidir. Nitekim bugün hemen hemen tüm kalkınma teorici ve uygulayıcıları sanayileşme ile kalkınmayı özdeş görmektedirler. Sanayileşme yalnızca ekonomik değil, toplumsal, kültürel, siyasal değer ölçülerini de değiştirip ileri götürerek sosyal kalkınmayı da güvence altına alan bir özelliğe sahiptir.

Yukarıdaki açıklamalar kalkınma çabasına giren ülkelerde, bu işin başarılabilmesi için tüm güçlerin sanayileşme amacına yönlendirilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır. Bu yolla işgücü daha verimli kılınacak, kişi başına düşen gelir artacak bir başka deyişle toplumun yaşama düzeyi yükseltilmiş olacaktır.

Kişi başına düşen gelirden sürekli artışların olması, hem sanayinin finansmanı hem de sanayi ürünlerine talep yaratılması bakımından önemlidir. Buna karşın, sanayileşmeksizin gelirden büyük ve sürekli bir artış sağlamak çok güç olup, ekonomiyi geliştirecek olan sanayi yatırımlarını finanse etmek için de gelir kaynaklarına gerek vardır. Bu nedenle sanayileşmeye yönelmeden önce tarımsal yapıda köklü bir iyileştirme ve güçlendirme çabasına girilerek, başlayacak olan sanayileşmeyi besleyecek kaynakların oluşmasına çalışmak gerekmektedir. Çünkü kişi başına düşen gelirden sürekli artış sağlayabilmek için kişi başına düşen sermayenin artırılması zorunludur. Kişi başına düşen sermayenin arttırılmadığı az gelişmiş ülkelerde toplumun büyük bir çoğunluğu, gelir düzeyinin düşük ve nüfusun gereğinden fazla olduğu tarım alanında çalışmak zorunda kalmaktadır. Buna karşılık sanayileşme amacına ulaşabilmek için, ta-

rımsal yapıda verimini artırarak tarımsal ürün fazlası yaratmaya çalışmak gerekmektedir. Daha önceki açıklamalardan da anımsanacağı gibi, tarım kesiminin sanayileşme çabalarında bütünüyle geri bırakılması ya da dinamik bir süreç olan kalkınmanın uzun dönemde tarım önceliğine dayandırılması, iki kesim arasındaki karşılıklı etkileşim ve ara bağıllık bakımından uygun bir yol değildir.

Tarım ve sanayi birbirinden bağımsız değil, tersine karşılıklı olarak birbirini etkileyen iki üretim kesimidir. Kalkınma politikasının temel sorunu, tarım ile sanayi (ya da tarımsal gelişme ile sanayinin kurulması) arasındaki ilişkinin, yeterli bir tüketim ve sanayinin kendi kendini besleyebilmesi için gerekli sermaye birikiminin optimal bir büyümeyi sağlayacak biçimde kurulmasında yatmaktadır.

Buna göre sanayileşme, ekonomik kalkınmanın temel motorudur. Öteki alanlardaki gelişmeler sanayileşmeye yardımcı olmakta, onu kolaylaştırmaktadır. Sanayileşme ekonomik kalkınmayı hızlandırmakta ve kendi kendini besleyen bir gelişmeyi sağlamaktadır(23).

C. EKONOMİK DÜZENLE İLİŞKİN S. SORUNLAR

Kalkınmakta olan ülkelerin ilk bakışta temel bir soruyla karşı karşıya oldukları ileri sürülebilir:

Ekonomik düzenin nasıl işleyeceğine ilişkin kararları kim verecektir? Geniş kapsamlı merkez yönetimi mi yoksa olduğunca geniş ölçüde pazar ekonomisi mi? Bir başka deyişle devletin kendisi mi ekonomik uğraşları

(23) N.Serin, Türkiye'nin..., s.9.

yönetecek yoksa özel girişim ve kıstaslar mı kalkınma sorununun çözümünde egemen olacaktır?

Yukarıda belirtilen seçenekler yanında, kalkınmakta olan ülkelerin kalkınmalarını planlamaları ve "Kalkınma Planları" ile sorunlarını çözümlenmeye çalışmaları, kuşkusuz en uygun yoldur. Altyapının kurulması planlanmanın ana konularındandır. Ayrıca geri kalmış tarım toplumunun kendiliğinden gelişme göstereceğini ummak gerçekçi değildir. Ekonomik büyümenin gerçekleştirilmesi için belirli bir örgütün görevli ve yetkili kılınması gerekir. Kalkınma politikasının hedefleri gerçekçi bir biçimde saptanmalı, ekonomik gelişmenin ağırlık taşıyacağı kesimlerde uygun koşullar yaratılmalıdır. Sermaye piyasasının gelişmemiş olması, yatırım proje ve programlarının belirli kıstaslara göre düzenlenmesini zorunlu kılar. Bu arada önceliklerin saptanması gereklidir. Buna karşın bir çerçeve planlaması kapsamına aşan planlama ve üretim görevlerinin kamuca yüklenip yüklenilemeyeceği, ekonominin somut koşullarına bağlıdır. Kalkınmakta olan ülkelerin, sanayileşmiş ülkelerde özel kesimce yerine getirilen bu fonksiyonları yüklenmelerine neden olarak genellikle aşağıdaki sorunları sürülmektedir:

1. Özel Girişimciliğin Yetersizliği

Kalkınmakta olan ülkelere girişimcilik yeteneğinin çok canlı olduğu bilinmektedir. Özel girişimcilik genellikle yalnızca ticaret kesiminde yoğunlaşmıştır. Bu durumda kamu ister istemez üretim görevlerini yüklenmek zorundadır. Üretim alanlarında görülen bu isteksizlik çoğu az gelişmiş ülkede saptanabilir. Meyer, kolayca paraya çevrilemeyen ve uzun bir dönemde meydana ge-

tirilebilin sabit sermaye'ye karşı bu isteksizliğın, bazı az gelişmiş ülkelerde anlayışla karşılanacak bir durum olduğunu belirtmektedir(24).

2. Zaman Baskısı

Merkezden planlanan ekonomi düzenlenmesi genellikle zaman baskısı ileri sürülerek haklı gösterilmeye çalışılır. Bunun yanında nüfus artışı da hızlı bir kalkınmayı engeller. Kuşkusuz merkezden yönetilen ekonomik düzenin araçlarıyla ekonomik gelişme özellikle başlangıç aşamasında güçlü bir ilerleme gösterebilir. Bu yolla belirli bir üretim hedefine varmak için devletin iktidar araçları kullanılacaktır. Fakat bu, ekonomik ve toplumsal alanlarda da devlet gücünü kullanabilecek güçlü bir devlet yönetiminin varlığına dayanır. Şurası açıktır ki, bir çok az gelişmiş ülke temelde kamu huzur ve düzenini korumakta birçok zorlukla karşı karşıyadır. Bu durumda ayrıntılı üretim ve dağıtım önlemlerini alabilmesi çoğunlukla olası değildir. Gerçekten güçlü ve tutarlı koşullar yaratılabildiği takdirde, kişisel özgürlüklerin kısıtlanması ve tüketim malları üretiminin sınırlandırılması pahasına, oldukça kısa bir zaman içinde, sonuçta yüksek bir kalkınma düzeyi sağlayacak yapısal değişimler gerçekleştirilebilir. Sanayii kurup geliştirmede merkezden yönetilen ekonomilerin üstünlükleri, tarımsal gelişme alanında pek görülmemektedir. Tarım ile sanayi gelişimi arasındaki birbirinden ayrılmayan ilişkiler makro planlama düzeyinde özellikle gözden uzak tutulmamalıdır. Kalkınmakta olan ülkeler zamanın baskısı altında bulunmakla birlikte bunun, en yüksek büyüme hızını total planlama ile elde etmekle yakından

(24) F.M.Meyer, "Entwicklungshilfe und Wirtschaftsordnung, Ordo, 12, 1961, s.281.

bir ilgisini kurmak güçtür. Her fiyatta katlanılacak bir sanayileşme yerine optimal, tutarlı bir kalkınmaya yönelmek olasıdır.

3. Yabancı Sermaye

Kalkınmakta olan ülkeler çoğunlukla yabancı sermayenin ulusal ekonomiyi tekelleştirmesinden çekinirler. Bu ülkelerde ulusal girişimcilik çok cılız olduğundan sorunların çözümü kamudan beklenir. Sömürgeci egemenliğinden kurtulmakla ve çeşitli nedenlerle ulusçuluk duygularının gelişmesiyle bu ülkelerin tam bağımsızlık içinde kendi yollarından gitmek istemelerinde anlaşılacak bir nokta yoktur. Kalkınmakta olan ülkeler yabancı özel girişimlerde, önceleri hükümetlerin yaptıklarını (siyasal ve ekonomik ayrıcalıklar isteme), haklı olarak görme eğilimindedirler. Yabancı girişimciler iç siyasal ve ekonomik kararlarda genellikle etkilidirler. Ayrıca geleneksel yönetim sınıfı ile işbirliği yoluyla bu etkilerini daha da güçlendirirler. Gerçekten bu sınıf köklü değişimlere pek gönüllü değildir. Aslında eski yönetici sınıfın çıkarlarıyla çok yakından bağlantılı olan yabancı sermayenin çıkarlarına karşı bağımsızlık savaşı yeni bir gelişme değildir. Bu gerçekler ışığında geniş halk kitlelerinde yabancı sermayenin bu tür çalışmalarına karşı büyük bir kuşku duyulur. Bunun yanında pazarların geniş olmadığı da açıktır. Pazarı ve rekabeti düzenleyen etkenler ya yoktur ya da çok cılızdır. Bu koşullar altında bile, bazı az gelişmiş ülkelerde yabancı sermayenin egemenliği gerçekleşmiştir. Sömürgecilik döneminde geçerli olan yatırım politikası, günümüzde yerli-yabancı ortaklığıyla gerçekleştirilmektedir.

III. UYGULAMADA SANAYİLEŞME STRATEJİLERİ

1. GİRİŞ

A. SANAYİLEŞMEYİ ETKİLEYEN 1. ORTAK KİMYEVİ USULLAR

Son yıllarda yapılan araştırmalar, ekonomik kalkınma süreci içinde üretim, talep, istihdam ve dış ticaret gibi temel unsurlar yönünden ülkelerin benzer değişmeler içinde olduklarına ortaya koymuştur(25). Bir başka deyişle belli ekonomik koşullar altında ve belli ekonomik yapıya sahip ülkeler, birbirlerine çok benzer bir gelişme süreci izlemektedirler.

Sanayileşmenin her ülkede birbirine benzer bir "değişmeler zinciri" biçiminde ortaya çıkması, bütün ekonomileri etkileyen bir takım "ortak unsurlar" ın varlığını gösterir. Bu ortak unsurların başında,

- benzer talep yapısının varlığı
- benzer teknoloji kullanımı
- aynı uluslararası ekonomik yapı içinde yer alma

gelir. Bu ortak unsurları kısaca açıklayabiliriz: Sanayileşme sürecinde gelir arttıkça talep yapısı çeşitlenir ve sanayi ürünleri talebi büyür.

(25) S.Kuznets, "Modern Economic Growth: Rate, Structure and Spread", Yale University Press, Altıncı baskı, 1973 (Savaş, Sanayileşmemiz Açısından Türkiye-AET İlişkileri, İ.K.V. Yayını, Teorik Çalışmalar No.1976-1 s. 10 dan naklen); H.B.Chenery, "Alternative Strategies for Development", World Bank Working Paper, No.165, s.2, H.B.Chenery-M.Syrquin-H. Elkington, "Patterns of Development 1950-1970", World Bank Research Publication, Oxford University Press, 1975 (Savaş, Sanayileşme ve Entegrasyon, İ.K.V. Yayını, Teorik Çalışmalar- No.1977-1, İstanbul, 1977, s.6 dan naklen).

İç talepte meydana gelen bu değişimler, üretim yapısını da etkiler ve her ülke iç talebe uygun olarak, gıda maddeleri üretimi yanında sanayi maddeleri üretimine de başlar. Ancak bu üretim, o günün geçerli teknolojilerine göre yapılır. Bir başka deyişle, her ekonomi, öteki ekonomiler aynı malın üretiminde nasıl bir teknoloji uyguluyorsa, o teknolojiyi kullanmak durumundadır. Ekonomiler, ilk bakışta sanıldığı gibi, teknolojiler arasında kolayca seçim yapamazlar. Faktör fiyatları, kalite, standardizasyon ve üretim hızı gibi nedenlerle "çağdaş teknoloji" her ülkede egemen olur(26).

Son olarak, günümüzün "açık ekonomileri" ihracat-ithalat, sermaye transferi, dış borçlanma, çok uluslu şirketler, genel tercih sistemi gibi ulusal sanayileşme sürecini etkileyen konularda benzer sınırlar ve benzer olanaklarla karşı karşıyadırlar. Bütün bu etkenler her ülkenin sanayileşme sürecinin, birbirine benzemesine neden olmaktadır.

B. SANAYİLEŞME STRATEJİLERİ

Ülkelerin sanayileşme sürecindeki bu benzerliğe rağmen, sanayileşmenin başlatılmasında farklı stratejiler söz konusudur. Ülkelerin aynı amaca, bir başka deyişle sanayileşmiş bir yapıya ulaşmak için farklı strateji izlemelerinin nedenleri şunlardır(27):

- Doğal kaynak durumu
- Sermaye birikimi
- Eğitim ve teknik bilgi düzeyi

(26) Savaş, Sanayileşme ve Entegrasyon, s.7.

(27) Savaş a.g.e., s.8.

- İç pazarın büyüklüğü
- Döviz girişinin azlığı ya da çokluğu
- Kalkınma politikalarında farklılık

Bu nedenlere bağlı olarak çok sayıda ülke tarafından izlenen sanayileşme stratejilerini başlıca üç başlık altında toplayabiliriz(28).

1. İlkel Ürünlerde Uzmanlaşma

İç pazar yönünden küçük(29) ve ihracat ürünü doğal tekel durumunda olan bir ya da iki maddeden oluşan(30) ülkeler, bu ürünlerin üretim ve ihracatında uzmanlaşırlar. Bu ekonomilerde gelir düzeyi çoğu kez düşük ve sanayi ürünü talebi az olduğu için, belirli mallardan sağlanan ihracat geliri gerekli ithalatı karşılamaya yetersizdir.

Hiç kuşkusuz, hemen her ülke, doğal kaynaklarına dayalı ürünlerin ihracatı ile döviz kazanmaya ve bu dövizlerle sanayileşmesini başlatmaya yönelir(31). Ancak ilkel ürünlerde uzmanlaşma böyle bir stratejiye göre çok daha uzun sürer. Öte yandan böyle ekonomilerin çoğunda üretim ve ihracat yabancı sermaye eliyle yürütülür. Bunun sonucu olarak ekonomideki gelir artışı ih-

(28) Chenery, a.g.m.

(29) Bu politikayı izleyen ülkelerden örneğin yalnızca İran'ın nüfusu 25 milyonun üstündedir. Ötekilerin nüfusu 2-10 milya arasında değişmektedir.

(30) Örneğin Suudi Arabistan, İran, Irak ve Venezuela'nın temel ihracat ürünü petrol, Seylan'ın çay, Zambiya'nın bakır'dır.

(31) Kanada ve Danimarka'nın sanayileşmesi, böyle bir yönün tipik örnekleridir.

racat sektöründe yoğunlaşır ve büyük kısmı kâr transferi olarak yurt dışına çıkar. Ayrıca ihracatın gelişimi, büyük ölçüde dış pazarlara bağlı kalır.

2. Dengeli Kalkınma Stratejisi

Dengeli kalkınma stratejisini izleyen ülkeler temelde ne yalnızca ilkel ürün üretim ve ihracatında ne de yalnızca sanayide uzmanlaşırlar. Bu stratejiyi uygulayan ülkeleri iki gruba ayarabiliriz:

- Normal ithalat düzeyinde bulunan ülkeler
- İthalat ikamesi politikası izleyen ve ithalat düzeyini düşük tutan ülkeler.

Bu stratejilerin izlenmesinin nedenlerinden biri, ülkenin önemli miktarda döviz kazandıracak doğal kaynaklı ürünlerden yoksun olmasıdır. İkinci önemli neden, bu ülkelerin iç pazar yönünden büyük olmasıdır. Büyük pazarın gereksinme duyacağı ithalatın, yalnızca ilkel ürün ihracatı ile karşılanması olanak dışıdır. Bir üçüncü neden olarak, "izlenen ekonomi politikası" nı sayabiliriz(32).

Dengeli kalkınma stratejisinin uygulanması sırasında ekonominin doğal kaynaklara dayalı ihracatı sürer. Sanayi ürünü ihracatı ise, yurtiçi pazarın doyurulmasından sonra ortaya çıkar. Yurtiçi talebe göre başlayan sanayi üretimini, dış pazarlara yönelmek için fiyat ve ka-

(32) Ülkede izlenen ekonomi politikasının, ülkenin yapısal koşulları ve özellikleri tarafından belirleneceği açıktır. Ancak ekonomi politikasının siyasal iktidarlar tarafından öteki düşüncelerle belirli bir yönde saptanması halinde, bunu ayrı bir unsur olarak dikkate almak gerekecektir. Savaş, sanayileşme...., s:10.

lite yönünden gerekli hazırlanma dönemini bu arada tamamlar(33).

Dengeli kalkınma stratejisi iç talebi karşılamak, hızlı sanayileşmek, doğal kaynaklara dayalı ihracatın belirsizliğinden korunmak gibi bilinçli tercihler sonucu ortaya çıkabileceği gibi, doğal kaynaklara bağlı ihracatın, döviz gereksinmesini karşılayamaz bir duruma gelişiyle de zorunlu olarak ortaya çıkabilir.

Dengeli kalkınma stratejisinin bir gereği olan ithalat ikamesi döneminin bilinçli politikalarla (yüksek gümrükler, kotalar ve kamu yatırımları) kısaltılmağa(34) çalışılması ve ihracatı özendirme önlemleriyle desteklenerek "içe kapalı" bir ekonomiye dönüşme sürecinin ortadan kaldırılması gerekir. Bu amaçlara ne ölçüde ulaşılabileceği, kuşkusuz sahip olunan döviz miktarı ile sınırlı kalacaktır.

3. Sanayidey Uzmanlaşma

Bu strateji herhangi bir az gelişmiş ülkede ender rastlanacak bir özelliğin varlığına bağlıdır. Bu özellik, o ülkede yeteri kadar nitelikli işgücünün, teknolojik bilgi ve organizasyonun bulunmasıdır. Öte yandan bu stratejiyi uygulayan ülkelerin hemen hepsi önemli ölçüde yabancı sermaye ve dış borçlara bağlı olmuştur(35).

Ekonominin merkezden planlanıp yönetildiği ülke-

(33) S.B.Linder, "Trade and Trade Policy for Development", Praeger, New York, 1967, s.75 ve devamı (Savaş, a.g.e., s.11 den naklen).

(34) Chenery, a.g.m., s.25.

(35) Chenery, a.g.m., s.25.

lerin temelinde uyguladıkları strateji budur. Bir yandan iç talebin öte yandan yatırımların denetim altında bulundurulması ve ekonominin dış ilişkilerden uzak tutulması hızlı sanayileşmenin gerçekleştirilmesini sağlamıştır.

Sanayide uzmanlaşma ve dolayısıyla sanayi ürünü ihracatını geliştirmek için, öncelikle iç talebin karşılanması zorunludur. Nitekim bu stratejiyi izleyen ülkeler, başlangıç yıllarında iç talebin karşılanması amacına yönelmişlerdir(36). Öte yandan ithalat ikamesi bu ülkelerde yoğun bir biçimde uygulanmış ve hızla tamamlanmıştır(37).

C. STRATEJİLERİN GENEL DEĞERLENDİRMESİ

Yukarıdaki açıklamalardan görüldüğü gibi, uygulamada her ülke içinde bulunduğu ekonomik, sosyal ve siyasal koşullara göre biçimlenen bir kalkınma stratejisi uygulamaktadır.

İlkel ürünlerde uzmanlaşma ve dengeli kalkınmanın gereği ithal ikamesi stratejileri uyguladıkları ilk yıllarda hızlı bir gelişme sağlarlar. Fakat daha sonraki yıllarda ihracat yapısının sanayi ürünleri yararına değişmesi ve ithalat ikamesinin yatırım mallarına kayması gibi güç yapısal dönüşümlere sıra gelir. Sanayi ürünlerinde uzmanlaşma stratejisinde de karşılaşılan

(36) Bu stratejiyi uygulayan ülkelerin başında Japonya gelir. Ayrıca Hong-Kong, İsrail, Güney Kore ve Pakistan da aynı stratejiyi izlemişlerdir.

(37) Örneğin İsrail 1958 yılına kadar yoğun bir ithalat ikamesi politikası uygulamıştır. Bu dönemde ithal ikamesinin GSMH ya oranı yüzde 60 ı bulmuştur.

durum aslında bundan pek farklı değildir. Bu stratejide yapısal dönüşümler ilk yıllarda ve yoğun bir biçimde gerçekleştirilir. Yapısal değişimin elde edilmesinden sonra, tüm sorun ihracat gelirlerinin artırılmasıdır.

Yukarıda belirtilen özellikleri nedeniyle ilkel ürünlerde uzmanlaşmanın ilk yılları "çok başarılı" olarak değerlendirirken sanayi ürünlerinde uzmanlaşmanın ilk yılları "başarısız" ya da "az başarılı" olarak değerlendirilmesi yoluna gidilir. Oysa, "uzun dönemli" bir bakış açısından değerlendirme yapılırsa varılacak sonuçlar tam tersine olacaktır(38).

Kalkınmakta olan ülkelerin büyük bir çoğunluğunca izlenen "ithalat ikamesi" stratejisi, en çok tartışılan konudur. Sanayileşmiş ülke iktisatçıları ile OECD Dünya Bankası, GATT ve hatta UNCTAD gibi uluslararası kuruluşların uzmanları tarafından bu strateji, "etkin olmamak" ve "sosyal maliyeti yüksek" olmakla suçlanmaktadır(39). Bu eleştirilerde gerçek payı bulunmakla birlikte, yüksek ihracat geliri sağlayacak zengin doğal kaynakları olmayan, döviz darboğazını aşamayan pek çok az gelişmiş ülkenin önünde başka seçenek bulunmamaktadır.

Öte yandan, ithalat ikamesinin aşırı gümrük koruması sonucu ortaya çıkan "durgun etkimsizliği" zaman

(38) Örneğin ilkel ürünlerde uzmanlaşmayı seçen İran, Zambiya ve Fildişi Sahili gibi ülkelerde ilk yılların hızlı ekonomik kalkınması gereksiz yere fazlaca abartılmış, buna karşılık sanayide uzmanlaşmış Singapur, Taiwan, Güney Kore, Yugoslavya ve İsrail'in ilk on yıldaki yavaş gelişmesi de hatalı biçimde küçümsenmiştir.

(39) Savaş, Sanayileşmemiz Açısından..., s.19.

içinde dış rekâbete dayanıklı bir sanayiye dönüştükçe ortadan kalkabilir(40).

Stratejilerin "gelir dağılım yapısı" ndaki etkileri de değişik olmaktadır. Sanayide erken uzmanlaşma, gelir dağılımını "normal" in üstünde daha iyi kılmakta, ilkel ürünlerde uzmanlaşma ve ithalat ikamesi ise adaletsizliği artırıcı yönde etkilenmektedir(41). Özellikle ilkel ürünlerde uzmanlaşma, gelir dağılımında büyük eşitsizlikler yaratmaktadır.

İthalat ikamesinin yüksek gümrük tarifeleri ve kotalar gibi koruyucu önlemleri ve sanayi yatırımlarına tanınan özendirme önlemleri hem sanayide hem de tarımda sermaye-yoğun tekniklerin kullanılmasına neden olmaktadır. Bunun sonucu ekonominin sermaye ve döviz kaynakları, daha çok "büyük sanayi girişimcileri" ne kaymakta, küçük işletmeler gözden kaçırılmaktadır. Böyle bir gelişim gelir dağılımındaki dengesizliği ağırlaştırılmaktadır(42).

(40) Örneğin Brezilya, Yugoslavya ve Pakistan ithalat ikamesinden, sanayileşmeye dönüğü başarı ile yapabilmislerdir. Savag, a.g.e., s.20.

(41) Savag, a.g.e., s.20.

(42) I. Little, T. Scitovsky, M. Scott, "Industry and Trade in Some Developing Countries - A Comparative Study", Oxford University Press, 1970, s.41, 177-178 (Savag, a.g.e., s.20 den naklen).

İKİNCİ BÖLÜM

T Ü R K İ Y E ' D E S A N A Y İ L E Ş M E S Ü R E C İ - N İ N A N A L İ Z İ

BİRİNCİ KESİM: TÜRKİYE'İN SANAYİLEŞME STRATEJİSİNİN TARİHSEL ANALİZİ

"Taaiziatın açtığı serbest ticaret devri, Avrupa rekâbetine karşı kendini müdafaa edeneyen iktisadımızı, bir de iktisadi kapitülasyon zincirine bağladı. Teşkilat ve ferdî kıyâet nokta-i nazarından, iktisat sahasında bizden çok kuvvetli olucalar, menleketimizde bir de fazla olarak intiyazlı mevkiye bulunuyorlardı. Temettü vergisi vermiyorlardı. Gümrüklerini ellerinde tutuyorlardı. İstedikleri zaman, istedikleri eşyayı, istedikleri şartta menleketimize sokuyorlardı. Bütün şerait-i iktisadiyemize, bu sayede hakim-i mutlak olmuşlardı.

Efendiler bize karşı yapılan rekâbet, hakikâten çok gayr-i meşru, hakikaten çok kahredici idi. Rakipleriniz, bu suretle, inkişafa müsait sanayiimizi de mahvettiler. Ziraatimizi de mahveder öttüler. İktisadî ve malî inkişaf ve tekâmülümüzün önüne geçtiler"(1).

(1) Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Türk İnkilâp Tarihi Enstitüsü Yayınları, C.I, İstanbul, 1945, s.219-220.

Mustafa Kemal 'in yukarıdaki sözleri, Genç Türkiye'nin Osmanlı İmparatorluğu'ndan devraldığı ekonomik mirasın anlamı bir değerlenesidir. Gerçekten de Cumhuriyet Yönetimi, Osmanlı İmparatorluğu'ndan çok geri bir tarımsal yapı ve çok ilkel sanayi kuruluşlarına sahip bir ekonomi devralmıştır. 1921 yılında İktisat Bakanlığı tarafından yapılan Sanayi Sayımı , bu kesimin büyüklüğünü göstermesi bakımından çok anlamlıdır. Sayım sonuçları, işgal altında bulunan İstanbul, İzmir ve Adana gibi önemli kentleri kapsadığından sınırlı bir değer taşımaktadır. Önemli sayılabilecek sanayi bölgeleri sayım dışında kaldığı için, sayımda yer alan kuruluşlar çoğunlukla el ve ev sanatlarından oluşmaktadır. Tablodan görüldüğü gibi (Tablo III-1), sanayi kuruluşlarının yüzde 60.7 si dokuma, yüzde 16.2 si deri sanayiinde, yüzde 20.1 i de öteki alanlarda yer almaktadır. İşgücünün dağılımı açısından, adı geçen sanayi alanlarının aynı ağırlık sırasını aldığı görülmektedir.

Tablo III-1: 1921 Yılında Ulusal Sınırlar İçinde Bulunan Sanayi Kuruluşları ve Çalışan Sayısı

<u>Sanayi Dalı</u>	<u>Kuruluş Sayısı</u>	<u>Yüzde</u>	<u>İşçi Sayısı</u>	<u>Yüzde</u>
Dokuma	20.057	60.7	35.316	46.3
Deri	5.347	16.2	17.964	23.6
Haden	3.273	9.9	8.021	10.5
Tahta	2.067	6.3	6.007	7.9
Gıda	1.273	3.8	4.493	5.9
Toprak	704	2.1	3.612	4.7
Kıyafet	337	1.0	803	1.1
Toplam	33.058	100.0	76.216	100.0

Kaynak: İ.H.Tökin, "İktisadi ve İhtisai Türkiye Rakamlarıyla: Türkiye'de Sanayi", T.C. Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü Yayını, Ankara, 1946, s.24.

Bu arada yukarıdaki tabloda yer almayan İstanbul Sanayii ile ilgili olarak, İstanbul Ticaret Odası'nın Cumhuriyet'ten hemen sonra düzenlenmiş olduğu bir rapor, yukarıdaki eksikliği, hiç değilse genel çizgileri ile, kapatabilecek bilgileri vermektedir. Buna göre, "... İstanbul'un yüzyıllarca en büyük işi olan saraçlık bitmiştir. Çanta, bavul vb. dışarıdan geldiğinden, bu meslekte ancak 200 kişi kalmıştır. Saraçlar ithal malı deri ile çalışmaktadır. Fakat deriye 27 kuruş, deriden mamul eşyaya 15 kuruş gümrük konduğu için, saraçlık ölmüştür. Özel sanayi olan dericilik, Yedikule'de 1500 kadar usta ve işçiye bir geçim sağlanmaktadır. En gelişen sanayi kunduracılıktır. Devletin 500 işçi çalıştıran Boykoz Kundura Fabrikasının dışında, kunduracılık, 30 bin usta ve işçiye iş sağlanmakta ve Amerika'ya 2 bin çift terlik ihraç edilmektedir. Yalnız yarı lastik, yarı bez fabrika mamulâtı ayakkabılar dışarıdan az gümrükle gelip piyasada ucuz satıldığından, bu alanda da güçlükler vardır. Dokumacılık çok gerilemiştir. Pamuk iplikleri ve pamuklu dokuma, çoğu İtalya ve İngiltere'den olmak üzere, dışarıdan gelmektedir. Son zamanlarda suni ipekten küçük örme sanayi gelişmiştir. Bu alanda binden fazla makina ile 3-4 bin kişi çalışmaktadır. Bütün demirler gibi demir eşyalar da ithal olmaktadır. Demir mamulâtı sanayii yılda yalnız 30 bin lira gibi çok düşük değerde inalat yapmaktadır"(2). Buradan da anlaşıldığı gibi, ülkede inalathane düzeyinde bulunan ilkel bir sanayi söz konusudur. Ülkenin böyle bir sanayi yapısına sahip olmasının nedenleri Mustafa Kemal'in yukarıya aktarılan sözleriyle açıklanmakla birlikte, o günlerin Maliye Bakanı'nın 8 Mart 1921 tarihli şu sözleriyle de iyice vurgulanmaktadır: "...bize fabrika,

(2) "Ticaret Odası İktisat Komisyonu Raporu", aktaran: A.Handi Başar, Barış Dünyası Dergisi, Sayı:58, s.52-53.

yine fabrikalazandır. Türkiye'nin iktisadî bağımsızlığı ancak bunlarla sağlanacaktır. Bu olmazsa, kazanacağı-
nız siyasi bağımsızlık neye yarar? Şimdiye kadar halî
Türkiye çalışıyor üretiyor, fakat ürünlerinden başkaları
yararlanıyor. Menleketinizde herkes çalışıyor, bir-
çok alınteri dökerek elde ettiğiniz iptidai maddeleri
bin rica ve minnetle yok pahasına harice satıyoruz. Son-
ra yab ucılar bu maddelerin şeklini değiştirerek bize
inde ediyorlar. Bir kuruşa satıyoruz, yirmi kuruşa sa-
tan alıyoruz. Kırk kuruşa bir okka yün veriyoruz, aynı
yünü bin iki yüz kuruşa bir metre halinde yalvararak
geri alıyoruz. Bu dünyanın neresinde görülmüştür?"(3).
İşleyişi yukarıya aktarılan mekanizma, serbest ticaret
ilkesinin az gelişmiş ülkelerin yararına çalışmayacağı-
nı göstermesi bakımından, tipik bir örnektir.

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş yıllarında ekono-
mik bakımdan güçlü bir devlet olmak için sanayileşmek
gerektiğine inanılmış ve ülkenin sahip olduğu kaynakla-
rı kullanarak, kurulabilecek sanayi dalları üzerinde
özenle durulmuştur. Türk Hükümeti, sanayi yatırımların-
dan en yüksek ekonomik sonuçları elde ederek ekonomik
kalkınmayı gerçekleştirmek için özel girişimlik ve dev-
letçilik arasında bir seçim yapmak bir başka deyişle,
kurulacak sanayilerin yönetimi, sahipliliği gibi fonk-
siyonların devlet tarafından mı yoksa özel kişi ya da
kuruluşlar tarafından mı yerine getirileceği konusunda
bir karar almak durumundaydı. Alınacak kararın yalnızca
yukarıda belirtilen fonksiyonlar açısından değil,
bundan da önemlisi, sanayileşmenin tipi bakımından so-
nuçlar doğuracağı açıktı. Nitekim, 17 Şubat 1923 tari-
hinde İzmir'de toplanan Türkiye İktisat Kongresi, öte-
ki konular yanında, bundan sonra izlenecek sanayileşme

(3) A. Giz, a.g.n.

stratejisini de belirliyordü.

I. 1923 - 1932 DÖNEMİNDE SANAYİLEŞME STRATEJİSİ

İzmir İktisat Kongresinin açış konuşmasını yapan Mustafa Kemal, Osmanlı Yönetimini özellikle Dış Ekonomi Politikası yönünden anlamlı bir biçimde eleştirmiş, Ulusal Ekonomi Politikası'nın önemini ortaya koymuş, karşılıklı güçlükleri -özellikle Lozan Konferansında karşı tarafın isteklerini- gözler önüne sermiş ve Kongre'den dünya ekonomi düzenini dikkate alarak, Türkiye'nin uygulayacağı ekonomi politikasının belirlenmesini istemiştir. Bu arada tarımın önemini belirterek, sanayinin kurulup genişletilmesinin zorunluluğuna değinmiş ve ulusal sanayiye sahip olmanın sakıncalarını dile getirmiştir. Daha sonra söz alan İktisat Bakanı'nın konuşması, özellikle izlenecek ekonomi politikasının ilkelerini ortaya koymasından ilginçtir. Bakana göre, Yeni Türkiye Ekonomi Politikası, uygulamakta olan ekonomik sistem ve politikalarından ayrı olmak zorundadır. Ülkenin ekonomik koşullarına ve ekonomi tarihine uygun kendine özgü bir ekonomi politikası uygulanmalıydı. Türkiye dünya ekonomi tarihinde yer alan hiç bir ekonomi okuluna bağlı değildi. Bu nedenle Türkiye kama bir ekonomik düzen kurnalıydı. Ekonomik uğraşlar, kamu ve özel kesim tarafından birlikte yürütülmeliydi. Örneğin, büyük kredi ve sanayi kuruluşları devletin yönetini altında olmalıydı, çünkü ekonomik durum bunu gerektirmekteydi(4). Daha sonra söz alan Kâzım Karabekir Paşa da "... sanayiniz Avrupa'nın sanayiine rekabet edenese dahi hiç olmazsa milletinizi harice muhtaç et-

(4) A.Ş.Okçün, Türkiye İktisat Kongresi 1923- İzmir, Haberler -Belgeler- Yorumlar, 2.B., Ankara, 1971, s.262-263.

mez..."(5) diyordu. Bu açış konuşmalarından sonra çeşitli ekonomik konular üzerinde çalışan grupların hazırladıkları raporlar kongreye sunulmuştur. Sanayinin kurulup gelişmesini yönlendiren ve Kongrece kabul edilen ilkeler şöylece ortaya konulabilir:

A. S A N A Y İ N İ N K O R U N M A S I

Ülke gereksinimleri yurtiçi üretinle karşılanan malların ithaline, yüksek gümrük vergileriyle engel olunması, ülkede elde edilebilen ham maddelerin ithalinin önlenmesi, elde edilemeyenlerin ve sanayinin gelişmesi için gerekli olanların gümrüksüz ithalinin sağlanması. Sanayi için gerekli olan makina ve parçalarının gümrük vergisinden bağışak olması. Son olarak ülkede bulunmayan ve yurtiçi gereksinimleri karşılayacak olan sanayi ürünlerinin gümrüksüz ya da çok düşük bir gümrükle ithali.

Kongrede alınan bu kararlardan, yurtiçi sanayilerin kullandıkları ithal malı ham maddelerin gümrük vergisinden bağışak olması, Nisan 1924 de çıkartılan bir yasa ile özellikle ihracata dönük sanayilerin kullandıkları ithal malı ham maddeleri için uygulanmaya sokulmuştur. Ulusal sanayii, gümrük duvarlarıyla koruma uygulaması ise, Lozan anlaşmasının bu konudaki önleyici hükümlerinin 1929 yılında son bulması üzerine aynı yıl çıkartılan bir yasa ile başlatılabilmıştır. Görüldüğü gibi, Türkiye Cumhuriyeti, ilk aşamada ulusal bir sanayi kurmak ve geliştirmek amacıyla koruyucu bir ekonomi politikası uygulanmaya çalışmıştır.

(5) A.G.Ökçün, a.g.k., s.268.

B. S A N A Y İ N İ N Ö Z E N D İ R İ L M E S İ

Sanayinin özendirilmesi konusunda, kongreye katılan Sanayi Grubunun kabul edilen önerileri şunlardır: Vergi bağışıklıklarının artırılması, Hükümet alımlarında, yurtiçi ürünler yüzde 20 pahalı olsa da yabancı ürünlere tercihi, sanayi kuruluşlarının kurulması ve genişletilmesi için beş dönüme kadar alanın bedelsiz verilmesi. "Teşvik-i Sanayi" Yasasından yalnızca Türk uyrukluların, Türk sanayi şirketlerinden de şirket sermayesinin en az yüzde 75 i Türklerin elinde bulunanların yararlandırılması. 1913 tarihli "Teşvik-i Sanayi" Yasası süresinin, süre bitimi olan beş yıl sonradan başlamak üzere 25 yıl daha uzatılması(6).

Sanayinin özendirilmesiyle ilgili getirilen önlen, 1927 yılında kabul edilen "Teşvik-i Sanayi" Yasasıdır. 1055 sayılı bu yasa ile getirilen özendirici önlemler şöylece sıralanabilir:

- Belediye sınırları dışında 10 hektara kadar arsanın bedelsiz, belediye sınırları içinde de, Devlet arsalarının, bedelleri 10 yıl içinde ödenmek üzere yasadan yararlanabilecek özel girişimlere devri.

- Bina, arazi, kazanç vergisinden bu vergilerin özel idareye ve belediyelere ilişkin kısımlarından, nak-tu zam vergisinden, belediyelerce alınan inşaat, buhar kazanları, motorlar ve imbiklerin ruhsatiye resimlerinden bağışıklık.

- Sanayi kuruluşları kurmak amacıyla çıkartılacak hisse senetleri ve tahvillerin danga resminden bağışıklığı.

(6) A.G. Ökçün, a.g.k., s.426-427.

- Sanayi kuruluşlarının yatırımlarında kullanacakları her türlü inşaat malzemesinin, üretimde kullanacakları ham maddelerin, yatırım mallarının tamamının gümrük vergisinden bağışık olarak ithali.

- Sanayi kuruluşlarının yapı malzemesi ile makina ve gereçlerinin yurtiçi demiryolu ve denizyolunda yüzde 30 indirimle taşınması, bu indirimden yararlandırılmayanlara da aynı miktar prim verilmesi.

- Bakanlar Kurulu kararı ile sanayi kuruluşlarına, yıllık yapım değerlerinin yüzde 10 una kadar prim verilmesi.

- İthal malına oranla yüzde 10 pahalı olsa da Devlet kuruluşları, belediyeler ve yasadan yararlanan tüm kuruluşların yurtiçi ürün kullanma zorunluluğu. Görüldüğü gibi "Teşvik-i Sanayi" Yasası özel girişimciliğin geliştirilmesi için, günümüze göre bile çok ileri olan özendirici önlemler getirmiştir(7).

C. S A N A Y İ N İ N F İ N A N S M A N I

Kongrede alınan kararlardan bir kısmı da, sanayi kuruluşlarının kredi gereksinimlerini karşılayacak olan bankalarla ilgilidir.

Buna göre sanayicilere kredi sağlayacak bir sanayi bankasının mutlaka kurulması, Tarım ve köye yönelik bankalar dışında, Hükümetin girişimiyle öteki bankaların sermayelerinden belirli miktarların ayrılmasıyla bir sanayi bankasının kurulması.

(7) T. Tayanç, Sanayileşme Sürecinde 50 Yıl, Milliyet Yayınları, Ağustos 1973, s.58.

Yukarıdaki karar uyarınca, ilk olarak 1924 yılında özel kesimin finansmanını yüklenecek olan İş Bankası kurulmuştur. Daha sonra 1925 yılında devlet sanayisini kurmak, finanse etmek ve yönetmek için Sanayi ve Maden Bankası kurulmuştur.

1923-1932 dönemine damgasını vuran İzmir İktisat Kongresinin getirdiği esaslardan en önemlisi kuşkusuz ekonomik düzenle ilgili olanıdır(8). Buna göre, devletin görevi, özel kesimin uğraşı alanının bittiği yerden başlayacaktı. Bir başka deyişle, Kongre, sanayi alanında önceliği özel girişimin almasını onaylıyordu.

D. D Ö N E M İ N S A N A Y İ L E Ş M E S T R A T E J İ S İ N İ N D E Ğ E R L E M E S İ

Yukarıda belirtilen koşullar, olanaklar ve tercihler çerçevesinde İktisat Bakanı'nın "Yeni Türkiye Ekonomisi" hiçbir ekonomik sisteme uymaz biçimindeki görüşüne rağmen, ekonomik kalkınmada özel kesimin oldukça ileri bir düzeyde harekete geçirilmeye çalışıldığı anlaşılmaktadır. Gerçekten de bu durum, sanayi devrimini yaşamış ekonomilerin gelişme sürecine benzemektedir. Öyle ki özel kesimin, ülkenin sanayileşme çabasında sahip olduğu stratejik olanaklar, söz konusu ülkelere kıyasla oldukça elverişli görünmektedir. Ancak uygulananda ortaya çıkan engel ve aksaklıklar, özel kesime bağlanan vaatleri büyük ölçüde kurtuştur: Lozan Antlaşma-

(8) Bu konuda, Kongre'nin hazırlık çalışmalarını yapmak ve Kongre'de tartışılması gerekli konuları bir programa bağlamak üzere kurulan "Heyet-i Muâle"nin raporunda, Devletin güçlü bir ekonomik unsur olduğu belirtilerek, biroç ve şirketlerin başarılacağı büyük sanayi kuruluşlarına öncülük etmesi önerilmiştir, sanayi alanında öncelikli görevleri olduğu belirtilmiştir. Raporun bir başka yerinde ekonomik alanda devletin yerinin saptanması istenmiştir. A.G.Okçun, a.g.k., s.75 ve81.

sının Kongre'de alınan kararların uygulanmasını önlenmesi, kamu fonlarının kolaylıkla özel kesime aktarılmanası, özel kesimin sermaye birikimi açısından çok gerilerde olması, yıllardan beri süren savaşların yarattığı yoksulluk 1923-1932 döneminin ve özel kesimin başarısını önlemiştir(9). Bu arada şu noktaların özellikle belirtilmesi gereklidir: İzmir İktisat Kongresinin hazırlıklarını yapmak ve Kongrede tartışılacak programı düzenlemek amacıyla İktisat Bakanlığı tarafından kurulan "Heyet-i Pa'île" nin "Türkiye'nin İktisadî durumunu inceleyen ve Kongrenin ele alacağı sorunları belirten raporu"nda şöyle denilmekteydi: Türk devletinin neselâ 10 senelik vergi ve varidatı vasatı olarak 500 milyon liradır. Bu ne azin bir meblâğ, ne azin bir kudrettir. Bu muazzam malî sermaye ile devlet 'iktisat devleti' olsaydı neler yapmazdı ve bugün halî bu mesele nevueuttur, 'Maliye' öyle bir hazinedir ki birer birer toplar ve 'Maliye' o birer birer topladığını en istifadeli bir tarzda değil, belki en az faydeli bir surette yine birer birer sarf eden bir müessesese olmaz. Hazineye bir senede toplanan para yekûnu hadd-i zatında devlet kudretiyle bir araya sıkıştırılmış, teksif olunmuş millet parasıdır, millî sermayedir. Devletin elbette en mühim vazifesi bu teksif olunmuş sermayeyi yine kesif bir surette ve en çok iktisadî ve millî gayelerle sarf etmektir. Devletin umumî idare ve vezâif ve teşkilatı arasında ne hazindir ki doğrudan doğruya 'millî iktisadiyat' için sarf olunan para, toplananın % 1 ne baliğ olmaz. Manevî istihsal müesseseleri 'marif için' de bu nisbet yine % 1 dir. Artık bu zararlı yoldan dönmek lâzımdır. Türkiye'de 'millî sermaye' yoktur diyenler gafilâne bir hatâ irtikâp ediyorlar. Türkiye'de millî sermaye vardır. Devlet bundan "elli milyonunu" bir

(9) Tayanç, a.g.e., s.49 ve Serin, Türkiye'nin..., s.106-107.

senede toplanabilmektedir"(10). Bir başka kaynakta da 1923-1930 arası Devlet Bütçesi ile ilgili şu rakamlar verilmektedir(Tablo II -2):

Tablo II-2: Genel Bütçe (1923 - 1930)

Yıllar	Tahsilat	Fiilen Ödenen	(Milyon TL)
			Aktarma + Ödenek
1923	111	151	145
1924	138	132	188
1925	170	201	281
1926	180	172	234
1927	202	199	241
1928	222	201	233
1929	224	213	233
1930	217	210	245
Toplam	1.464	1.479	1.793

Kaynak: İstatistik Yıllığı, 1960-1962.

Devletin bu dönem içinde masraf bütçesinin yıllık yüzde 8.5 ile yüzde 4.6 sı arasında dış borç ödenesinde bulunduğu, aynı yıllar içinde eğitim harcamalarına yüzde 3,1 ile 4,5 arasında bir pay ayırdığı belirtilmektedir(11). Aşağıdaki tabloda ise (Tablo III-3) 1923-1930 yılları arasında Türkiye'de kurulan Anonim Şirketlerin yatırılmış sermayeleri gösterilmektedir. Yerli

(10) Ökçün, s.g.k., s.81.

(11) Ş.S.Aydenir, İkinci Adan, C.I, 3.B., İstanbul, 1973, s.344. Devlet giderlerine ilişkin 1950 yılı bütçesi döneminin harcama düzeyinde ayrıntı bulunmaktadır. Bkz.: H. Nadaroğlu, "Türkiye'de Kamu Giderleri", Türkiye Ekonomisinin 50 Yılı Semineri, Bursa, İ.T.İ.İ. Yayını, İstanbul, 1973, s.224.

ve yabancı şirket sermayelerinin toplamının cari fiyatlarla 73.461.500 olduğu görülmektedir.

Tablo II -3: 1923-1930 Yılları Arasında Türkiye'de Kurulan Anonim Şirket Sermayeleri (Bin TL)

Yıllar	Yatırılmış Sermaye		
	Yabancı	Yerli	Toplam
1923	660.0	859.0	1.519.6
1924	2.706.4	3.842.2	6.548.6
1925	2.066.0	5.321.5	7.387.5
1926	4.978.0	15.241.7	20.219.7
1927	1.750.0	2.520.2	4.270.2
1928	9.444.3	7.832.7	17.277.0
1929	8.500.0	5.093.0	13.593.0
1930	222.5	322.6	545.1
Toplam	32.427.2	41.034.3	73.461.5

Kaynak: H. Kazgan, "Türkiye Cumhuriyetinin Kuruluşundan Bu yana Türkiye'de Anonim ve Limited Şirketler" Cumhuriyetin 50. Yılında Türkiye'de Sanayileşme ve Sorunları Sempozyumu, Ankara, 1974, s.409.

"Heyet-i Faâle" nin raporu ve yukarıdaki tablolar birlikte dikkate alınacak olursa, Devletin sermaye yaratmadaki gücü ile sermaye birikiminin en etkin aracı olan Anonim Şirketlerin gerçekleştirdikleri sermaye birikimi arasındaki fark açıkça ortaya çıkmaktadır. Bu sözlerimizle ilgili yıllar arasında "Güneş Cumhuriyet" in karşılaştığı her türlü finansal zorlukta gömmeozlikten geldiğinin anlaşılmalıdır. Tersine ilgili dönemde ser-

sermaye birikiminin bir amacı olan şirketleşme gelişiminin, toplanan kamu harcamalarının ancak yüzde 4 üne ulaşılabil-
diğini vurgulanmak istiyoruz. Kaldı ki, söz konusu sermaye-
nin yüzde 44 ü yabancı, geriye kalan yüzde 56 sı da
geniş özendirme önlemleriyle desteklenen yerli şirket-
lerindir.

Döneme ilişkin olarak özetle şunlar söylenebilir:
Uygulanmaya çalışılan ekonomi politikası uyarınca özel
girişin, devletin koruyucu kanatları altında, özelli-
kle tüketim malları sanayiinde kurulup gelişme göstermiş-
tir. Başarı, sağlanan olanaklar ölçüsünde olmuştur.
Bunun yanında, özel girişimin temel sanayi alanlarına
yatırım yapmadığı, bunun da doğal olduğu belirtilmi-
dir(12). Nitekim bu dönemde özel kesimin kısa sürede
kâr getiren, iç pazarı hazırlayan tüketim malları alan-
larında çaba gösterdiği anlaşılmaktadır. Esasen yeter-
siz altyapı, kıt sermaye ve teknik bilgi eksikliği de
bu sonucun ortaya çıkmasına neden olmuştur.

II. 1933 - 1949 DÖNEMİNDE SANAYİLEŞME STRATEJİSİ

Görüldüğü gibi önceki dönemde çeşitli önlemler
alanarak, özel girişimciliğe dayanan ve onun başarılma-
dığı ekonomik sorunları devletin göğüslemesini öngören
bir sanayi yapısı kurulması temel ekonomi politikası
olmuştur. Ancak yukarıda açıklanmaya çalışılan nedenlerle
sanayileşme amacının gerçekleştirmediği ve esasen or-
taman buna uygun olmadığı anlaşılmaktadır. 1929 Dünya
Ekonomik Buhranı ve onu izleyen yıllar, devletin ekono-
miye etkin önlemlerle müdahalesini gerektiren olaylar-
dan biridir. Ancak, devletin özellikle plan ya da prog-

(12) Ayrıca bkz.: Serin, Türkiye'nin..., s.103-107 ve
Tayanç, a.g.e., s.75-76.

1955 yılında başlatılan ve dönemi içinde önemli başarılar elde edilmiş bir çalışmadır. Bu çalışmada, Türkiye'nin ekonomik kalkınmasında ve kalkınmasında önemli rol oynayan faktörlerin araştırılması amaçlanmıştır. Çalışma, Türkiye'nin kalkınmasında önemli rol oynayan faktörlerin araştırılması amaçlanmıştır.

2. Yeni gelişme modeli ve sosyal devlet

1950 yılında kabul edilen temel kanunlar, Türkiye'nin kalkınmasında önemli rol oynamıştır. Bu kanunlar, Türkiye'nin kalkınmasında önemli rol oynamıştır. Bu kanunlar, Türkiye'nin kalkınmasında önemli rol oynamıştır.

1. 1929 Dünya Ekonomik Buharlan

A. D E V L E T G İ R İ Ş İ M Ö L Ç E M E N İ

1929 yılında başlatılan ve dönemi içinde önemli başarılar elde edilmiş bir çalışmadır. Bu çalışmada, Türkiye'nin ekonomik kalkınmasında ve kalkınmasında önemli rol oynayan faktörlerin araştırılması amaçlanmıştır. Çalışma, Türkiye'nin kalkınmasında önemli rol oynayan faktörlerin araştırılması amaçlanmıştır.

nayi planlarında, özellikle Birinci'sinde bu durum her yönden kendini göstermiştir.

3. Özel Girişim Önceliğinin Başarısızlığı

Özel girişimcilik deneyiminin başarısızlığında rol oynayan nedenler yukarıda açıklanmıştır. Bilinen nedenlerle bekleneni veremeyen özel girişim önceliği, ekonomik kalkınmada devletin eksikliğini ortaya koymuş oluyordu. Böylece özel girişimin kalkınmaya güvence altına alacak temel yatırımlara yönelmemesi, Dünya Ekonomik Buhranı'nın olumsuz etkileri, Sovyetler Birliği'ndeki gelişmeler ve Osmanlı borçlarının ağır yükü ekonominin sırtına binince, devlet girişimciliğinin ön plana çıkması kaçınılmaz olmuştur. Devlet bu görevi yüklenirken, kendini besleyen kalkınmaya güvence altına alacak sanayi kuruluşlarına yönelik, ekonomik ve sosyal altyapı yatırımlarını gerçekleştirmek ve böylece dışsal ekonomiler yaratarak özel girişime uygun bir ortam yaratmak gibi, parasal alandan çok reel alanda ekonomik fonksiyonların yerine getirilmesini amaçlamıştır. Buna bağlı olarak, 1931'de Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı hazırlanmış, 1933 yılından itibaren ekonomik düzende "Devletçilik" bir "sistem" olarak kabul edilmiş ve 1935 yılında Cumhuriyet Halk Partisinin Tüzü'ünde yer alması, 1937 yılında da Anayasa'nın bir ilkesi olmuştur.

Atatürk'ün belirttiği gibi, Türkiye'de Devletçilik ideolojik inançlardan dolayı değil, fakat ekonomik zorunluluklardan dolayı kabul edilmiş bulunuyordu. Çünkü uzun yıllar boyu geri bırakılmış bir ülkenin ileri uygarlık düzeyine ulaşması gerekiyordu ve özel girişimcilik bu amaçla ulaşmak için gerekli başarıyı sağlanıyordu. Bu dönemde devlet yöneticilerinin, karşı karşıya bulunan ekonomik sorunla ilgili görüşlerini aşağı-

ya aktarımla dönemin sanayileşme politikası, en belirgin bir biçimde ortaya konulabilecektir.

"Türkiye'nin uyguladığı devletçilik sistemi.... Türkiye'nin gereksinmelerinden doğmuş, Türkiye'ye özgü bir sistemdir".

"Devletçiliğin bizce anlamı şudur: Bireylerin özel girişkenlik ve uğraşmalarını esas tutmak, fakat büyük bir ulusun tüm gereksinmelerini bir çok şeylerin yapıldığını gözönünde tutarak, ülke ekonomisini devletin eline almak".

"Türkiye Cumhuriyeti Devleti, Türk ülkesinde yüz-yıllardan beri kişisel ve özel kuruluşlarca yapılmış olan şeyleri biran önce yapmak istedi ve görüldüğü gibi, kısa bir zamanda yapmaya başardı". (M. Kemal Atatürk).

30 Ağustos 1930 da Başbakan I. İnönü şöyle diyordu: "Liberalizm görüşü bütün bu ülkenin güc anlayacağı bir şeydir. Biz ekonomik yönetimde gerçekten ısranlı devletçiyiz. Bizi buna yöneltten, bu ülkenin gereksinmesi ve bu ulusun doğal eğilimidir... Devletçilikten büsbütün vazgeçip her nineti sermayedarların faaliyetlerinden beklemek bu ülkenin anlayacağı bir şey midir?...".

Devletçiliği daha çok özel girişimin başarısızlığına dayandırılan devrin İktisat Bakanı C. Bayar da bu konuda şunları söylüyordu:

"Eğer yalnızca ülkenin sanayileşmesini ve ulusun beklediği refahı bazı özel kuruluşlara ve bunların dayandığı sermayeye bırakarak gerekirse, en az ikiyüz yıl

daha bekleme devresi geçirmekliğiniz gerekir"(13).

Yukarıya aktarılan görüşlerin yanında, "Devletçilik" kavramının nasıl anlaşıldığını gösteren şu sözler de ilgi çekicidir:

"...Hükümetin görevi, ekonomik alanlarda devleti özel girişim yerine ikame etmek için değil fakat birbirinden ayrı ve farklı olan özel çıkarları, genel ve ortak bir çıkarın korunması için uzlaştırmak,... özel girişimciliğin elinden tutmak, onu güçlendirmek olmalıdır". (İktisat Bakanı Mustafa Şeref, 1931).

Serbest Fırka Başkanı ve Liberal eğilimli Fethi Bey, Halk Fırka'sını eleştirirken "İktisadi faaliyetleri Devlet elinde toplamak, Sol'a tenayül sayılır" diyordu.

Devletçilik ilkesinin Cumhuriyet Halk Partisi Tüzüğüne ve Anayasa'ya alındığı günlerde Adliye Bakanı Mahmut Esat Bey ise "Devletçilik Devlet Sosyalistliği idi. Bu kabul edildi" diyordu.

Yukarıdaki alıntılardan da görüldüğü gibi, kavram üzerinde bir anlaşma yoktur. Esasen 1921 de devrin İktisat Bakanı C. Bayar'ın "Biz devlet sosyalistiyiz, devlet sosyalizmi yapacağız" biçiminde ve Devletçe benimsenmiş bir sistemi açıklar gibi görülen sözleri ile 1931 lerdeki kavram kargaşası arasında bir fark yoktur.

Gerçekte, Parti Tüzüğüne girmesine, daha sonra da Anayasa'ya alınmasına rağmen, Devletçiliğin gerektirdiği yasaların ve öteki yasal düzenlemelerin neyda-

(13) İktisat Vekîleti Sanayi Tetkik Heyeti, İkinci Beş Yıllık Sanayi Plânı, Ankara, 1936, s. 227.

na getirildiği görülmüştür(14). Ancak Dünya Ekonomik Buhranı'nın da baskısıyla devlet, "bütçe denkliliğine dayanan, tasarrufçu bir mali politikayla", kendi han mad-
delerinizi işleyerek bazı sanayi kuruluşlarına, ulaştırma ve kredi sisteminde bazı düzenlemelere girecektir(15).

B. D Ö N E M İ Ç İ N D E S A N A Y İ L E Ş M E - Y İ Y Ö N L E N D İ R E N G E L İ Ş M E L E R

1932 yılı içinde Devletin ekonomik alandaki etkinliğini artıracak yasal gelişmelerin olduğunu ve yeni kurumların kurulduğunu görüyoruz. 1925 yılında bazı devlet sanayi kuruluşlarını işletmek ve özel sanayi kuruluşlarını da sermaye yönünden desteklemek amacıyla kurulan "Sanayi ve Maden Bankası", sermayesinin bir kısmını devlet sanayi kuruluşlarının yenilemesi ve işletilmesine, bir kısmını da özel kuruluşların sermayesine katılarak ve kredi biçiminde dağıtarak kullandığından, görevlerini yapamaz bir duruma düşüştü. Bu durum karşısında 1932 yılında bankanın sanayi işletmeciliği ile bankacılık fonksiyonlarının birbirinden ayrılması düşünüldükçe, "Devlet Sanayi Ofisi" ve "Türkiye Sanayi ve Kredi Bankası" kurulmuştur. Fakat kısa bir süre sonra, bu kuruluşlardan banka olanın da yetersizliği görülmüş ve Devlet Sanayi Ofisi'nin de bir türlü kurulamaması karşısında 1933 yılında bu iki kuruluşun yerine geçmek üzere "Sümerbank" kurulmuştur.

Ömürleri pek uzun olmayan "Devlet Sanayi Ofisi" ile "Türkiye Sanayi ve Kredi Bankası"nın kuruluş amaçları, dönemin sanayileşme anlayışını göstermesi bakımın-

(14) Ş.S. Aydemir, a.g.e., s.406.

(15) Ş.S. Aydemir, a.g.e., s.406.

dan önemlidir. "Devlet Sanayi Ofisi"nin kurulmasına ilişkin 3 Temmuz 1932 tarih ve 2058 sayılı yasanın gerekçesinde şu ifadeler bulunmaktadır: "Menlekotinizde kuvvetli sermayeleri... mevcut bulunmadığından halkınız ancak küçük mikyasta sanayi işlerine ve orta...sermayelerle yapılabilecek bazı inalâta girişebilmiş ve büyük mikyasta yapılması lâzım gelen sanayi işlerinin... ya hariçten gelen sermayeler...veya Hükümet teşebbüs ve muavenetiyle meydana getirilmesi zarureti hasıl olmuştur. ..Menleketin büyük sanayie ihtiyacı(nin)...Devlet sermayesinin iştirakiyle tetmin edilebileceği...ancak Cumhuriyet Hükümeti...(tarafından) anlaşılmıştır...Menleketin iktisadi muvazenesinin süratle tanzini ve istihsal imkanlarının...tahakkuku için icap eden sanayi teşebbüslerinin doğrudan doğruya Devlet tarafından vücud getirilmesi ve işletilmesi bir zaruret teşkil etmekte(dir)"(16).

7 Temmuz 1932 tarih ve 2064 sayılı "Türkiye Sanayi ve Kredi Bankası" kurulmasına ilişkin yasanın, Millet Meclisi Bütçe Komisyonundaki görüşmesinde ise, "Sinaî siyaset ve faaliyetinizin...devletin...tan bir nezaret ve murakabesi altında bulunmasına lüzum bulunduğu kanaatindeyiz"(17), denilmiştir. Adı geçen yasanın 1. maddesinde Bankanın şu görevlerinden söz edilmektedir:

"A- Makine üzerine ve menleket dahilinde muadili bulunmayan sanayi inşaat malzemesi üzerine kredi açmak ve makine piyasasıyla iştiğal etmek,

B- Sanayi işletme kredileri açmak,

(16) K.Boratav, a.g.e., s.167 den naklen.

(17) K.Boratav, a.g.e., s.167 den naklen.

...

B- Milli sanayiın nevaddı iptidaiye tedarikine tavassut etmek,

F- Müesses veya tahsis edilecek her türlü teşviki sanayi prinleri mamulâtına tavassut etmek,

..."(18).

Bankaya özel sermayenin katılanayacağı öngörüldüğü gibi, Bankanın da hissedâr ya da bir başka sıfatla kanu ya da özel kuruluşlara katılması öngörülmektedir (Madde 19). Genellikle özel girişime kredi verecek olan Bankanın, özel girişiminin eleştirilerine hedef olması, "Teşvik-i Sanayi Kanunu" ile tanıyan gümrük vergisi bağışıklıklarının kaldırılmasından ileri gelmektedir (madde 2). 11. madde uyarınca makine ve malzemeden alınacak gümrük vergileri Bankanın sermayesine eklenecekti. Kaldırılan gümrük bağışıklıklarının yerini ise makine ve inşaat malzemesi kredisi alıyordu (madde 2)(19).

1933 yılında kurulan Sümerbank'ın başlıca görevleri önceden Sanayi ve Maden Bankası'nın yönetiminde olan kuruluşları işletmek, özel kuruluşlardaki devlet katılımlarını yönetmek, kuruluşına karar verilen devletin bütün sanayi kuruluşlarının planlarını hazırlayıp kurmak ve yönetmekti. Bunun yanında, sermayesi izin verdiği ölçüde, ülkenin kalkınması için gerekli olan öteki kuruluşlara katılmak, her türlü bankacılık hizmetlerini görmek ve teknik elemanların yetiştirilmesine katkıda bulunmak da bankanın görevleri arasındaydı.

Sümerbank'ın kuruluşuna ilişkin yasanın getirdi-

(18) Tayanç, a.g.e., s.93 den naklen.

(19) Boratav, a.g.e., s.261-265 ve Tayanç, s.93-94.

ği önemli bir yenilik, sanayi faaliyetlerini öncelik sırasına göre belirlemesidir (Madde 2):

"1) Ana iptidai maddeleri menlekette yetişen ve henüz istihsal miktarı istihlâki karşılamanayan sanayi,

2) Ham ihracat mallarına mamul veya kısmen mamul hale koyarak kıymetlendiren ve sürünü kolaylaştıran sanayi,

3) Mamulâtı menleket dahilinde büyük miktarda istihlâk olunan ve ham iptidai maddeleri henüz menlekette yetiştirilmenekle beraber teessüsleri halinde iptidai maddelerinin de menlekette yetiştirilmesi mümkün olan sanayi,

4) Ham iptidai maddeleri menlekette bulunmadığı gibi yetiştirilmesi de kabil olmayan fakat imal safhalarının menlekette temin edeceği faydalar ehemmiyetli miktarda baliğ olan sanayi".

Yasada belirtilen bu önceliklerin 1931 yılında hazırlığına başlanıp 1934 yılında uygulamaya koyulan Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı'nın yatırım önceliği ile benzerlik gösterdiği görülmektedir. Aşağıda, Türkiye'de ilk kez uygulanan -bugünkü anlamda olmasa bile- planlı sanayileşme örneğine değinilecektir. 1934-1938 dönemini kapsayan ve bugün bile Türk Ekonomisinin en önemli kuruluşları arasında yer alan yatırımların yapılmasına olanak veren Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı, Genç Türk Ekonomisinin kat kaynaklarla gerçekleştirdiği büyük bir başarıdır. Bu nedenle, söz konusu uygulamayı incelemek gerklidir.

1. Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı

Birinci Sanayi Planı, bugünkü anlamda bir plan olmaktan çok, beş yıllık bir süre içinde hangi alanlara ne tür yatırım yapılacağını ve bu yatırımlarla ilgili çeşitli ekonomik hesaplamaları kapsayan bir program niteliğindedir. Plan büyük ölçüde ulusal kaynaklarla finanse edilmiş olmakla birlikte yabancı kaynaklardan da yararlanılma yollarına gidilmiştir(20).

Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı'nın en belirgin stratejik özellikleri şöyledir:

"1- Programın tertibinde ve kurulacak sanayi in-
vüsatını tayinde menleketimizin kendi ihtiyaçları esas
ittihaz edilmiştir...

2- Ana hâş maddeleri menleketimizde bulunan ve-
ya tedarik edilebilecek olan sanayi bu beş senelik pro-
gramın başlıca vasfıdır...

3- Bu programa hususi teşebbüs sebebi tarafından
tesisine inkân görülmeyen sanayi şubeleri ithal edile-
rek Devlet veya millî müesseselerin teşebbüsü olarak
kurulmaları düşünülmüştür"(21).

(20) Plan'ın toplam finansman gereği yaklaşık 44,0 mil-
yon lira olarak tahmin edilmiş, ancak 100,0 milyon
lira olarak gerçekleşmiştir. Yabancı kaynak olarak
Sovyetler Birliği'nden sağlanan 10,5 milyon liralık
kredi söz konusudur. Bunun dışında Karabük Demir-
Çelik Fabrikaları ve Çatalağzı Elektrik Santrali-
nin inşasına ayrılan 15,0 milyon liralık bir İngi-
liz Tesis Kredisi vardır. Ş.S.Aydemir, s.1.c., s.416
Dipnot 2.

(21) A.İnan, Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyeti-
nin Birinci Sanayi Planı 1933, Türk Tarih Kurumu
Tayını, Ankara, 1972 içinde "Raporlar (İktisat Ve-
kâletince Yazılmıştır), Kısım 1, Sınai tesisat ve
işletme", Ankara, 1933, s.12-13.

Bu özelliklere birer birer baktığımızda şu sonuçlara varabiliriz:

Birinci özellik, bir ithal ikânesi stratejisidir.

İkinci özellik, İzmir İktisat Kongresinde alınan "yürtiçi hâmi maddeleri kullanacak sanayilere öncelik verilmesi" kararının bir uzantısıdır.

Üçüncü özellik, önceki dönemde özel girişimin ileri göstermediği sanayi alanlarını, daha açık bir deyişle yüksek sermaye yatırımı gerektiren kuruluşların devletçe yapılacağını göstermektedir.

Bu ilkeler ışığı altında Planın gerçekleşmesini öngördüğü yatırımların yüzde 49.9 u dokuma, yüzde 26.9 u naden, yüzde 12.1 i sellüloz, yüzde 4.6 sı seramik ve yüzde 5.3 ü de kimya sanayisine ayrılmıştır.

Plan döneminin sonunda İzmit'teki sülfirik asit ve Karabük'teki klor fabrikası dışında hemen hemen tüm kuruluşlar tamamlanmış bulunuyordu(22). Bunlara ek olarak, söz konusu fabrikaların gereksinimi olan ikinci derecedeki malları üretmek amacıyla, Plan'da yer almayan bir çok tamamlanmış fabrikanın kurulmasına girişilmiş ve bir kısmı ana kuruluşlarla birlikte ya da bir süre sonra çalışmaya başlamıştır.

Birinci Sanayi Planı'nın gerçekleşmesinde en önemli rolü oynayan ve sanayileşmede önderlik etmek amacıyla devlet tarafından kuruluş bulunan kuruluşlar da vardır. Bunların başında Sümerbank gelmekteydi. Onu İş Bankası ve Ziraat Bankası izlemiştir(23). Bu arada 1935

(22) Tökün, İktisadî ve İçtimai..., s.95.

(23) Sorin, Türkiye'nin..., s.117.

yılında İkinci Plan hazırlıkları sırasında "madencilik ve elektrik enerjisi" alanında çalışacak olan Etibank'ın da kurulduğu belirtilmelidir.

2. İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı

Birinci Sanayi Planı'nın uygulamasında gerçekten elde edilen başarı, daha Plan döneminin sonuna varmadan 1956 yılında İkinci Sanayi Planı'nın hazırlanmasına yol açmıştır. İkinci Sanayi Planı'nın üç temel özelliği sayılabilir: Birincisi, ilk Planın tersine önceliği yatırım malları üretimine vermiş olmasıdır. İkincisi ilke olarak özel girişime yer verilmiş bulunmasıdır. Ancak, gerçekleştirilecek yatırımlarla özel kesimin gelişiminin de sağlanacağı, bunun için uygun koşulların yaratılacağı belirtilmiştir. Üçüncüsü, Planın madencilik dışındaki bölümlerinin İkinci Dünya Savaşı nedeniyle uygulanamama olanağı bulunmasıdır. Bu durumun, Türkiye'nin sanayileşme sürecinde günümüze kadar gelen sorunları çözümlenmesinde büyük payı olduğu açıktır.

İkinci Sanayi Planı'nın kapsadığı sanayi alanlarının özellikleri şöylece sıralanabilir (24):

- Ekonomik yapı ve koşullarımıza uygun, fazla sermaye ve teknik güç gerektiren ve hani maddesi yurtiçinde bulunan sanayiler.
- Madenlerinizi gerek hani, gerekse yarı manuel olarak ihraç edebilmenin sağlanması.
- Su ürünleri ve tarımsal ürünlere iç ve dış pazarlarda sürüm olanağının yaratılması.

(24) İktisat Vekâleti, Sanayi Tetkik Heyeti, İkinci Beş Yıllık Sanayi..., s.XXII.

- Kömür ocaklarında üretimin geliştirilmesi ve rasyonalize edilmesi.
- Enerji talebinin geniş ölçüde karşılanması.
- Makina sanayiinin kurulmasına girişilmesi.

Büyük bir bölümü uygulanmayan İkinci Plan'dan ve İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra 1947 yılında hazırlanan "Kalkınma Planı", daha çok kurulu fabrikaların verimliliğini artırmak ve yeni fabrikaların kurulmasını sağlamak amacıyla ulaşılan ve haberleşme alanında altyapı yatırımlarına ağırlık tanınmış ve bu arada yeni bazı fabrikaların kurulmasına öngörmüştü.

C. D Ö N E M İ N S A N A Y İ L E Ş M E S T R A - T E J İ S İ N İ N D E Ö E R L E M E S İ

1930 lu yılların başlarında artık "Emalist rejimin iki temel iktisadî ilkesi haline gelmiş bulunan 'iktisadî bağımsızlık' ve 'hızlı kalkınma' ilkeleri..."(25). nin dönemin liberal uygulamasıyla gerçekleşmeyeceğinin anlaşılması, sanayileşerek kalkınma kararındaki Türkiye'yi, bu amaca "Devletçilik" denilen yolla varmaya zorlamıştır.

Sanayileşme tercihinin dış ticaret politikasına etkisi, yukarıda da belirtildiği gibi, özellikle Birinci Sanayi Planı çerçevesinde ithal ikâmesine yönelmek, bir başka deyişle koruyucu bir yol izlemek biçiminde kendini göstermiştir. Gerçekten de aşağıdaki ifade bunu açıkça ortaya koymaktadır: "Türkiye'nin dünya emtea mübadelesindeki nevkii Garp sanayi mamulâtına bir mah-

(25) Boratav, a.g.e., s.137.

reç ve buna mukabil de o sanayiye hani madde yetiştiren bir ziraat menleketi olması (biçiminde idi)...Dünya nü-badelesine bu mahdut çerçevede dahilindeki fonksiyonları-le karışan menleketimiz,..bu alâka ve müdahalesinin zaruri bir neticesi olarak cihan iktisadiyatının kon-jonktürel net ve cezirlerinden mütesir olmuş(tur)... Büyük sanayici menleketler, aralarındaki bütün siyasi ve iktisadî..ihtilaflara rağmen, ziraatçı menleketle-ri her zaman için hani madde müstahsili mevkiinde bırak-mak ve bu menleketlerin piyasalarına hakim olmak dâva-sında mütteliklerdir. Bu itibarla, ziraatçı menleketle-rin, silkinme hareketlerine, orgeç, set çekmek hususun-da siyasi nüfuzlarını kullanmakta da birleşeceklerdir. Bazı ziraat menleketler de ufak bir taviz mukabilinde bunu kabuleden intina etmeyeceklerdir. Bilhassa bu haki-kaht muhtaç olduğumuz sanayii, zaman kaybetmeden kurmak için en mühim muharrikimizdir"(26). Birinci Sanayi Pla-nı'nın uluslararası iş bölümü hakkındaki görüşü ve sa-nayileşme gereği konusundaki tavrı, herhangi bir yoru-ma yer vermeyecek kadar açıktır.

C. Bayar'ın bu konudaki sözleri, seçilen sanayi-leşme stratejisinin bu yanını bir gerekçe ile açıklığa kavuşturmaktadır: "Şu maddeyi...hariçten daha ucuza a-lacağımız diye sanayi kurmaktan sarfınazar edeceksek müs-tenleke zihniyetine revaç vermek istiyoruz demektedir. Karşınızda 19. asrın başlarından beri kendilerini bu işe vermiş...milletler vardır. Bizim sanayimiz dün doğ-muş bir çocuktur. Bunu... 20 yaşında bir atletle koştur-mak istiyorsunuz..."(27).

(26) A. İnan, a.g.e., s.9-10

(27) Celal Bayar'ın Söylev ve Demeçleri 1920-1953, s.298-299 (Boratav, a.g.e., s.233 den naklen).

Gerçekten de bütün bu ifadeler ülkenin bir an önce kalkınabilmesi için sanayileşmenin zorunlu olduğunu, bu amaçla da özellikle dış ticaret politikasının bu amaçta hizmet eder bir biçimde düzenlenmesi gerektiğini vurgulanmaktadır. Sanayileşme'nin ülke için önemi aşağıdaki ifadelerle de açıkça ortaya konulmaktadır: "Endüstri müsavî medeniyet, medeniyet müsavî endüstri demektir...Türkiye'nin endüstrileşmesi...millî varlığın temel taşıdır". Tüm bu görüşlerin, böyle bir kalkınma stratejisi hakkında karşı görüşlere birer yanıt olduğu açıktır.

Yukarıda da görüldüğü gibi, gerek Sünerbank'ın kurulmasına ilişkin yasa olsun, gerekse Birinci ve İkinci Sanayi Planları olsun, sanayileşmenin temelde ithal ikânesine yöneldiğini ve kurulacak sanayilerin yurtiçinde üretilen ham maddelere dayalı olduğunu ortaya koymaktadır.

Uygulanan bu sanayileşme stratejisinin doğal sonuçları şunlar olabilirdi: Birinci olarak, ikâne edilen ürünler, yurtiçinde en çok talep edilen mallar olduğundan, kurulacak sanayiler ekonominin o günkü koşullarına göre tüketim malları üretmeye yönelik sanayiler olacaktır. Gerçekten de uygulananayan İkinci Plan bir kenara bırakılacak olursa, Birinci Sanayi Planı döneminde yapılan yatırımların büyük bir bölümü bu niteliktedir.

İkinci olarak, kurulacak sanayinin, büyük ölçüde yurtiçinde bulunan ham maddeleri işlenmesinin tercih edilmesi, kurulan sanayinin bir yandan -yukarıda belirtilen- tüketim malları üretimine yönelmesini hızlandırırken, geri tarımsal yapıya sahip bir ekonomide sanayileşmeyi tarıma dayalı bir niteliğe dönüştürecektir.

Gerçekten de bu dönemde elde edilen sanayileşmenin, geniş ölçüde tarıma dayalı ve bir ölçüde de sanayinin daha ileri aşamalarında kullanılacak ham madde niteliğinde naden çıkarma biçiminde olduğu bir gerçektir(28).

Üçüncü olarak, ithal ikâmesinin üretim sürecinin en son halkasından -tahminlenmiş mal üretimi- başlaması, bir süre sonra, ara ve yatırım malları darboğazını su yüzüne çıkaracak, bu da yurtiçinde üretilmediğinden dış ticaret sorunu, bir başka deyişle bunları ithal etmek için döviz sorununu ortaya çıkaracaktır. Gerçekten de bu dönemde, sanayileşmenin gerektirdiği ithalatın karşılanması için ihracata da gereken önemin verilmesi istenmiştir. Uygulanamayan İkinci Planın hazırlandığı 1936 yılında "sanayileşmenin bir gereği olarak artan ithalata karşılık karşılanmak için...Birinci'den farklı olarak daha fazla ihracat sanayileri..." önerildiği bilinmektedir(29). İkinci Sanayi Planı'nın yatırım listesinde, Birinci'ye kıyasla daha fazla yatırım malları üretecek sanayilerin öncelik taşınması, anağılabılır bir durumdur.

Bu dönemin en belirgin yanı, önceki dönemin "liberal" sayılabilecek yöntemlerine bir tepki olarak doğan kendine özgü bir "devletçilik" anlayışına tanık olmasıdır. Bu dönem de önceki gibi, seçilen temel ekonomik düzen içinde, kalkınma ı sağlayacak olan sermaye birikimi sorununa en "kolay", en elverişli yolların arandığı bir dönemdir(30). Nitekin İkinci Dünya Savaşı-

(28) Nitekin tarıma dayalı sanayileşme konusunda 1936 yılında G.Bayar'ın açıklamaları bu yöndedir. Bkz.: Boratav, a.g.e., s.241.

(29) Boratav, a.g.e., s.239.

(30) Boratav, a.g.e., s.11.

na izlenen yıllarda, ekonomi politikasında meydana gelmeye başlayan değişimler ve 1950 yılından sonraki gelişmeler, "devletçilik" diye anılan kavramın bir sistem değil, bir ekonomi politikası aracı olduğunu açıkça ortaya koymuştur.

III. 1950 - 1960 DÖNEMİNDE SANAYİLEŞME STRATEJİSİ

1950 yılında siyasal iktidarın değişmesi, devlet girişimciliği yoluyla sanayileşme politikasına belirli bir süre için ara verilmesi sonucunu da beraberinde getirmiştir. Değişim, ekonomi politikasının yalnızca bu yönüne ilişkin değildir. Aşağıda da görüleceği gibi bu dönem içinde öteden beri ekonomik kesimlere tanınan önceliklerde de belirgin bir farklılaşma olmuştur. Bu arada dış ekonomik ilişkilerin ve para politikasının doğurduğu sorunların bu döneme duşmasını vardığı ileri sürülebilir. Şimdi dönemin sanayileşme politikasının temel özelliklerini incelemeye geçebiliriz.

A. S A N A Y İ L E Ş M E S T R A T E J İ S İ N İ N B E L İ R G İ N Ö Z E L L İ K L E R İ

Bu dönemde izlenen sanayileşme ilkelerini, önce bu ilkeleri yönlendiren siyasal iktidardaki Demokrat Parti'nin Programına bakarak ortaya koymakta yarar vardır. Programın 43. maddesine göre, "iktisadî hayatta özel kuruluş ve sermayenin faaliyeti esastır. Onun için özel kuruluş ve sermayenin serbestlik ve güvenle çalışması şartları ve yeni yeni iş alanları sağlanmalıdır" görüşü yer almaktaydı. Programın 45. maddesinde ise Devlet girişimciliğinin amacı ve sınırları belirtilmekteydi. Buna göre, "özel teşebbüs ve sermayenin yetip erişemeyeceği, yahut yeter ve yakın kâr görmediği için gi-

rişemeyeceği, fakat, bütün ekonomik faaliyetlere nües-
sir olacak ve menleket müdafaasını sağlayacak, mahiyet-
teki teşebbüslere girişmek; bilhassa ana sanayii ve bü-
yük enerji santrallerini kurmak; bugün olduğu gibi, de-
niryolu, liman, su- işleri yapmak; büyük taşıt vasıta-
larını inşa etmek ve işletmek; milletin; gelecek nesille-
re de şamil, daimî menfaatler bakımından devlet elinde
bulunması daha faydalı olan büyük maden ve orman işlet-
meleri kurmak..." devletin görevleri olmaktadır. Bir
başka deyişle, devletin ekonomik faaliyetleri tenel sa-
nayilerin ve altyapının kuruluşuyla sınırlanmış oluyor-
du.

Programın 47. maddesi ise özendirilecek sanayi
alanlarını göstermekteydi. Buna göre, yerli hammadde
kullanacak, toplumun zorunlu gereksinimlerini karşıla-
yacak, geniş istihdam olanakları yaratan, dünya pazar-
larına göre verimli çalışacak sanayi ile tarım ürünle-
rine dayalı sanayiler ve ulusal ekonomi bakımından ko-
runmasına gerek görülen küçük sanayi devletçe korunup
özendirilecekti.

Programın 48. maddesi, 45. maddede belirtilen ni-
teliklere sahip olmayan devlet kuruluşlarının "elveriş-
li şartlarla" özel girişime devredilmesini öngörmekte
idi. Uygulamada bu maddenin gereği yerine getirilmedi-
ği gibi, yeni yeni devlet sanayi kuruluşlarının kurul-
ması zorunluluğu doğmuştur.

Özel kesim ise, bir takım engellerin ortadan kal-
dırılması ve çeşitli özendirici önlemlerin alınmasıyla
oldukça hızlı bir gelişme göstermiştir. Özellikle 1950
yılında kurulmuş olan "Türkiye Sınai Kalkınma Bankası"
nın sağlamış olduğu orta ve uzun dönemli kredilerle ö-
zel sanayi kuruluşları, devletten büyük yardım almışlar-

dır(31).

B. D Ö N E M İ Ç İ N D E S A N A Y İ L E Ş M E - Y İ Y Ö N L E N D İ R E N G E L İ Ş M E L E R

Bu dönemde sanayileşmenin hangi yönde ve nasıl gelişme gösterdiğini ortaya koymadan önce, yukarıda sözü edilen Programın 47. maddesindeki özendirilmesi düşünülen sanayiler ile 45. maddesindeki devlet girişimciliği alanlarını dikkate almak zorunluluğu vardır. Çünkü uygulamanın bu yönde olması gereklidir ve doğaldır da. Bu arada, 1951 yılında Dünya Bankası tarafından hazırlanıp Hükümete sunulan ve "Baker Raporu" diye anılan raporun önerileri ile yukarıdaki 47. maddenin aynı paralelde olduğu da gözden kaçırılmamalıdır(32). Gerçekten bu raporda ileri sürülen öncelikler, hükümetin özellikle yöneldiği sanayileşme biçimi ile büyük ölçüde bağdaşmaktadır. Hükümetin belirli faaliyet alanlarıyla sınırladığı devlet kesiminin gerçekleştirilmesi istenilen temel sanayiler ise, rapora göre yatırım yapılması gereken alanlar olarak önerilmektedir. Bu raporun ekonomi politikasının düzenlenmesinde büyük ölçüde dikkate alındığı, gerek yetkili devlet adalarının(33) çeşitli ifadelerinden, gerekse dönem içindeki uygulamalardan anlaşılabilir.

(31) Serin, Türkiye'nin..., s.122-123.

(32) International Bank for Reconstruction and Development, The Economy of Turkey, The John Hopkins Press, 1951, s.100-107.

(33) B.Kuruç, İktisat Politikasının Resmî Belgeleri (Söylev, Demeç ve yazılar), SBA Maliye Enstitüsü, Türk İktisadi Gelişmesi Araştırma Projesi, No:15, Ankara, 1963, (Çoğaltma), s.123-131.

Dönemin bağlarında ekonomik gelişmeyi sağlamak amacıyla önce tarımın kalkandırılmasına hız verilmiştir. Bu durum sanayiinin, tarıma oranla daha yavaş ilerlemesine neden olmuştur. Bir yandan yüksek taban fiyatı uygulaması, öte yandan hava koşullarının iyi olması sonucunda, tarımsal üretin endeksi (1948 = 100) 1950 de 95 iken 1953 de 155 e yükselmiştir. Aynı yıllara ilişkin sanayi üretin endeksi sırasıyla 104 ve 157 dir.

1954 yılına kadar çeşitli yollardan beslenen ekonomi, bu yıldan itibaren hava koşullarının iyi gitmemesi, yaratılan olanakların verimli kullanılmaması sonucunda bir darboğaza girmiştir. Dolayısıyla 1950 yılından itibaren uygulanan "liberal" sayılabilecek ekonomi politikası yerini, devletin geniş ölçüde denetim önlemlerini aldığı "müdahaleci" bir politikaya bırakmıştır. "Kâr hadlerini kısıtlanak", "ithal kotaları koymak", "Milli Koruma Kanununa başvurmak", "iktisadî anarşiyi önlemek", hükümetin aldığı başlıca önlemlerdir.

Ekonomik durumun bozulması sonucunda, iç ve dış ekonomik güçlükleri ortadan kaldırmak ve ekonomiyi tekrar düzene sokmak için 1958 yılında sağlanan dış finansman kaynakları ile birlikte "istikrar tedbirleri" uygulanmaya sokulmuştur.

Alınan bu önlemler sonucunda, Türk Ekonomisi'nde özel kesimin eski hızı kesilirken, kamu kesiminin oldukça olumlu bir gelişme gösterdiği görülmüştür(34). Bunun dışında 1954-1960 döneminde, 1950-1953 döneminin tersine, sanayi üretin endeksi ortalık hızının tarımsal üretinden daha büyük olduğu görülmektedir. Sanayi üretin en-

(34) Serin, Türkiye'nin..., s.123-124.

deksi (1948 = 100) 1954 de 164 iken 1960 da 242 ye yükselmiştir. Aynı yıllara ilişkin tarımsal üretim endeksi sırasıyla 128 ve 171 dir(35).

C. D Ö N E M İ N S A N A Y İ L E Ş M E S T R A - T E J İ S İ N İ N D E Ğ E R L E M E S İ

Bu dönemin en büyük özelliği, önceki dönemlere kıyasla çok yüksek bir yatırım düzeyinin gerçekleştirilmesidir. Ne var ki, yapılan yatırımlar ile yaratılan yurtiçi hasıla ve dış kaynak ilişkisi kurulacak olursa, sonucun pek başarılı olduğu ileri sürülemez. Bu dönemde gerçekleştirilen yatırımların iç ve dış kaynaklara oranı yüzde 10 dolayındadır. Öte yandan yapılan yatırımların tarım ve sanayi gibi alanlardan çok, uzun dönemde ekonomiye katkıları olacaktır altyapı yatırımlarına kayması, bu dönem için düşünülecek bir başarıya gölgelemektedir. Ancak, bu tür yatırımların özellikle önceki dönemlerde büyük sıkıntı yaratan altyapı darboğazını ortadan kaldırmayı başardığı belirtilmelidir.

1950-1953 arasında görülen hızlı gelişme, tarımda kötü ürün, dış ödemeler bilançosundan doğan engeller ve hızlı nüfus artışı yüzünden 1954 - 1960 devresinde duraklanmıştır. Bunun en büyük nedenlerinden biri, ilk yıllarda eldeki yatırım olanaklarının tarımda hava koşullarına bağlılığı giderebilecek bir biçimde kullanılmaması ve gelişmenin tarımsal yapıdan beklennesidir.

Gerçekten de 1950 - 1960 döneminin sonuçları bu durumu açıkça göstermektedir. Özellikle 1954 - 1960 döneminin daha da olumsuz sonuçlar doğurması; devlet girişimciliğini kısıtlanmayı öngören ekonomi politikasının uygulanmaması, üstelik temel sanayi kuruluşu niteliğinin-

(35)Üstünel, Avrupa Müşterek Pazarı'nın Türk Ekonomisi Üzerinde Muhtemel Tepkileri, Odalar Birliği Yayını, Ankara, 1962, s.19.

de yenilerinin kurulmuş olması ile büyük ölçüde önlenmiştir. Genel olarak ekonomik gelişme düzeninin olumsuzlaştığı 1954 - 1960 yılları arasında kamu kesiminin daha hızlı bir gelişme göstermesi ile yine aynı yıllar arasında sanayi üretiminin tarımsal üretime kıyasla çok daha yüksek bir hızla artması üzerinde durulmaya değer bir olaydır.

Son olarak bu dönemde ekonomi politikasının yürütülmesinde bir Plan'a dayanılmamış olması belirtilmelidir. Ancak özellikle 1958 yılından sonra, çeşitli ekonomik ve siyasal baskılar sonucu bu yolda bazı kıpırdanmaların başladığı ve 1960 yılına gelindiğinde bu konunun öne çıktığı görülmektedir.

IV. PLANLI KALKINMA DÖNEMİNDE SANAYİLEŞME STRATEJİSİ

Otuzden beri yapılan "Plan, "Planlama" gibi ekonomi politikası tartışmalarının sonucu olarak kendisine büyük umutlar bağlanan kalkınmanın planlanması görevi 1960 yılında çıkarılan bir yasa ile "Devlet Planlama Teşkilatı" na verilmiştir. Daha sonra da 1961 Anayasası'na girmiştir.

Altmışlı yılların başları, geçmiş dönemin hızlı çalkantılarından sonra ekonomide bir durgunluk döneminin yaşandığı yıllardır. Bu yıllarda gelir artışı azalmış, dış gelirlerde de düşmeler görülmüştür. Bunun en büyük nedeni yine tarımsal kesimdeki olumsuz gelişmelerdir(36).

(36) H.Cillov, Türkiye Ekonomisi, İstanbul, 1965, s.147.

1962 yılından sonra ekonomik kalkınma yeni bir anlayışla ele alınmış, Planlama Teşkilatı tarafından hazırlanan "1962 Yılı Programı" uygulanarak yıl sonu itibariyle yüzde 6 dolayında kalkınma hızı sağlanmıştır.

A. BİRİNCİ BEŞ YILLIK KALKINMA PLANINDA SANAYİLEŞME STRATEJİSİ

Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planının "Hedefleri ve Stratejisi"nde "Türkiye'de kalkınma, dar inkânların uzun bir devre içinde en çok verimli sahalara yatırılması ile gerçekleşecektir. Türkiye gibi millî gelirinin yarıya yakın kısmı tarımdan gelen ve nüfusunun dörtte üçü köylerde yaşayan bir memlekette tarım ile sanayi arasında yatırımlar bakımından tercihin, ya hep ya hiç olarak değil, marjinal ayarlamalar şeklinde düşünülmesi icap eder.

Yatırımların uzun bir perspektif içinde yapılması, ileri teknolojiye geniş ölçüde faydalanmayı, yatırımların kararlarında teknolojik inkân ve ilerlemeleri daima gözönünde tutmayı ve teşvik etmeyi gerektirir.

Devlet eliyle yapılacak yatırımlarda esas prensip, uzun süreli gelişme için gerekli yatırımları, stratejik yatırımlara ve özel teşebbüsün gerçekleştiremediği yatırımları yapmak olacaktır.

Memleketinizde kalkınma hızı esas itibariyle sermaye birikmesi ile kayıtlı bulunacaktır. Bu da reel bakımdan, memleket dahilinde istihsal edebileceğiniz veya ithal edebileceğiniz sermaye malları miktarı ile sı-

nırlıdır. Bu sebeple sermaye malları ile ihraç malları endüstrileri yatırımlarına öncelik verilecektir"(37), denilmektedir. Kanısızca, BBYKP'nın yukarıya aktarılan ifadesi çalışmamızın ilgileneceği temel konudur.

BBYKP'na göre, Türkiye'nin yüksek bir kalkınma hızını sağlamsını zorunlu kılan nedenlerin başında "geçmiş dönemlerdeki hızlı nüfus artışından doğan emek arzının istihdamı" gelmektedir. Ancak hızlı sayılan yüzde 7 lik kalkınma hızının tek başına istihdam sorununu çözümlenemeyeceği belirtilerek, özel önlemlerin alınması gereğinden söz edilmektedir(38).

Onbeş yıllık bir dönem içinde birinci beş yılın bir atılım dönemi olduğu belirtilen Plan'da, "Bir yandan yatırım faaliyetinizi hızlandırmamız, öte yandan bu yatırımların artan bir oranına iç tasarruflarla finanse etmeniz, ancak tüketim harcamalarımızdaki artışı belli sınırlar içinde tutmanızla sağlanacaktır"(39), denildikten sonra, tüketim malları üretimi hakkında şu bilgiler verilmektedir: Gelişen bir ekonomide ortaya çıkan güçlü tüketim harcaması eğilimi karşısında "her yıl belli bir miktar yatırım projesi tanımlanarak üretime geçecek ve munzan (tüketim malları) talebi(ni) karşılayacaktır. Sektör programlarının tesbitinde toplan tüketim harcamaları ile toplan tüketim malları üretimi arasında denge kurulduğu gibi, mümkün olduğu ve gerekli görüldüğü oranda münferit mallar için ayrı projeksiyonlar yapılmıştır. Ancak tüketim malları üretiminde özel teşebbüs hakim olduğu için üretimi kontrol ederek

(37) DPT, Kalkınma Planı Birinci Beş Yıl 1963-1967, Ankara, 1963, s.527, Altılarını biz çizdik.

(38) Özel öalcmler için bkz.: DPT, Kalkınma Planı Birinci..., s.455-456.

(39) DPT, a.g.k., s.45-46.

her mal için arz ve talep dengesini gerçekleştirmek ne mümkün ne de gereklidir..."(40).

BBYKP'nın "Üretim malları" na ilişkin görüşleri ise şöylece özetlenebilir: Yatırım ve üretim artışları, doğal olarak arz esnekliği sınırlı olan sermaye mallarına (makina ve teçhizat) olan talebi artıracaktır. Bu ise, ekonomide dar boğazların ortaya çıkmasına neden olabilecektir. "Üretim mallarına olan mevcut talebin karşılanmasında üretim kapasitesini artıracak yeni projeler, mevcut kapasitenin daha iyi bir şekilde kullanılmasına sağlayacak tamamlayıcı yatırımlar ve yeniden düzenleme tedbirleri önemli rol oynayacaktır. Buna rağmen iktisadî gelişme için çok önemli bazı üretim mallarını iç kaynaklardan sağlamak mümkün olmayacaktır. Üretim kapasitesinin yurt ihtiyacına uygun bir şekilde gelişmesi ancak uzun sürede çözülebilecek bir problemdir. Bu sebeple kısa sürede ihtiyaçlarımız ile üretim arasındaki açık, ihracat ve başka yollarla sağlanan ithâl imkânlarımızın rasyonel bir şekilde kullanılması ile kapatılacaktır"(41). Buna göre, "Çok önemli üretim malları"nın üretimini düşünülmemekte ve bu konuda büyük bir çoğunluğa tarımsal ürünlere dayanan ithalat olanaklarına güvenilmektedir.

BBYKP'nın tarım-sanayi ilişkisi hakkındaki görüşü ise şöyledir: "Onbeş yıllık hedeflerimiz tarım ve sanayi arasında dengeli bir gelişme esasına dayanmaktadır. Türkiye'nin uzun süreli gelişmesi daha çok sanayileşme yönünde olacaktır. Ancak sanayi sektörünün gelişebilmesi için tarımda belirli ve ileri hedeflere ulaşılması da gerekmektedir..."(42). Ayrıca, onbeş yıllık

(40) DPT, a.g.k., s.45-46.

(41) DPT, a.g.k., s.45.

(42) DPT, a.g.k., s.39.

dönen boyunca tarımsal işgücünün giderek azalma, buna karşı sanayi ve hizmetler kesiminde çalışanların artma göstereceğine ilişkin, "sanayileşme gelişim kuralı" na uygun bir görüş belirtilmektedir.

Dış Ticaret konusu BİİKP içinde şu yeri almıştır:

"Türkiye'nin dış ticaret siyasetinin temel ilkesi milletlerarası ihtisaslaşma ve işbirliğinin sağladığı inkânlardan en yüksek ölçüde faydalanmaktır. Ancak kalkınma safhasında bulunan az gelişmiş bir ülke olarak gelişme yönlerinizi ve dış ticaret politikamıza bugünkü mukayeseli maliyet strüktürümüze göre tâyin etmeniz hatalı olur. Yatırım önceliklerinin tesbitinde maliyet mukayeseleri uzun bir perspektif açısından değerlendirilmiş, sektörlerin gelişme hedefleri dinamik bir mukayeseli maliyet strüktürü gözönünde tutularak, tesbit edilmiştir"(43). Dış ticaret politikasının bu uzun dönemli çerçevesi içinde, ilk beş yılda daha çok, daha sonraki dönemlerde ihracat ürünlerinin dış pazarlarda rekabet edebilecek bir duruma getirilmesi için çaba gösterileceği belirtilmektedir. Bu arada ihracat yapısının çeşitlendirileceği ve özellikle toprak ve su ürünlerinde, sanayileşmiş ülkelere göre "emek bolluğu" nedeniyle üstün olduğunuz ileri sürülerek, kamu mal ihracatının geliştirileceği açıklanmaktadır.

Birinci Plan döneminde, ihracat kesimini istenilen düzeye getirebilmek amacıyla yapılan doğrudan ya da dolaylı yatırımların sonucunda daha sonraki dönemlerde meydana çıkmasına karşılık, ithalata ikâne edecek yatırımların etkisinin daha çok ilkbeş yıl içinde ken-

(43) DPT, a.g.k., s.41.

dini göstereceği, ileri sürülen bir diğer beklentidir.

Plan, bu konudaki temel görüşü şöyle belirtmektedir: "İhracat hedeflerinizin gerçekleşmesi ve ödemelerinizin yüksek bir ticaret hacminde dengeye gelmesi ileri ülkelerin dış ticaret siyasetleri ile yakından ilgilidir. Bu ülkeler özellikle gelişen ülkelere karşı hinayeci bir siyaset takip ettikleri taktirde Türkiye' nin de daha çok ithalatın ikânesine öncelik veren bir politikaya yönelmesi ve gelişme için gerekli üretin a- raçlarını yurt içinden sağlama yoluna başvurması ger- çekebilir"(44).

BBYKP'nda, kamu kesiminin altyapı yatırımları ile aşağıda belirtilen durumlarda üretken yatırımlarda bulunacağı öngörülmüştür(45).

- Kamu ekonomik girişimleri'nde üretkenliği artıracak ve genel olarak bu kesimde verimliliği sağlayacak yatırımlar.

- Plana göre yatırım yapılması gereken bir alanda özel kesim yatırım yapıyorsa ve bu durum ekonomide bazı önemli dar boğazların meydana gelmesine neden olarsa.

- Malî nedenlerle ya da kamu yararı için tekelleştirilmesi gerekli alanlar. Ayrıca özel kişiler tarafın-

(44) DPT, a.g.k., s.42. Altlarına biz çizdik. "Az gelişmiş ülkelerin bazı tarım ürünlerini işleme sanayiinde uyguladıkları hinayecilik, sanayileşmiş ülkelerin şiddetli tepkisiyle karşılaşıp ve bu ülkelerin 'hinaye' tedbirlerini arttırmasına yol açmıştır. İleri sanayi ülkelerinin pekçoğu hâlen 'hinayeci' bir politika izlemektedir". Savaş, Sanayileşmemiz Açısından..., s.5. Bu ifade ile Birinci Plan'ın bu koşulu bağlı ifadesi birarada ele alındığında, Türkiye'nin sanayileşme sorununun tüm ağırlığı ve önemi açıkça ortaya çıkmaktadır.

(45) DPT, a.g.k., s.61-62.

dan fiilî tekel kurularak bunun kötüye kullanılması durumu.

Planda 1963 - 1967 yılları arasında yapılması öngörülen toplam yatırımın yüzde 16.9 unun yapım sanayii-ne yapılması öngörülmüştür. Yapım sanayii alanında dikkate alınacak ana ilkeler ise şöylece sıralanabilir:

- Her millî ülke içinde üretmek amaç değildir.

- Ulusal geliri artıracak ve refah düzeyini yükseltecek konularda karşılaştırmalı üstünlük analizlerinin olumlu sonuç verir görüldüğü alanlarda üretimi geliştirmek yoluna gidilmiştir.

- Yeni kurulan bazı sanayilerde belirli bir öğrenme devresi için ya da talep düzeyine bağlı olarak başlangıçta bir süre için koruma yoluyla uluslararası fiyatlarla karşılaştırılabilir fiyatlara gelinebileceği kabul edilmiştir.

- Yeteri kadar ve istenilen nitelikte yerlisi yapılan malların ithalatının koruma hedeflerine uygun şekilde denetlenmesine ya da tüm yasaklanmasına gidilecektir.

- Yerli mamul fiyatlarının dünya fiyatlarının çok üstünde oluşumunu önlemek ve uluslararası yarışmaya alıştırmak için uygun süreler sonunda denetleneli rekabet malları ithalatına gidileceği kabul edilmiştir.

- Tekelci durumlar yüzünden fiyat yapısının bozulmasına ve bazı ellerde aşırı kârların toplanmasına engel olacak önlemler alınacaktır.

Plan, sanayinin özendirilmesi için de bir dizi

önlemler öngörmüştür. Bunları şöylece özetleyebiliriz:

- Çeşitli sanayi kredileri artırılabacaktır. Plan-
da yapılması gerekli bulunmuş ya da önerilmiş malları
yapan ya da yapacak sanayiciler kredi sağlanmasında kolay-
lık gösterilecektir.

- Sanayide hızlı amortisman uygulanacaktır.

- Montajdan başlayan sanayinin komple ithalat yap-
ması için istihsal vergisinin uygulanması değişecek ve
yerli oranın artırılması özendirilecektir.

- İhraç edilen sanayi mallarında kullanılan han-
madde ve yardımcı maddelerden gümrükte alınan vergi ve
resimlerle, istihsal vergisinin geri verilmesi ve ben-
zeri önlemlerle ihracat kolaylaştırılacaktır.

Yukarıdaki ana ilkeler ve özendirici önlemler çer-
çevesinde BBYKP döneminde yapılan sanayiine yapılacak ya-
tırlarda ağırlık sırası şöyledir: Kimya, metallere
dayalı temel sanayi, makina ve gıda-içki-tütün sanayii.
Alt kesimleri tüketim malları, ara mallar ve yatırım
malları sanayileri olarak ayarladığımızda, yapılması ön-
görülen yatırımların yüzde dağılımı sırasıyla şöyledir:
Yüzde 19, yüzde 61 ve yüzde 20. Görüldüğü gibi ağırlık
ara malları üreten sanayilere verilmiştir. Bu durum Pla-
nın ithal ikâmesi politikasına uygun bir sonuçtur.

B. İ K İ N C İ B E Ş Y İ L L İ K K A L K İ N - M A P L A N I N D A S A N A Y İ L E Ş M E S T R A T E J İ S İ

İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Hedefleri ve St-

stratejisi'nde(46) "Türk Ekonomisinde yüksek seviyede bir gelişme hızını sağlamak ve bunu devam ettirmek" Planın ana hedefini oluşturmaktadır. Buna göre, kalkınma hızı yılda ortalama yüzde 7 olacaktır. Planın ikinci hedefi "Türk Ekonomisinin dış kaynaklara bağıllılığının azaltılması" dır. Yüksek kalkınma hızının kabul edilmesi sonucunda dış kaynaklara bağlı kalınacağı belirtilerek, yüksek kalkınma hızı dolayısıyla meydana gelen döviz açığının, dış borçlanma ile kapatılacağı ifade edilmektedir.

İBYKP döneminde gözetilecek temel ilkeler şöylece özetlenebilir:

Seçilen dengeli kalkınma stratejisi uygulanması genel gelişmeyi hızlandıracak, ancak tüm kesimlerdeki üretim artışı aynı oranda olmayacaktır. Bu dönemde "sanayinin ekonominin sürükleyici sektörü" olması sağlanmış olacaktır. "Sanayileşme, bu dönemde hızlı bir kalkınmayı gerçekleştirebilmek ve bu hızı artırarak devam ettirebilmek için şarttır". denilerek, ülkenin sahip olduğu kaynakların, hızlı bir sanayileşmeyi karşılayabilmeleri için üstünlükler ilkesine göre, sağlayabileceği ileri sürülmektedir. İkinci Planın kurulacak sanayinin türü hakkında da ortaya koyduğu özellikler göze çarpmaktadır. Buna göre "... kurulacak ağır sanayi tesisleri bir yandan tarım sektörünün modernleştirilmesine ve tarımdan sanayiye kaynak aktarılmasına yardımcı olacak, öte yandan küçük sanayinin gelişmesine elverişli bir ortam yaratılacaktır. Hızla artan sanayi üretimi, bugünkü tesislerde sağlanacak teknolojik gelişmeden çok, yeni kapasitelerin yaratılması sonucu olacağından önümüzdeki yıllarda bu sektöre artan oranlarda yatırım yapılacaktır, yüksek bir gelişme hızı sağlayabilmek için,

(46) DPT, Kalkınma Planı İkinci Beş Yıl 1968-1972, Ankara, 1967, s.629-630.

sanayi tesislerinde modern teknolojiler kullanılacaktır". Plan, artan oranlarda yatırımların finansmanında gönüllü tasarrufların, vergi gelirlerini artıracak yeni kaynak ve vergilenede iyileştirmenin ve öteki kamu gelirlerinin kullanılacağını belirtmektedir. Bunların dışında "ihracatta sanayi mallarının payının artırılması ve ithalat ikânesi imkanları bulunan temel malların Türkiye'de yapılması..." öngörülmektedir.

Plan tarım-sanayi ilişkisini şöylece ortaya koymaktadır: "Türk Ekonomisinde sanayileşme tarındaki verimliliğin artmasını, tarım ürünlerinin değerlendirilmesini sağlayıcı yönde gerçekleştirilecek, böylece tarım sektörü de sağlam bir bünyeye kavuşmuş olacaktır".

İBYKP'nın Birinci Plan'dan farklı olarak istihdam sorununu ekonominin hızla gelişmesine bağlı bir hedef olarak aldığı görülmektedir. Ayrıca bazı önlemlerin alınacağı da belirtilmektedir(47).

İBYKP döneminde sanayi kesimine verilen öncelik, toplam yatırımların büyükçe bir bölümünün bu kesime yapılmasını gerektirmiştir. Bu kesime yapılacak yatırımlarda aşağıda özetlenen ilkelere bağlı kalınacağı belirtilmektedir:

"...özellikle yatırım ve ara malları üreten temel, stratejik endüstriler kurulacaktır. Lüks tüketim malı üreten sanayi kollarının gelişmesi teşvik edilmeyecektir. Odeneler dengesindeki basmaları hafifletilebilecek için mümkün olan sanayi kollarında veya çeşitlerinde ihracatın artırılmasına ve uzun sürede milletlerarası üstünlük sağlayabilecek sabalarda ithalat ikânesine ö-

(47) Bu konuda bkz.: DPT, Kalkınma Planı İkinci..., s.631.

nen verilecektir...Türk sanayiini uzun dönemde Ortak Pazar sanayileriyle rekabet edebilir bir duruma getirebilmek için gerekli tedbirler alınacak işgücü yoğunluğu yüksek olan sanayi dallarına özel destek sağlanacaktır. Tarım sektörünün gelişmesi ve bu sektörde verimliliğin artırılması için yatırım ve ara mallarının yurt içinde yeter miktarlarda elde edilmesi lüzumu gözönünde bulundurulacak, sanayi sektöründe bu malları üretecek kolları öncelik verilecektir".

İkinci Plan da, özel kesimin Planın öngördüğü yön ve alanlarda yatırım faaliyetinde bulunmasını özendirerek amacıyla çeşitli önlemler alınacağını belirtmektedir. İSKP'nin yapı sanayi konusundaki hedef ve ilkeleri aşağıda kısaca ortaya konulmuştur:

Plan, kesimler arasındaki gelişmede ilk öncelik sırasını yapı sanayiine vermiştir. Öyle ki, plan döneminde bu kesimde gerçekleştirilecek yatırımlarla Türkiye'nin Üçüncü Plan dönemine sanayileşme sürecinde önemli atılımlar yapabilecek bir düzey ve yapıda girebilme olanağına kavuşacağı, beklenmektedir. 1968 - 1972 döneminde yapılacak toplam yatırımın yüzde 22.4 ünün yapı sanayiine ayrılmasını öngören Plan'ın bu alanda dikkate aldığı ilkeler ise şöyledir:

- Yavru sanayiler belirli bir süre için korunacaktır.

- Yeni kurulacak sanayi kuruluşlarının en az ekonomik kapasite düzeyinde kurulmaları gözetilirken, önceden kurulanların da bu düzeye gelmeleri ve seri üretim tekniği ile gelişmeleri için büyümeleri, birleşmeleri ve uzmanlaşmaları sağlanacaktır. Bu arada, Plan'ın önemli sayılabilecek bir tercihi şudur: "Sinaî kompleks

niteliği taşıyan tesislerde bütün ara ünitelerin aynı zamanda kurulmasına değİldir. Nihâî ürün kademelerinden başlanarak yeterli talep seviyelerine ulaştıkça ara üniteler kurulacak ve bu arada gerekli ara malı ithalatı yapılacaktır".

- Türkiye'de yüksek olan sanayi ürün maliyetlerinin düşürülmesi amacıyla yatırım malları gümrük vergilerinin ve bazı temel mal ve hizmet fiyatlarının düzenlenmesi gerekmektedir.

- Kurulmuş tesislerin ve bazı dayanıklı tüketim mallarının önemli yedek parça ve gereçlerinin standart olması sağlanacak ve ithalatları bu amaçla göre düzenlenecektir. Böylece iç üretim koşullarının hazırlanma olanağı yaratılmış olacaktır.

- Tarımsal ürünlerin işlenerek ihrac edilmesine ve ihracat yapısının sanayi ürünleri yönünde değiştirilmesine önem verilecek.

- Yapım sanayiinde modern üretim yöntemlerinin yurt koşullarına uydurularak, üretim artışı sağlayacak bilimsel araştırmaların yapılması üzerinde önemle durulacaktır.

İkinci Plan'da yapım sanayii yatırımlarında birinci öncelik kinyâ, suni gübre, demir-çelik, metalurji, kâğıt, petrol, çimento, lastik gibi genellikle ara malı niteliğinde mal üreten kesimlere tanınmıştır. Bu kesimlerde yoğunlaştırılan yatırımlar büyük ölçüde ithalat ikânesi sağlayacakları gibi uzun dönemli sanayileşme için de önemleri dikkate alınmıştır. Ara malı sanayiini yatırım malı sanayii izlemektedir. Yapım sanayiine yapılması öngörülen yatırımların alt kesimlere göre

yüzde dağılımı ise şöyledir: Tüketim malları sanayii yüzde 19, ara malları sanayii yüzde 64, yatırım malları sanayii yüzde 17.

C. U Z U N D Ö N E M D E (1973 - 1995) V E Ü Ç Ü N C Ü B E Ş Y I L L I K K A L K I N - M A P L A N I N D A S A N A Y İ L E Ş M E S T R A T E J İ S İ

Bilindiği gibi, 1963 yılında planlı döneme girerken, Türkiye'nin sosyo-ekonomik potansiyelini harekete geçirmek ve bu potansiyeli orta dönemli planlarla en iyi biçimde yönlendirebilmek için amaç ve hedeflerin önceliklerini belirleme sorunu, 15 yıllık bir perspektifin hazırlanmasını gerektirmiştir. 1963 - 1977 dönemini kapsayan perspektifte, GSMH'da yılda ortalama yüzde 7 artışın, tarım ve sanayi kesimleri arasında dengeli bir gelişme ile sağlanması, istihdam sorununun çözümlenmesi, dış bölgelerde yüksek bir düzeyde dengeye ulaşılması, ihracatın çeşitlenmesi ve yapısının değiştirilmesi ve öteki sosyal hedefler benimsenmiştir.

Birinci ve İkinci Planlar 1963 - 1977 perspektifinin aşığı altında hazırlanmış olup; Birinci Plan "en geniş anlamda temel yapı" yatırımlarına, istihdam sorununa ve yeniden düzenlene konularına ağırlık verirken, İkinci Plan özellikle sanayi kesiminin ekonomide sürükleyici kesin niteliği kazanması ve şehirleşmeden itici bir güç olarak yararlanılması ilkelerini benimsenmiştir. Üçüncü Beş Yıllık Plan Dönemi, Birinci Plan'da 1963 - 1977 döneminin son dilini olarak kabul edilmişti. Ancak aşağıda belirtilen gelişmeler, 1973 - 1977 dönemini kapsayan Üçüncü Plan'ın 15 yıllık yeni bir dönemin ilk dilini olarak hazırlanmasına ve buna uygun hedef ve stra-

tejilerle donatılmasına neden olmuştur. Üçüncü Plan'da önceliklerin yeni bir perspektifle ele alınmasını ve perspektif planın farklı bir yaklaşımla belirlenmesini gerektiren nedenler şunlardır(48):

- Giderek hızlanan teknolojik gelişme nedeniyle dış dünyada meydana gelen hızlı değişim karşısında Türk Ulusu'nun yarınını görme ve ona egemen olma isteği.

- Türk ekonomisinin karşılaştığı sorunlar.

- Kalkınma potansiyelinin daha belirgin bir duruma gelmesi.

- Birinci ve İkinci Plan uygulamasında edinilen izlenimler ve planlama deneyi birliğinin daha iyi tahmin ve plan yapma konusunda sağladığı gelişmeler ve özellikle

- Ankara Antlaşması'nın gereği olarak Avrupa Ekonomik Topluluğu'na katılım kararının (Katma Protokol) ortaya çıkardığı yeni durum.

Yeni perspektif plan 1973 - 1995 dönemini kapsamaktadır. Bu dönem dikkate alınarak öngörülen "uzun dönemli kalkınma amaçları" şöyle sıralanabilir:

- Yaşam düzeyinin yükseltilmesi

- Sanayileşme

- Dış kaynaklara bağımlılığın azaltılması

- İstikdam sorununun çözülmesi

(48) DPT, Yeni Strateji 1973-1995, Haziran 1972, s.16.

- Gelir dağılımının iyileştirilmesi.

ÜBYKP'nın sanayileşme konusundaki görüşü şöyledir(49):
 "Türk toplumunun yaşama düzeyini hızla yükseltecek bir ekonomik büyüme, sanayiın milli gelire gittikçe artan oranda katkıda bulunmasını gerektirmektedir. Yaşama düzeyinin yükselmesi ile doğacak olan sanai ürün taleplerinin karşılanması, dış ticaretle ilgili sorunlara çözümlenecek ölçüde ihracat ve ithal ikânesi yapılabilirliği, istihdam olanaklarının kararlı ve sürekli olarak artırılması, tarımda modernleştirmenin hızlandırılması, kır-kent arasında gelir bölüşümünün iyileştirilmesi, toplumun bütün kesimlerinin verimliliğinin artırılması, kısaca kalkınma, ancak sanayileşme ile gerçekleştirilebilir". Yeni Strateji'de aynı anlamda yer alan sanayileşme görüşü, dikkat edilirse, öteki uzun dönemli amaçları da gerçekleştirebilecek bir anlayışla kavranılmaktadır. Bir başka deyişle, öteki amaçlar sanayileşme hedefine bağımlı birer değişkendir. Bu amaçlara ulaşabilmek için, sanayileşmek zorunlu olmaktadır.

Üçüncü Plan Türkiye'nin ABT' na katılma yolundaki "siyasal tercihini", Türkiye'yi sanayileşme zorunluluğuna iten bir neden olarak görmekte ve bu tercihin "Türkiye'nin ABT içinde ekonomik, sosyal ve kültürel varlığını geliştirecek devan ettirebilmesi için Topluluk ile gümrük birliğinin gerçekleştirileceği 1995 yılına kadar sanayiini sağlam bir temele dayandırmasını; modern teknolojileri etkin bir şekilde kullanma yanında, bazı üretim dallarında yeni teknolojiler geliştirebilecek bir bilimsel ve teknik yaratıcılık aşamasına erişilme-

(49) DPT, Yeni Strateji ve Kalkınma Planı Üçüncü..., s.120. Altılarını biz çizdik.

sini zorunlu..." kaldığını ileri sürmektedir(50).

Üçüncü Plan'ın, seçilen sanayileşme modelinin bulunduğu aşamaya da gösteren aşağıdaki ifadesi, AET gerçeği karşısında Türkiye'nin nasıl bir sanayi yapısına sahip olması gerektiğini ortaya koymaktadır. Buna göre, "sanayileşme" deyimi, bileşimi ne olursa olsun, sadece sınıî hasılanın artması anlamında değildir. Sanayileşme amacı daha çok tüketim malları sanayiine dönük, nispeten geri üretim teknolojileri kullanan genellikle küçük üretim birimlerinden kurulu Türk sanayiinde yapısal bir değişikliği ifade etmektedir. Bu yapısal değişiklik, ileriye ve geriye besleme etkisi güçlü ara mallı sanayileri ile teknoloji üretiminde itici ve özendirici bir niteliği olan, aynı zamanda dış kaynaklara bağıllığı hafifleten yatırım mallı ve mühendislik sanayilerine ayrıcalık verilerek, bu dallardaki üretimin toplam sanayi üretimini içindeki payının artması ve bunların dış rekabete olanak verecek niteliklerde kurulup geliştirilmeleri ile sağlanacaktır...(51). Yukarıdaki ifadeden de anlaşılacağı gibi, Üçüncü Plan'a göre Türkiye, -tüketim malları sanayii, ara malları sanayii ve yatırım malları sanayii aşamalarından oluşan- geleneksel sanayileşme sürecinin ikinci aşamasından üçüncü aşamasına geçiş döneminde bulunmaktadır(52).

(50) DPT, a.g.k., s.120.

(51) DPT, a.g.k., s.120.

(52) Nitekim "Yeni Strateji"de de şu görüşlere yer verilmiştir: "... ileriye ve geriye besleme etkisi güçlü ara malları sanayii ile istihdam yaratan, teknoloji üretiminde itici ve özendirici bir niteliğe sahip, ulusal hasılaya katkısı yüksek, yabancı ekonomilere bağıllılığı hafifleten, ama daha güçlü bir ticaret ortağı haline getiren yatırım malları sanayiinin toplam sanayii üretimi içindeki payının arttığı bir sınıî yapıya ulaşmak amaç edinilmiştir". Ayrıca bu amacın gerçekleşme şansının bulunduğu şu gerekçe ile desteklenmektedir: "...nüfusu, coğrafyası, tabii kaynakları, yükselen gelir düzeyi ve tasarruf oranı, alt yapı tesisleri, işgücü mahareti ile Türkiye'nin ağır sanayiinin gelişmesine inkân sağlayacak sınıî bir baza sahip olduğu söylenebilir. Bu günkü gelişmişlik seviyesi dikkate alındığında bir çok sanayi dalında ekonomik büyüklükte sınıî birimler kurmanın mümkün olduğu görülmektedir... DPT, Yeni Strateji 1973-1995, s.12.1.

Üçüncü Plan "Dış Kaynaklara Bağıllılık" konusunda ötedenberi süregelen gelişmenin "...bundan sonraki plan dönemlerinde de Türk Ekonomisinin temel sorunlarından biri olacaktır". diyerek, bu sorunun plan dönemi sonunda da çözülmemeyeceğini vurgulamaktadır. Dış ticaret açığının giderek artması sonucunda ortaya çıkan dış kaynaklara bağıllılığın giderilmesini, Türkiye'nin sanayileşmesinde gören Plan, sanayileşme ile her geniş ölçüde hava koşullarına ve dış pazar koşullarına bağlı tarımsal ürün ihracatında her de çoğunluğu ara ve yatırım mallarından oluşan ithalattaki dış kaynaklara bağıllıktan kurtulabileceğini açıklamaktadır. Bu arada aşağıdaki ifadelerden Plan'ın "dış kaynaklara bağıllılık" ten neyi anladığı ortaya çıkmaktadır: "...Dış kaynaklara bağıllılık sadece dış tasarruf gerekleri ve ithalat finansmanı açısından değil, teknoloji açısından da ele alınması gereken bir olgudur. Türkiye kalkınmasının gerektirdiği modern girdileri ve teknolojileri ithal eden bir ülke olduğu sürece, dış ödemelerde dengeye ulaşsa bile, dışa bağılı ülke olmaya devam edecektir...Ekonominin dış kaynaklara bağıllılığının azaltılması, kendi kendine yeten, otantik bir ekonomi yaratmak anlamında kullanılmaktadır. Avrupa Ekonomik Topluluğuna katılmanın da bir gereği olarak, daha yüksek düzeyde bir ihracat ve ithalatı gerçekleştirerek dış ticaret dengesine yaklaşmak anlamında kullanılmaktadır"(53).

İstihdam sorunu hakkında, 1973'lerde 1 milyon 600 bin kişi dolayında gizli ve açık işsiz bulunduğunu belirten Üçüncü Plan, bu sorunun da çözümünü yukarıda niteliği açıklanan bir sanayileşmeye bağlanmaktadır. Planın istihdam sorununa ilişkin temel görüşü şöyledir: "İstihdam sorununu kısa dönemde tüm üretken sektörler-

(53) DPT, Yeni Strateji ve Kalkınma Planı Üçüncü..., s.121.

de emek-yoğun teknolojilere yönelerek...çözünlemeye çalışmak sanayileşerek kalkınma amacıyla çelişebileceği gibi, uzun dönemde istihdamı yeterince artırma olanağını da ortadan kaldıran bir tutum olacaktır. Bu nedenle istihdam sorununun kesin çözümü, hızlı bir sanayileşmenin gerçekleştirilmesinde aranmalıdır. Hızlı bir kalkınma ve sanayileşme çabası bile istihdam sorununu ancak 1990 larda çözebilecektir. Dolayısıyla, Üçüncü, Dördüncü ve Beşinci Plan dönemlerinde istihdam baskısını azaltmak için uluslararası rekabete konu olmayan inşaat ve hizmet sektörlerinde Plan hedeflerini zaman yönünden aksatılmak şartı ile emek-yoğun tekniklerin kullanılmasını gerektirmektedir".

Üçüncü Plan'ın ekonominin çeşitli kesimlerine yapılacak yatırımlarda gözetildiği önceliklerin ele alınmasında, Plan'ın sanayileşme stratejisini ortaya koymak bakımından yarar vardır. Plan, tarım kesimine yapılacak yatırımlarda, bu kesim üretiminin hava koşullarına olan bağıllığını azaltmayı amaçlanmaktadır. Bunun için de sulama tarımsal alanların genişletilmesi ve önceden kurulmuş sulama ağının iyileştirilmesine yönelik çabalara girişileceği belirtilmektedir. Ayrıca "... Tarım yatırımlarında öncelik, beslenme ihtiyaçlarının karşılanması yanında, ihracatın geliştirilmesini de yakından ilgilendiren hayvancılık, balıkçılık ve sebze-meyve alanlarında üretimi artıracak yatırımlara ve sanayileşme madde veren üretim kollarına verilecektir" denilerek, tarımın genel ekonomi içinde aldığı yer ortaya konulmaktadır.

Tarım yanında, madencilik alanında yapılacak yatırımlarda "...çok yönlü alanlardan ziyade, özellikle, hızlı bir gelişim gösternesini beklenen inalat ve enerji

ke olmakla birlikte bunun bir zaman çerçevesi içinde gerçekleştirileceği de gözönünde tutulmalıdır. Bu nedenle kurulu ya da kurulacak sanayilerin zaman içinde, uluslararası özellikle Avrupa Ekonomik Topluluğu şartlarına intibakını kolaylaştıracak tedbirler Üçüncü Plan döneminde alınacaktır" diyerek, AET'nin Türk sanayi ürünlerine karşı gümrük duvarlarını kaldıracacağını, bu olanaktan yararlanmak için de, sanayi ürün ihracatının hızla artırılması gerektiğini belirtmektedir. Plan'a göre özellikle AET ülkelerine yapılacak bu tür bir ihracattan yararlanmanın yolu, "...sanayide yapısal değişikliğin; ileriye ve geriye besleme etkisi güçlü ara malı sanayileri ile teknoloji üretiminde itici ve özendirici bir niteliği olan aynı zamanda dış kaynaklara bağımlılığı hafifleten yatırım malı ve mühendislik sanayilerine ağırlık verilerek dış rekabete olanak verecek niteliklerde sanayi kollarının kurulup geliştirilmesi ile sağlanacaktır"(55).

1973 - 1977 döneminde yapılacak toplam yatırımın yüzde 31.1'inin yatırım sanayisine ayrılmasını öngören Plan'ın bu alanda gözetileceği ilkeler ve önlemler kısaca şöyledir(56):

- Özellikle ileri teknoloji gerektiren ara ve yatırım malı sanayilerinin, belirli bir süre dışı karşı korunması ve özendirilmesi,

- Kurulacak yeni tesislerin ekonomik kapasitede olmaları gözönünde tutulacak, bu durumun tekel yaratma sakıncasına karşı fiyat ve kalite denetimi getirilmesi ya da ithalata başvurulması,

(55) DPT, a.g.k., s.287.

(56) DPT, a.g.k., s.296-297.

- Aralarında girdi-çıkıtı ilişkisi yüksek olan sanayilerin birbirini tanımlayacak bir biçimde kurulması

- Hızla sanayileşmek için, teknoloji üreten bir toplumun gereklilerinin hazırlanması,

- Sanayie dönük temel mal ve hizmetlerin uluslararası fiyatlarla sağlanması için ekonomik ve mali politikaların uygulanması,

- İhraç ürünleri için standartların hazırlanması ve kalite denetiminin etkin bir duruma getirilmesi,

- Vergilene ve sanayi örgütleri alanında yeni düzenlemelere gidilmesi,

- Savunma gereklileri ile ulusal sanayileşme arasında düzenli bir bağlantının kurulması,

- Kurula sanayilerde verimliliğin artırılmasına ilişkin çalışma yapılması.

Üçüncü Plan döneminde tüketim malları sanayilerinin dokuma ve giyim ile içki sanayileri, ara malları sanayilerinde petrokimya ve gübre gibi kimya grubu ile metal sanayileri, yatırım malları sanayiinde ise makine yapım, elektrik makinaları ve elektronik sanayileri daha hızlı gelişecek alt-kesimleri oluşturmaktadır. Yapım sanayiine yapılması öngörülen yatırımların alt kesimlere göre yüzde dağılımı şöyledir: Tüketim malları sanayii yüzde 16.6, ara malları sanayii yüzde 61.4, yatırım malları sanayii yüzde 22.0.

D. P L A N L I D Ö N E M İ N S A N A Y İ L E Ş - M E S T R A T E J İ S İ N İ N D E Ğ E R L E - M E S İ

Bu dönemin sanayileşme s t r a t e j i s i -

nin değerlenmesini, yukarıda yapıldığı gibi her bir Plan'ı ayrı ayrı ele alarak yapmağa çalışacağız. Bunu yaparken, her Plan'ın sanayileşme konusundaki stratejik öncelik ve ilkelerini temel alacağız. Esasen yukarıda, Planların bu konudaki görüşleri açıklanmaya çalışılırken, sanayileşme stratejisini belirleyen ve yönlendiren öncelik ve ilkelerin seçilmesine çaba gösterilmiştir. Aşağıda her bir Plan'a göre bu noktaların incelenmesi, değerlemenin tutarlılığı için de zorunludur.

1. Birinci Beş Yıllık Plan'ın Sanayileşme Stratejisinin Değerlenmesi

Birinci Plan'ın vurgulanacak en önemli stratejik tercihi, kalkınmanın sanayileşme ile sağlanabileceğini kabul etmesidir. Nitekim bu amacın elde edilebilmesi için, sermaye malları üretimi ile ihraç olanaklarını genişletecek sanayilere yatırım önceliği tanınmıştır. Bu öncelik, bir başka deyişle ithal ikamesi ile ihracatı artırmaya yönelik politikaların birlikte uygulanacağı demektir. İki politika arasında bir öncelik aranmak gerekirse, bu dönemde yapılması öngörülen yatırımların yüzde 61,0'nın ara malları ve yüzde 20,0'inin yatırım malları sanayilerine ayrıldığı dikkate alınarak, birinci sırada ithal ikamesi tercihinin geldiği anlaşılır. Nitekim Plan'da da bu yönde bir ifade vardır. İhracat sanayilerinin geliştirilmesi amacının arkasında, "... iktisadi gelişme için çok önemli bazı üretim mallarını iç kaynaklardan sağlamak mümkün olmayacaktır" düşüncesinin yattığı açıktır. Seçilen geleneksel sanayileşme modeli çerçevesinde, sanayileşme süreci içinde kısa sayılabilecek beş yıllık bir dönem için, üretilebilen üretin mallarının dışında gereksinme duyulacak önemli ölçüde bu tür malların, tarımsal ürünlerden oluşan ih-

recat geliri ile ithal edilmesine çalışmak yerinde bir davranış olarak görülebilir. Nitekim bu dönem için tarımsal kesimin sanayi ile ilişkisi "sanayi sektörünün gelişebilmesi için tarımda belirli ve ileri hedeflere ulaşılması da gerekmektedir..." ifadesi ile anlan bulunmuştur.

Birinci Plan, sanayileşmenin, yüksek nüfus artışı nedeniyle karşı karşıya bulunulan istihdam sorununu tek başına çözümlenemeyeceğini açıkça belirterek bu konuda bazı özel önlemler alınacağını ifade etmiştir. Ancak, Plan dönemi başında 985 bin olan işgücü fazlasının, dönem sonunda 1 milyon 440 bin olmasına önlenemiştir.

Birinci Plan'ın iç tasarrufların artırılması ile tüketim malları harcamaları ve tüketim malları üretimini konusunda nasıl bir görüşü yansıttığını daha önce açıklamıştık. Buna göre, yüksek bir kalkınma hızına ulaşmak için yatırımların hızlandırılması ve bunun gidererek iç kaynaklardan karşılanabilmesi için tüketim harcamalarının kısıtlanması gereği belirtilmekte henüz ardından da tüketim malları üretiminde özel kesimin egemen olduğu ifade edilerek, bu kesim üretiminin denetlenmesinin olanak dışı ve de gereksiz olduğu ileri sürülmekte idi. Kanımızca yukarıda ortaya konulmaya çalışılan büyük çelişki, "Türk Sanayileşme Modeli" ve onun dayandığı "Planlama Modeli"nin açık bir sonucudur. Çünkü Birinci Plan'ımız bir yandan artan gelirden tüketim harcamalarını ayıracak payın azaltılmasını öngörürken, öte yandan tüketim malları (özellikle gösteriş etkisiyle talep edilen dayanıklı tüketim malları) üretimine kaygısız kalabilmekte ya da kaygısız kalmak zorunluluğunda bulunmaktadır. Tüketim malları alanında pazar düzenlenmesi, Plan'a göre fiyat mekanizması yoluyla sağlanacaktır.

Bir başka deyişle ve özellikle Türkiye'de tüketim malları üretimi fazla olursa, fiyatlar düşecektir...Böylece herhangi bir planlamaya da gerek duyulmayacaktır. Bu varsayımın Türkiye koşulları çerçevesinde gerçekçi olduğu bilinmektedir(57). Plan'ın iç tasarruf, yatırımlarının hızlandırılması, tüketim harcamaları ve tüketim malları üretimi konusunda kurmuş olduğu bu model, Türkiye ekonomisinin ister istemez henüz dış kaynaklara bağımlılığının sürüp gideceğini, henüz de seçilen geleneksel sanayileşme sürecinin ileri aşamalarına hızlı bir biçimde varılabileceğine gözler önüne sermiş bulunmaktadır.

Birinci Beş Yıllık Plan'ın sağördüğü Dış Ticaret Politikası, kuzayınca genel olarak yerindedir. Çünkü özellikle, 1954-1960 döneminin olumsuz gelişmelerinden sonra geçilen Planla Kalkınma döneminin ilk dilini olan bu Plan, sağlıklı bir sanayileşmenin, özellikle ithal ikamesine öncelik tanıyarken gereksinme duyulacak ithal mallarının, ülkenin kendi ihrac potansiyelinin değerlendirilmesiyle sağlanabileceğini kabul ederek, dış ticaret politikasını ilimlik bir tenele oturtmuştur.

2. İkinci Beş Yıllık Planın Sanayileşme Stratejisinin Değerlendirmesi

İkinci Plan, 1968-1972 döneminde sanayi kesiminin, ekonomiyi sürükleyen bir güce sahip olacağına ileri sür-

(57) Fiyat sisteminin bu fonksiyonu yerine getirebilmesi için "...rekabet fiyatları olması ve kıt kaynakların sosyal alternatif maliyetlerini belirleyen gösterge niteliğine sahip olmaları gereklidir". Oysa bunun böyle olduğu ileri sürülemez. A.Kılıçbay, "Türkiye'de Planlama", Türkiye Ekonomisinin 50 yılı Semineri, s.462.

nerek, sanayileşme ile hızlı bir kalkınmayı eş anlamda kabul etmiştir. Plan sanayi kesiminde modern teknolojilerin kullanılacağını da belirtmektedir.

İkinci Plan da Birinci'si gibi yatacın hızının artırılması için, iç tasarrufların yükseltilmesi gereğini vurgulamaktadır. Bunun da üstünde tasarruf düzeyi, İkinci Planda, gelişmeyi engelleyen bir unsur olarak tanımlanmaktadır. Plan, geleneksel gelir-tasarruf kısır döngüsünden söz ederek sorunu genel olarak tanımlanmakta daha sonra da tüketim düzeyinin yükselmesinde (tasarruf düzeyinin düşük kalmasında), "...Türkiye'nin dünyanın ileri yüksek gelirli toplumları ile kurmuş olduğu yakın ilişkiler(i)..." ek bir neden olarak görülmektedir(58). Plan'ın "Kara Ekonomik Düzeninin Kuralları" başlığı altında, "...ekonomik kararların alınmasında esas serbest piyasada meydana gelecek fiyatlar olacaktır" denildikten sonra, "...inşaat sektörü gelişiminin uzun vadede esas olarak özel sektöre bırakılmasını sağlayıcı bir politika..."(59) izleneceği belirtilmektedir. Birinci Plan'ın yalnızca "tüketim malları sanayiini" bıraktığı özel kesime, İkinci Plan tüm yapı sanayiini bırakmayı amaçlanmaktadır. İkinci Plan'ın bu konuya ilişkin sanayileşme politikası için ileri sürülebilecek görüşler, yukarıda Birinci Plan için açıklananların aynısı olacaktır.

İthal ikamesi ve ihracat konularındaki öncelikleri Birinci Plan ile benzerlik gösteren İkinci Plan için

(58) DPT, Kalkınma Planı İkinci..., s.40. Bilindiği gibi bu görüş R.Nurkse tarafından az gelişmiş ülkelerle ilgili olarak ileri sürülmüştür. Nurkse, Az Gelişmiş Ülkelerde Sermaye Teşekkülü, (çev. Ş. Adalı), İstanbul, 1964, s. 88 ve devamı.

(59) DPT, a.g.k., s. 101.

de, yukarıda belirtilen görüşler geçerlidir. İkinci Plan'ın tarım-sanayi ilişkisi hakkındaki yargıları, seçilen sanayileşme modeline uygundur. Tarım ile sanayinin iç-içeliği gözetilerek, öncelik taşıyan sanayi yanında tarım kesiminin de "sağlam bir bünyeye" kavuşacağı belirtilmiştir.

İkinci Plan'da istihdam, hızlı ekonomik gelişmenin bağlı bir değişkenidir. Dönem başında 1 milyon 400 bin olan işgücü fazlası, 1972 yılında 1 milyon 600 bine yükselmiştir. Birinci Plan gibi İkinci Plan da istihdam sorununu çözümlenmiştir.

3. Uzun Dönem ve Üçüncü Beş Yıllık Planın Sanayileşme Stratejisinin Değerlendesi

Hazırlanmasına gerektiren nedenler daha önce açıklanan Yeni Strateji (1973-1995) ve onun ilk dilini olan ÜBYKP'nin kabul ettiği öncelikler; toplumun hızlı bir sanayileşme ile ileri bir yaşama düzeyine kavuşması, dış kaynaklara bağıllığın azaltılması, kısa dönemde olmasa bile uzun dönemde istihdamdan sorununun çözümlenmesi ve gelir dağılımının iyileştirilmesidir.

Sanayileşme, önceki Plan'larda olduğu gibi gerek Yeni Strateji'de gerekse ÜBYKP'nde kalkınma ile eş anlamda görülmekte, özellikle uzun dönemli düşünüşte; yaşam düzeyinin yükseltilmesi, dış kaynaklara bağıllığın azaltılması, istihdam sorununun çözümlenmesi ve gelir dağılımının iyileştirilmesi "sanayileşme"nin bağımlı değişkenleri durumunda görülmektedir. Sorunun bu anlayışla kavranılması, sanayileşme sürecinin önemini ortaya koymasından büyük anlam taşımaktadır. Yeni Strateji'nin sanayileşmeye tanıdığı bu öncelik,

Türkiye'nin sanayileşme zorunluluğunun benimsendiğini gösteren bir durumdur.

Üçüncü Plan'da yer alan uzun dönemli amaçlar arasında AET'na katılma soruna da ele alınmıştır. Buna göre, Türkiye'nin ileri ülkelerin kurmuş olduğu Topluluğa katılma isteği siyasal bir tercihin sonucudur. Esasen Türkiye'nin bugünkü ve yakın gelecekteki ekonomik yapısıyla Topluluğa katılmasının, Türkiye'nin yararına olmayacağı kabul edilerek, 1995 lere kadar belirli bir sanayi yapısına ulaşılmaya gereği dile getirilmektedir. Bu yerinde bir görüştür. Nitekim Türkiye'nin, AET karşısında "...daha çok tüketim malları sanayisine dönük, nisbeten geri üretim teknolojileri kullanan genellikle küçük üretim birimlerinden kurulu (bugünkü) Türk sanayiinde yapısal değişikliği..." gerçekleştirme zorunluluğunun, bir başka deyişle, Türk sanayiinin artık ara malları ve yatırım malları sanayilerini kurup geliştirmeye geçişinin belirtilmesi, bunu açıkça göstermektedir. Buna göre Türkiye, AET içinde "tanımlayıcı ekonomi" rolü oynamak istenirken, Topluluğu oluşturan üye ülkelerin ekonomik yapılarına, hiç değilse benzeyerek "rakip ekonomi" niteliğinde belirli alanlarda uzmanlaşmak istemektedir. Yeni Stratejinin Türk sanayiinin ara mallar ve yatırım malları üreten bir sanayi yapısına gelmesi zorunluluğuna, ekonominin kısa ve uzun dönemde dışa bağıllıktan kurtulması ve daha yüksek düzeyde dış ticaret hacmine sahip olması için, kabul ettiği açıktır. Uzun dönemde daha yüksek düzeyde dış ticaret hacmine sahip olma amacı, Türkiye'nin AET içinde sanayileşmiş ve belirli alanlarda uzmanlaşmış bir ekonomik yapı kurmuş olmasıyla gerçekleşebilecektir.

Yine Üçüncü Plan'da yer alan uzun dönemli sanayi-

leşme amacını açıklayan ifadelerden, Türkiye'nin geleneksel sanayileşme sürecinde, ara malları üreten sanayi yapısından yatırım malları üreten bir sanayi yapısına geçme aşamasında bulunduğu varsayıldığı anlaşılmaktadır. Bu varsayım çerçevesinde Türkiye'nin artık tüketim malları sanayiindeki gelişimini tamamladığını kabul etmek zorundayız. Türkiye'nin bir "Tüketim Sanayii Tuzakı" na düştüğü yolundaki görüşler ve en önemlisi bu sanayi kesiminin üretimini sürdürebilmek için gereksinme duyduğu hammadde ve ara malı ithal taleplerinin yeterince ve sağlıklı bir biçimde karşılanmadığı ve bunun dış ticarete büyük bir sorun yaratması, ara malları sanayinin tüüyle kurulamadığını göstermektedir.

Yukarıda da belirtildiği gibi, Planın bir başka ifadesi, Türkiye'nin bugün sahip olduğu sanayii "geri üretim teknolojileri kullanan genellikle küçük üretim birimlerinden kurulu" olarak tanımlanmaktadır. Bu durum Türkiye'nin sanayileşme sürecinin ilk aşamasını geçtiği biçimindeki görüşlerin "daha ihtiyatlı" bir biçimde karşılanması gerektiğini ortaya koymaktadır. Öte yandan, bilindiği gibi özellikle ara malları ve yatırım malları sanayilerinin kurulması ve geliştirilmesi aşamasında, bu sanayilerin ithal gerekleri oldukça yüksek düzeylere varmaktadır. Düzgün işleyen bir sanayileşme sürecinde bu gerekler daha önce kurulmuş ve uluslararası pazarlarda rekabet gücüne kavuşmuş sanayiler tarafından karşılanır. Ancak yukarıda belirtildiği gibi, Türkiye'nin dış ticaret sorunu daha önce kurulmuş bulunan tüketim malları sanayii tarafından da ağırlaştırılmaktadır. İthal taleplerinin büyük bir bölümünün bu kesim gereksinmelerinden oluştuğu bilinmektedir(60). İhracatta i-

(60) Bu konuda bkz.: H.Çetin, "Türk Ekonomisinde Yapısal Değişim", Türk Ekonomisinin Entegrasyon Sorunları Semineri, MPM Yayını 103, Ankara, 1971, s.36-37 ve Kumbarcıbaşı, "Son Gelişmeler Açısından Ortak Pazar ve Türkiye", Türk Ekonomisinin Entegrasyon... s.64.

se, bir yandan uluslararası pazarlarda rekabet gücünün hâlinde elde edilememesi, bir diğeri özendirme önlemleriyle elde edilebilen rekabet gücü karşısında ise, özellikle yakın ilişkiler içinde bulunduğumuz AET'nin kendi çıkarları doğrultusunda koruyucu önlemler aldığı bilinmektedir.

Üçüncü Beş Yıllık Plan'ın "Dış Kaynaklara Bağlılık" deyimine getirmiş olduğu açıklık, "Bağlılık" ve "Bağımlılık" kavramlarının daha iyi anlaşılmasına olanak vermiştir(61). Bu açıklama, Türkiye'nin sanayileşme sürecinde gelmiş olduğu aşamanın özellikle dış ilişkiler açısından nasıl değerlendirilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır.

Üçüncü Plan istihdam sorununa ilk iki plandan farklı bir çözüm getirmenmektedir. 1 milyon 500 bin dolayında olan işgücü fazlasının 1977'de 1 milyon 800 bine ulaşacağını ifade edilmektedir(62). Plan istihdam sorununu çözümlenerek piyasasına hızlı sanayileşmeden vazgeçilemeyeceğini belirterek, sorunun 1990'lara kadar çözümlenmeyeceği kabul etmektedir. Bir başka deyişle Üçüncü Plan 1973-1977 dönemi için istihdam konusunda sanayileşme dışında etkin bir çözüm getirmenmektedir.

Planın tarım-sanayi ilişkisi hakkındaki görüşle-

(61) Bu konuda ayrıca bkz.: Savas, "Türkiye'nin AET Politikası Ne Olmalıdır", Milliyet Gazetesi, 8.6.1977.

(62) Bu rakamın daha da yüksek olacağı ileri sürülmüştür, bkz.: D. Demiregil, "Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planının Makro - Hedefleri Üzerinde Genel Düşünceler", Uzun Dönemli Plan Stratejisi ve III. 5 Yıllık Plan, E.S.E.K.Y., İstanbul, 1973, s.213. Nitekin, 1976 yılında toplan işgücü fazlasının 2 milyon 70 bin olduğu ve 1977 yılında da bunun 2 milyon 183 bine ulaşacağı ifade edilmektedir. Bkz.: DPT, 1977 Programı.

ri önceki Planlardan pek farklı değildir. Sanayi yanında tarım kesimine yapılacak yatırımlarda temel ilke, "tarımsal üretimin hava koşullarına olan bağıllılığının azaltılması" dır. Bunun yanında tarım ve sanayi kesimleri arasındaki "içiçelik" özelliğinin dikkate alınacağını gösteren ifadelere yer verilmektedir.

Üçüncü Planın kısaca, tüketim malları sanayiini iç ve dış talep koşullarına uydurmaya, ara malları sanayiini verimli kılmaya ve yatırım malları sanayiini kalkınmanın motoru durumuna getirmeye yönelik diyebileceğimiz yatırım önceliği politikası, bir yandan geleneksel sanayileşme sürecinin gereklerini yerine getirmeye çalışan, öte yandan önceki sağlıklı gelişmelerin sakıncalarını gidermeyi amaçlayan bir görünüm taşımaktadır. Bu yolda başarıya ulaşabilmek için özellikle dayanıklı tüketim malları sanayilerine ilişkin ortaya çıkan önemli engellerin ve buna bağlı olarak ağırlaşan dış kaynak sağlama sorununun çözümlenmesi gereklidir(63).

Böylece 1923 yılından bu yana Türkiye'de uygulanan sanayileşme stratejilerini, çeşitli dönemler içinde ortaya koymuş oluyoruz. Dönemler arasında bazı politika değişimleri bulunmasına rağmen, temel kararlarda aynı zincirin halkalarını görmek mümkündür. Örneğin, ithal ikamesi değişik önemlerde, her dönemin değişmez politikası olmuştur. Sanayileşme ve tarım, istihdam ilişkileri de, seçilen sanayileşme stratejisinin gereği olarak her dönemde belirli ağırlıklarla dikkate alınma-

(63) Bu konuda bkz.: A.S.Yüksel, "AET İçinde Türk Ekonomisinin Kalkınma Sorunları", Türk Ekonomisinin Entegrasyon..., s.94 ve Manisalı, "Türkiye'nin Yatırım Malları Sanayii ve Gelişme Olanakları", Cumhuriyetin 50 nci Yılında Türkiye'de Sanayileşme..., s.92-95.

ya çalışılmıştır.

Yukarıda ortaya konulmaya çalışılan sanayileşme stratejisinin doğal sonucu olarak, sanayi kesiminin göstermiş olduğu gelişme aşamada çeşitli büyüklüklerle açıklanmaya çalışılacaktır.

İKİNCİ KISIM: TÜRKİYE'DE SANAYİLEŞMENİN GELİŞİMİ

I. SANAYİNİN TÜRK EKONOMİSİNDEKİ YERİ

Sanayinin Türk Ekonomisi içindeki yerini ve büyüklüğünü gösterirken aşağıdaki makro ekonomik büyüklüklerden yararlanacağız. Sanayinin bu biçimde ele alınması, onun makro ekonomik düzeyde sahip olduğu önemi de ortaya koyacaktır.

A. SANAYİNİN GAYRİ SAFİ YURTTİÇİ HASILADAKİ PAYI

Aşağıdaki tabloda (Tablo II-4) gerek sanayinin gerekse bütün sanayiinin gayri safi yurtiçi hasıladaki oranı 1923 yılından itibaren verilmiştir. Görüldüğü gibi 1923 yılında ve hızlı kalkına dönemine girilen 1948 yılından önce, gerek sanayi kesiminin gerekse bütün sanayiinin yurtiçi hasıladaki payı hemen hemen aynı orandadır. Fakat oranlarda görülen önemli bir noktada, 1930 Dünya Ekonomik Buhranı'ndan sonra tarım ürünleri fiyatlarındaki büyük düşme sonucunda tarımın yurtiçi hasıladaki payının azalmasına karşılık, sanayi kesiminde tersine bir gelişmenin ortaya çıkması ve sanayi payının yükselmesidir.

Tablo II.4: Sanayi Kesiminin GSYİH'deki Payı
(Yüzde) (Cari Üretici Fiyatlarıyla)

<u>Yıllar</u>	<u>Sanayi (%)</u>	<u>Yapın Sanayii</u>
1923	13.2	12.3
1930	11.4	10.3
1935	18.1	16.4
1940	13.9	17.1
1945	16.3	14.1
1948	14.0	12.5
1949	14.9	13.1
1950	14.6	12.7
1951	13.5	11.7
1952	13.3	11.4
1953	13.5	11.7
1954	15.5	13.5
1955	16.0	13.9
1956	16.7	14.6
1957	16.0	14.0
1958	17.0	15.0
1959	18.2	15.5
1960	17.3	14.6
1961	18.0	15.3
1962	18.1	15.6
1963	18.1	15.9
1964	19.1	16.5
1965	20.3	17.6
1966	20.4	17.8
1967	21.4	18.5
1968	22.0	19.0
1969	22.8	19.7
1970	21.6	18.7
1971	21.7	18.7
1972	21.9	18.9

(Tablo III -4 ün devamı)

1973	21.8	19.2
1974	22.3	19.6
1975	21.6	18.8
1976	21.4	18.6

Kaynak: Bulutay, Y. Tezel, M. Yıldırım, Türkiye Milli Geliri 1923-1948 (1923-1948 dönemi için); DİE, Türkiye Milli Geliri ve Harcamaları 1948-1972 (1949-1969 yılları için); Maliye Bakanlığı, Aylık Ekonomik Göstergeler Kasım-Aralık 1976 (1970-1976 yılları için)

(a) Madencilik ve taşocakçılık + yapı sanayii + elektrik, gaz ve su.

Sanayinin payında 1940 yılından sonra başlayan düşmenin 1953 yılına kadar sürmesi ve 1954 yılından sonra tekrar bir yükselme göstermesi, Birinci Sanayi Planı'ndan sonra hazırlanan İkinci Sanayi Planının uygulanmaması ve 1950-1953 döneminde uygulanan daha çok tarıma dönük yatırım politikası ve son olarak 1954 yılından sonra, daha önce açıklanan nedenlerle sanayi kesiminin tarıma kıyasla eski durumuna kavuşması ile açıklanabilir. Tablodan çıkarılacak bir başka sonuç, 1961-1963 arasında hemen hemen değişmeyen sanayi kesimi payının 1964 yılından itibaren yükselmesi ve ilk kez yüzde 20.0 yi bulmasıdır. Bu durumu kalkınmanın planlı bir biçimde yürütülmeyle bağlanmasına bağlayabiliriz.

Sanayi kesiminin ve özellikle yapı sanayiinin yurtiçi hasıla içindeki payının sürekli olarak büyümesine rağmen, ekonomiyi tek başına sürükleyecek bir duruma gelmediği ve özellikle tarımsal üretimde meydana

gelen olumsuz dalgalanmaları önleyemediği açıktır.

B. S A N A Y İ N İ N İ S T İ H D A M P A Y I

Sanayi kesiminin istihdam yönünden sahip olduğu pay yıllar itibariyle Tablo III-5'de gösterilmiştir.

Tablo III-5: Sanayi Kesiminin İstihdam Payı (Yüzde)

<u>Yıllar</u>	<u>Yüzde</u>
1945 (a)	6.6
1950 (a)	6.9
1955 (b)	7.0
1960 (b)	7.9
1962 (c)	8.4
1967 (c)	9.5
1971 (c)	11.0
1972 (d)	11.4
1977 (e)	14.2

Kaynak: Oranlar aşağıdaki kaynaklardan yararlanarak hesaplanmıştır: (a) Türkiye'de Sanayileşme ve Yatırım Meseleleri, T.T.O.S.O.T.B.B., 1957, s.13; (b) DPT, İBYKP, s.129; (c) DPT, ÜBYKP, s.658 (Tablo:511); (d) 1975 yılı programı; (e) ÜBYP hedefi.

Bilimiyenler dikkate alınmıştır.

Yukarıdaki tablodan çıkaracağımız sonuçlar şöyledir: 1945-1950 döneminde 0.3 puan istihdam artışına karşılık, 1950-1955 döneminde bu artış ancak 0.1 puan olmuştur. 1955-1960 dönemini dikkate alırsak, 0.9 luk bir artışın söz konusu olduğunu görürüz. Yukarıda sana-

yi kesiminin yurtiçi hasıladaki payının da hemen hemen aynı dönemlerde benzer gelişme gösterdiği hatırlanırsa, bu dönemlerdeki sanayi politikasına, verilen önem anlaşılabilir olacaktır. Öte yandan özellikle geçmiş iki plan dönemindeki artışlar, Plansız dönemle karşılaştırılmayacak kadar büyüktür.

C. S A N A Y İ Y A T I R I M L A R I

Aşağıda çeşitli dönemler itibarıyla sanayi kesimine yapılan yatırımların yüzde payı verilmiştir. Tablodan da görüldüğü gibi, Planlı Kalkınma döneminin başladığı 1963 yılından bu yana sanayi kesimine yapılan yatırımların yüzdesinde büyük artışlar söz konusudur. Bu durum, sanayileşmeye verilen önemin bir sonucu olarak yorumlanmalıdır.

Tablo II-6: Toplam Yatırımlar İçinde Sanayi Kesiminin Payı (Yüzde)

<u>Dönemler</u>	<u>Yüzde</u>
1948-1955 (1) (1948 fiyatlarıyla)	19.5
1963-1967 (2) (1965 fiyatlarıyla)	31.3
1968-1972 (2) (1965 fiyatlarıyla)	37.7
1973-1974 (3) (1971 fiyatlarıyla)	42.8

Kaynak: (1) K.Gürtan, Türkiye'de Yatırımlar, İstanbul, 1959.
(2) DPT, ÜBYKE.
(3) DPT, 1975 Yıllı Programı.

D. SANAYİ KESİMİNİN GELİŞME- Sİ VE ÜRETİM BİLEŞİMİ

Sanayi kesiminin Planlı dönemdeki büyüme hızı şö-
le olmuştur:

Birinci Plan döneminde yıllık ortalama yüzde 9.7, İkinci Plan döneminde yıllık ortalama yüzde 7.6, 1963-1972 dönemi için yıllık ortalama büyüme hızı ise yüzde 9.1 olmuştur. Sanayi kesiminin gösterdiği bu gelişme, öteki kesimlerin büyüme hızından yüksektir. Bir başka deyişle, sanayi en hızlı büyüyen kesimdir..

Sanayinin gerek yurtiçi hasıla içindeki payının artmış olması gerekse öteki kesimlerden hızlı büyümesi, ekonomideki yapısal değişmeyi tam olarak yansıtmaz. Bunun yanında sanayinin kendi iç yapısı ve bu yapıdaki de-ğişmeler sanayileşme sürecinin önemli konularından bi-ridir. Sanayi kesimini oluşturan madencilik, yapı sanayi ve enerji kesimlerinin paylarındaki değişmeler Tablo II -7 de verilmiştir.

Tablo II -7: Sanayi Kesiminin Bileşimi (Yüzde)

<u>Kesimler</u>	<u>1962</u>	<u>1967</u>	<u>1972</u>
Madencilik	3.1	3.6	3.7
Yapı Sanayi	94.4	93.3	93.1
Enerji	2.5	3.1	3.2
Toplam	100.0	100.0	100.0

Kaynak: DPT, ÜBEKE, s.13.

Sanayi üretiminin bileşiminde yapım sanayii büyük bir yer tutmaktadır. Bu durum, sanayileşme bakımından yapım sanayiinin sahip olduğu önemi ortaya koymaktadır. Gerçekten de bazı zengin doğal kaynaklara sahip ülkeler dışında tüm ekonomilerde sanayi kesimi içinde "yapım sanayii" çok büyük bir yüzde ile sanayinin temelini oluşturmaktadır. Madencilik kesiminin ülkenin sahip olduğu doğal kaynaklara, enerji üretiminin öteki kesimlerin gelişmesine bağlı bulunduğu dikkate alınırca, sanayileşmenin yapım sanayiindeki gelişme ve değişimlerle izlenebileceği ortaya çıkar. Bu nedenle Türkiye'nin sanayileşmesini yapım sanayiini çeşitli yönlerinden ele alarak açıklamak yararlı olacaktır.

II. YAPIM SANAYİİNİN ANALİZİ

A. YAPIM SANAYİİNİN GELİŞMESİ VE ÜRETİM BİLEŞİMİ

Yapım sanayii "genellikle tüketim malı", "genellikle ara malı" ve "genellikle yatırım malı" üreten sanayiler olarak üç başlık altında ele alınmaktadır. "Genellikle" deyimi, her gruba giren sanayide o grubun niteliğine uygun mal üretiminin çoğunlukta bulunduğunu ifade etmektedir. Yoksa yukarıdaki başlıklar altında yer alan sanayilerin tümünün ilgili malı üretmediği bilinmektedir. Buna örnek olarak, yatırım malı başlığı altında yer alan "madeni eşya" sanayiinin dayanıklı tüketim malı üretmesi gösterilebilir.

Aşağıdaki tabloda (Tablo III-8) Flanli dönemde yapım sanayiinin alt kesimleri itibarıyla gelişme hızları verilmiştir.

Tablo III-8: Yapım Sanayiinin Gelişimi (Yüzde)

Alt Sektörler	Birinci Plan	İkinci Plan	Üçüncü Plan(a)
	Yıllık Ort.Art.	Yıllık Ort.Art.	Yıllık Ort.Art.
Tüketim Mal.S.	4.6	7.7	7,4
Ara Mal.San.	13.5	12.8	14.3
Yatırım Mal.S.	11.8	11.6	15.8
Toplam Yapım S.	8.1	10.4	11.7

Kaynak: DPT, ÜBTKP, s.292

(a) Üçüncü Plan Hedefi

Yapım sanayiinin gösterdiği ve göstereceği gelişiminin daha iyi görülebilmesi için toplam kesim üretiminin alt kesimler itibariyle dağılımına da bakmak gereklidir. Tablo III-9 yapım sanayiinin üretin bileşimini vermektedir.

Tablo III-9: Yapım Sanayiinin Üretim Bileşimi (Yüzde)

Alt Kesimler	1962	1967	1972	1977
Tüketim Mal.San.	62.3	52.9	46.6	38.3
Ara Mal. San.	27.8	35.4	39.4	44.2
Yatırım Mal.San.	9.9	11.7	14.0	17,5
Toplam	100.0	100.0	100.0	100.0

Kaynak: DPT, ÜBYKP, s.13 ve 289.

Planlı kalkınma döneminde tüketim malları üretiminin payı azalırken yatırım malları sanayiinin payında önemli bir değişim olmamış, ara mallarının payı art-

mıştır. Gelişmenin böyle bir yol izlemesinde, kuşkusuz yatırım dağılımının etkisi vardır. Ancak yukarıdaki gelişme eğilimi, yavaş da olsa geleneksel sanayileşme süreci doğrultusunda bulunmaktadır.

Genel olarak ilk iki plan döneminde yapım sanayii üretiminde ortalama yüzde 9 dolayında (yaklaşık olarak sanayinin gelişme hızına eşit), bir artış sağlanmıştır. Bu dönemde en hızlı gelişme ara malı sanayiinde olmuştur. Tablo II.-9 dan görüldüğü gibi tüketim mallarının yapım sanayii içindeki payı 1962 de yüzde 62.3 den 1972 de 46.6 ya düşmüş, yatırım mallarında 1962-1972 dönemi önemli bir gelişme göstermiş ve ara mallarının payı ise aynı dönemde yüzde 27.8 den 39.4 e çıkmıştır.

Üçüncü Plan döneminde en hızlı gelişmesi beklenen alt kesim yatırım malları sanayiidir. Ayrıca İkinci Plan döneminde yükselme gösteren tüketim malları gelişme hızının 0.3 puan düşürülmesi söz konusudur.

Yukarıdaki verilerden, Türk yapım sanayiinde tüketim malları üretiminin giderek azaldığını ve bunun karşısında ara mallara ve yatırım malları üretiminin artma gösterdiği anlaşılmaktadır.

B. YAPIM SANAYİNİN İSTİHDAM PAYI

Türk sanayinin nasıl bir gelişme ve yapısal değişim içinde olduğunu görebilmek için ele alınacak göstergelerden biri de sanayinin ve özellikle yapım sanayinin toplam çalışan nüfusun ne kadarına iş sağladığıdır. Sanayi kesiminin istihdam payını önceden görmüştük, şimdi yapım sanayinin çeşitli dalları itibarıyla çalı-

şan nüfusun dağılımını ortaya koymaya çalışalım.

Sanayide çalışan 15 ve daha yukarı yaştaki nüfusun 15 ve daha yukarı yaştaki toplam nüfusa oranı 1970 sayılarına göre yüzde 9.75'e ulaşmıştır. Yalnızca yapın sanayiinde çalışan nüfusun toplam sanayi nüfus içindeki payı yüzde 90.96, toplam çalışan nüfusa oranı ise yüzde 8.87'dir. Buna göre yapın sanayiinde çalışanların sayısı 1 milyon 213 binden fazladır(64).

Yapın sanayiinde çalışan nüfusun çeşitli yapın dallarına göre dağılımı Tablo II -10'da verilmiştir.

Tablo II -10: 1970 Sayımına Göre Yapın Sanayiinde Çalışan Nüfusun Dağılımı (Yüzde)

<u>Yapın Dalları</u>	<u>Yüzde</u>
Gıda, içki, tütün	13.8
Dokuma, giyim, deri	38.1
Orman ürünleri	9.6
Kağıt, basın	3.2
Kimya, lastik, petrol	3.7
Taş, toprak, cam	4.0
Demir-çelik, metalurji	3.8
Madeni eşya, makina, elekt.mak. ve gereç., taşıt araçları	14.0
Diğer	9.8
Toplam	100.0

Kaynak: DİE, 1970 Genel Nüfus Sayımı, Ornekleme Sonuçları, 1972.

(64) İnşaat kesimi dahil.

Görüldüğü gibi yapın sanayiinde çalışan işgücünün en büyük kısmı yüzde 38.1 lik bir orana dokuna, giyim, deri sanayiinde çalışmakta, buna yüzde 14.0 la madeni eşya, makina ve taşıt grubu %ve yüzde 13.8 ile gıda, içki, tütün sanayii işlenmektedir. En yüksek paya sahip bulunan bu alanların Türk sanayiinin de gelişmiş kesimleri olduğu bilinmektedir.

C. Y A P I M S A N A Y İ İ N E Y A T I R I M - L A R

Aşağıdaki tabloda (Tablo III-11) 1950 den bu yana yapın sanayiine yapılan yatırımların payı gösterilmiştir.

Tablo III-11: Yapın Sanayii Yatırımları (Yüzde)

	1950-1962 (a)	1963-1967 (b)	1968-1972 (b) (c)	1973-1977 (b) (d)
Tüketim Mal.San.	52.5	28.0	17.5	16.6
Ara Mal.San.	37.2	58.2	68.2	61.4
Yatırım Mal. San.	10.3	13.8	14.3	22.0
Toplam	100.0	100.0	100.0	100.0
Yapın San.Yat/Topl.Yatı- rınlar	10.0	19.6	25.7	31.1

Kaynak: 1950-1962 dönemi, DİE, Türkiye Milli Geliri ve Harcamaları 1948-1972, s.19-20, Tablo 1 ve DİE, Türkiye'de Toplumsal ve Ekonomik Gelişiminin 50 yılı, s.176-207, Tablo:7. Öteki dönemler DPT, ÜBYKP, s.205, Tablo:123 ve s.294, Tablo:190'dan yararlanılarak hesaplanmıştır. (a) 1953 fiyatlarıyla, (b) 1971 fiyatlarıyla, (c) Tahmin, (d) hedef.

Tablo II.-11'deki bulgulara göre 1950-1962 döneminde ekonomide yapılan toplam yatırımların yüzde 10 kadarının yapım sanayiine ayrıldığı görülmektedir. Yatırımların yapım sanayii içindeki dağılımı ise, dönemin genel ekonomi politikasına yansıtır bir görünümündedir. Tüketim malları sanayii yapım sanayiine yapılan yatırımların yarısından fazlasını oluşturmuştur. Dönemin ilk yarısında tüketim malları sanayii yatırımları çok yüksek düzeylere varmıştır. Dönemin ikinci yarısında ise tüketim malları sanayiine yapılan yatırımlarda azalma buna karşılığında ara malları ve yatırım malları sanayii yatırımlarında artmalar olmuştur. Bu gelişmenin nedeni olarak, tüketim talebinde dayanıklı mallara yönelen yapısal değişim ile dış ödemelerde görülen güçlükler nedeniyle ithali zorlaşan ara malları ve yatırım mallarının yerli üretimine geçilmesi sayılabilir(65).

Planlı dönemde yapım sanayii yatırımlarının Birinci Plan dönemi için toplam yatırımların yüzde 16.9, İkinci Plan dönemi için de yüzde 22.4 olması öngörülmüşken, gerçekleştireler sırasıyla yüzde 19.6 ve 25.7 olmuştur. Yatırımlardaki gerçekleştirme oranı her iki plan döneminde de hedeflerin üstünde olmuştur. Üçüncü Plan dönemi için ise, yapım sanayi yatırımlarının toplam yatırımlar içindeki payının yüzde 31.1 olması öngörülmüştür. Bu oran, elde edilen sanayileşme hızının daha da artırılma isteğini yansıttığı bakımından anlamlıdır.

Tüketim malı üreten alt sektörlerle planlı dönemde yapılan yatırımların payı Birinci Plan döneminde ya-

(65) Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz.: Y.Keçenek, "Türk Sanayiinde Yatırımlar Üzerine Bir Deneme", Cumhuriyetin 50 nci Yılında Türkiye'de Sanayileşme...., s.35.

nın sanayii yatırımlarının yüzde 23.0 iken, İkinci Plan döneminde yüzde 17.5 e düşmüştür. Üçüncü Plan döneminde bu oranın yüzde 16.6 olması öngörülmüştür. Yapılan sanayi yatırımları içinde ara malları sanayiinin payı planlı dönemde de sürekli artış göstermiştir. Bu kesime yapılan yatırımlar Birinci Plan döneminde yapılan sanayii yatırımlarının yüzde 58.2 sini İkinci Plan döneminde ise 68.2 sini oluşturmaktadır. Üçüncü Plan döneminde bu oranın azalma göstereceği ve yüzde 61.4 e düşeceği öngörülmüştür. Yatırım malları sanayiine yapılan yatırımlar Birinci Plan döneminde yapılan sanayii yatırımlarının yüzde 13.8 ini, İkinci Plan döneminde ise yüzde 14.3 ünü oluşturmuştur. Üçüncü Plan döneminde bu oranın büyük bir artış göstererek yüzde 22.0 olacağı öngörülmüştür.

D. Y A P I M S A N A Y İ İ N D E V E R İ M L İ L İ K

Birinci ve İkinci Beş Yıllık Plan döneminde yapılan sanayiine yapılan sabit sermaye yatırımlarının planlanan hedefleri aşılmış olmasına ve yatırımların yapılan sanayii alt kesimleri arasındaki dağılımı da plan hedeflerin uygun olarak gerçekleşmiş bulunmasına rağmen, sanayi hasılasındaki artışlar plan hedeflerinin altında kalmıştır(66). Yapılan sanayiinde İBYF'nin planlanan ortalama yüzde 12.3 ve İBYF'nin planlanan ortalama yüzde 12.0 gelişme hızına karşılık, birinci dönemde yüzde 9.7, ikinci dönemde ise yüzde 7.6 olmak üzere 1963-1972 arasında ortalama olarak yüzde 9.1 oranında bir gelişme

(66) Bkz.: DPT, Kalkınma Planı Birinci..., s.136, 140 ve 209; Kalkınma Planı İkinci..., s.296, 297 ve 370; Yeni Strateji ve Kalkınma Planı Üçüncü..., s.30, 205, 292 ve 294.

nızı elde edilmiştir. Bu geri kalışın en önemli nedenlerinden biri yapının sanayiinde verimliliğin düşük olmasıdır(67). Gerçekten de yapının sanayiinde yaratılan katma değerle ilgili olarak bazı ülkelerle yapılan bir karşılaştırma bunu ortaya koymaktadır. Tablo III -12 de bu durum gösterilmektedir.

Tablo III-12: Bazı Ülkelerde ve Türkiye'de İşçi Başına Katma Değer. (1970)

Ülkeler	Yapının Sanayii katma değeri (milyon dolar)	Yapının sanayiinde çalışan nüfus (bin kişi)	Yapının sanayiinde çalışan işçi başına katma değer (dolar)
Fransa	52.989.1	5.551	9.546
F.Almanya	30.893.6	10.780	7.504
Belçika	8.045.5	1.276	6.305
Hollanda	7.830.6	1.318	5.941
İtalya	29.441.6	5.957	4.942
Türkiye	1.785.2	1.264	1.413

Kaynak: Statistical Yearbook, Monthly Bulletin of Statistics, ILO, Labour Statistics; O.E.C.D. Labor Force Statistics'den hesaplanmıştır. (N.Serin, "Türk Sanayiinin Yapısal Görünümü", Cumhuriyet'in 50 nci Yılında Türkiye'de Sanayileşme..., s.11).

Tablo III-12 de görüldüğü gibi AET üyesi olan bazı ülkelerdeki yapının sanayiinde çalışan işçi başına katma değere kıyasla Türkiye'deki katma değer çok düşüktür.

(67) Serin, "Türk Sanayiinin Yapısal Görünümü", Cumhuriyet'in 50 nci Yılında Türkiye'de Sanayileşme..., s.9.

Bu sonuç Türk yapım sanayiinde verimliliğin çok aşağı düzeyde bulunduğunu göstermektedir. Verim düzeyinin düşüklüğü, Türk sanayi ürünlerinin maliyetlerinin yüksek olmasına ve rekabet gücünün büyük ölçüde sınırlı kalmasına neden olmaktadır.

Devlet Planlama Teşkilatı tarafından yapılan bir araştırmanın bulgularına göre, Türk yapım sanayiinde işgücü verimliliği AET ülkelerinden düşüktür(68). Yapım sanayiinin dokuma, kimya sanayii ve elektrik makinelerini yapımı gibi çeşitli dalları arasında yalnızca dokuma sanayiinde işgücü verimliliği 8. Almanya dışında öteki ülkelerden yüksektir. Makina yapım sanayiinde ise tüm ülkelerden düşük bir verimlilik vardır. Bunun dışında aynı araştırmanın bulgularına göre ileri üretim tekniklerinin uygulandığı yapım sanayii (petrol ve kömür ürünleri, temel metaller sanayii gibi) alanlarında yaratılan katma değer içinde işçilik payı düşüktür. Buna karşı yapım sanayiinde verimin en yüksek olduğu alanlar bunlardır. Buna göre, Türk yapım sanayiinde verimliliğin düşük olmasında bir üretim faktörü olarak işgücünün kendiliğinden olumsuz bir etkisinin bulunmadığı, en büyük yük nedeninin sermaye yoğunluğunun ya da işgücü başına sermaye donanımının yetersiz olduğu söylenebilir(69).

E. YAPIM SANAYİİ VE DIŞ TİCARET

Yapım sanayiinin ithalat ve ihracat ile olan ilişkisi, alt kesimler itibarıyla Tablo II-13 de verilmiş-

(68) N.Özfiyat ve V.Dincerler, Türk İthalat Sanayiinin Yapısı ve Etkenliği, DPT Yayını, No:DPT:786 - İPD: 273, Ankara, 1969, s.7.

(69) Serin, "Türk Sanayiinin...", s.13.

tir. Tablodaki yapılmı sanayii üretini yurtiçi arzında ithalatın payı ve yapılmı sanayii ürünleri ihracatı içinde alt kesimlerin payı ayrı ayrı gösterilmiştir.

Tablo II-13: Yapılmı Sanayiinde Alt Kesimler İtibariyle Toplam Arzda İthalatın Payı ve Yapılmı Sanayii İhracatında Alt Kesimlerin Payları (Yüzde)

Alt Kesimler	İthalatın Toplam Yurtiçi Arzda Payı		Toplam yapılmı Sanayii İhracatında Payı	
	1963	1968	1962	1968
Gıda	3	-	23.2	51.7
İçki	-	-	0.1	0.03
Tütün	-	-	54.0	33.8
Dokuna-Giyim	3	1	1.1	3.0
Ahşap m.-Mobilya	3	-	-	-
Kağıt-Matbaa	13	18	-	-
Deri-Kürk-Kösele	-	7	3.2	2.0
Lastik-Plastik-Kauçuk	30	4	-	-
Kıyma	39	37	1.6	1.2
Petrol Ürünleri	26	3	-	1.0
Toprak Hamulleri	8	3	-	0.03
Temel Metaller	34	9	4.9	6.0
Madeni Eşya	22	10	0.1	0.01
Makina Yapılmı	62	50	-	-
Elektrik Mak.	45	41	-	-
Taşıt Araçları	48	28	-	-
Diğer	-	-	11.8	-
Toplam (mutlak Rakam)				
(milyon TL.)				
Toplam Arz	25.917	59.500.7		
İthalat	5.405	6.325.8		

Kaynak: G.Kazgan, "İthalat Sanayiinde Yapısal Değişme", Türkiye'nin İktisadi Gelişme Meseleleri C.I, I, Ü. İktisat Fakültesi Yayını, İstanbul, 1971, s.374.

Tablodan, gıda-deri arasındaki alt kesimlerin yurtiçi arzında (kağıt dışında) ithalatın payı çok az olduğu gibi, giderek azaldığı anlaşılmaktadır. Bu kesimlerin, ihracattan da büyük bir bölümünü oluşturduğu görülmektedir. Bu durum, Türk Yapın sanayiinin genellikle gelir esnekliği düşük mallar ihraç ettiğini ortaya koymaktadır. Kimya sanayii ihracatı tarımsal kökene, temel metaller sanayiinin ihracatı da blister-bakır ve krom gibi madenlere dayanmaktadır. Tütünün ihracattaki payı oran olarak azalırken giyim ile gıda maddeleri ihracatında artma olmuştur. Ancak yatırım malları sanayiinin yapın sanayi içindeki 0.01 lik bir payı dışında ihracat durumunun olduğu da görülmektedir.

Buna karşılık, genellikle ara malı ve yatırım malları üreten, lastik-plastik-kauçuk ve onları izleyen alt kesimlerin yurtiçi arzında ithalatın payı (toprak mamulleri hariç), çok büyüktür. Tüketicinin esnekliği en yüksek olan makina-elektrik makineleri ve onu izleyerek kimya sanayii başta olmak üzere, yurtiçi arzın yarısıyla üçte biri arasında değişen bir kısmı ithalatla karşılanmaktadır(70). Lastik-plastik-kauçuk, petrol ürünleri, toprak mamulleri, temel metaller, madeni eşya ve taşıt araçları sanayilerinde, ithal ikanesi yoluyla, toplam arz içinde yurtiçi üretimin payının 1963 yılına kıyasla 1968 de arttığı anlaşılmaktadır. Gerçekten de bu alanlara yapılan yatırımlarda Plan hedeflerinin üstüne çıkıldığı, ancak makina-elektrik makineleri-kimya sanayilerinde, yatırımların öngörülenlerin altında kaldığı dikkate alınırsa, sonuncu grubun yurtiçi arzında itha-

(70) Tablo III-13'deki ithal oranları, henüz her madde ithalatını kapsamadığı, henüz de fiyat etkileri dolayısıyla, yapın sanayii alt kesimlerinin gerçek ithalatının çok altında kalmaktadır. Kazgan, a.g.m.

lat payının önemini koruması anlaşılmış olmaktadır. Türkiye'de yapım sanayiinde faaliyet gösteren kuruluşların özelliği gereği ham madde ve ara malı ithalatının toplam ithalat içindeki payı oldukça yüksektir. "Türkiye'deki sanayileşme özellikle montaj sanayiine dayanmakta ve bunun sonucu olarak da, tamamıyla ithalata bağlı bir sanayi olmaktadır. Ham madde ithalatı yüzde 60 lara kadar yükselen bir oran göstermektedir". Nitekim 1960 lar da yatırım malları ithalatının toplam ithalat içindeki payı yüzde 40 iken, 1970 lerde yüzde 30 a düşmüştür. Ham maddenin oranı yüzde 46.5 iken yüzde 57 ye kadar yükselmiştir(71).

Türkiye'nin tarımsal ürünler gibi gelir esnekliği çok düşük ürünler ihraç etmesi yanında, yapım sanayiinde de gelir esnekliği en düşük malların ihracatında uzmanlaşmış, gelir esnekliği en yüksek olanları ithal etmesi, sanayileşmenin dış ticaret ve dış kaynaklara bağıllık açısından daha iyi görülüp değerlendirilmesi bakımından önemli bir konudur.

Aşağıdaki tabloda (Tablo II -14) da 1972 ve 1977 yılları için yapım sanayiinin alt kesimleri itibariyle ithalat ve ihracat bileşimi verilmiştir. Görüldüğü gibi ithalatın en belirgin özelliği, yatırım malı ve ara malı sanayilerinin yüzde 95 den fazla bir yer kaplamasıdır. İhracatta ters bir durum, tüketim malları sanayiinin egemenliği sözkonusudur. Bu görüntü de yukarıdaki görüşü doğrulamaktadır. Tablodan çıkarılabilecek bir başka sonuç ise şudur: Tüketim malları sanayiinin 1972 den 1977 ye ithalatında artış olurken, ihracat payında azalma; ara malları sanayiinin aynı yıllar için ithalat payında azalma olurken ihracat payında artış ve son o-

(71) Çetin, "Türk Ekonomisinde Yapısal...", s:36-37.

larak da yatırım malları sanayiinin ithalatında ve ihracatında artma söz konusudur. 1977 yılına ilişkin hedefler gerçekleştiği takdirde, kısa bir süre olmasına rağmen, bu beş yıllık süre içerisinde yapı sanayiinin dış ticaret yönünden de bir değişim içinde bulunduğu görülmektedir. Ancak yatırım malları sanayiinin ithalat payının henüz düşme göstermeyip artış göstermesi ve tüketim malları sanayii ihracat payının oldukça yüksek olması, yapı sanayiinin yapısal değişim sürecinin başlarında bulunduğunu göstermektedir.

Tablo III-14: Yapı Sanayii İthalat ve İhracatın Bileşimi (Yüzde)

	İthalat		İhracat	
	1972	1977(a)	1972	1977(a)
Tüketim Malları	1.7	3.0	79.9	63.5
Ara Malları	43.2	28.4	18.0	28.8
Yatırım Malları	55.1	68.6	2.1	7.7
Yapı Sanayii	100.0	100.0	100.0	100.0

Kaynak: DPT, ÜBYKP, s.296

(a) Plan hedefi

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İÇİ

T Ü R K İ Y E ' D E S A N A Y İ L E Ş M E S Ü R E - C İ N D E K A R Ş I L A Ş I L A N T E M E L S O - R U N L A R V E S A N A Y İ L E Ş M E A Ş A M A - S I N I N G Ö Z D E N G E Ç İ R İ L M E Z O R U N L U L U Ğ U

BİRİNCİ KISIM : SANAYİLEŞME SÜRECİNDE KARŞILAŞILAN TEMEL SORUNLAR

1923 yılından bu yana Türkiye'nin sanayileşme çabaları, çeşitli dönemlerde uygulanan değişik kalkınma politikaları içinde sürdürülmüştür. Baştan beri kamu kesimi ile özel kesimin faaliyette bulunduğu Türk Ekonomisinin bu dönemlerinde bazen kamu kesimine öncelik tanınmış bazan da bu önceliği özel kesim almıştır. Özellikle Planlı Kalkınma döneminde her iki kesimin yanyana faaliyette bulunması öngörülmüştür. Ancak bu dönemlerin tümünde değişmeyen ana strateji, Türkiye'nin 1923 lerde kabul etmiş olduğu sanayileşme modelidir. Bilindiği gibi "geloneksel" diye adlandırılan bu stratejide az gelişmiş bir ekonomi sanayileşme hareketine başlarken önce yüksek düzeylerde sermaye, ileri teknik bilgi ve nitelikli işgücü gerektirmeyen tüketim malları sanayilerini (bazı varsayımlarla buna "hafif sanayi" de denilebilir) kurmalıdır. Bu stratejinin ikinci aşaması ara malları sanayilerinin kurulmasıdır. Ekonominin bu aşamaya geçip geçmeyeceğini, kurulu sanayilerin ara malları talebine bağlıdır. Ekonomide ara malları talebi o düzeyde olmalıdır ki, kurulacak sanayiler ekonomik olsun, stratejinin üçüncü aşaması, üretim ya da yatırım malları sanayisinin kurulmasıdır. Ara malları üreten sanayilerle yatırım malları üreten sanayilerin büyük bir

bölümüne "ağır sanayi" de denilebilir. Yine bu sanayinin kurulması pazar mekanizmasının işleyişine, bir başka deyişle ekonomide yatırım malları talebinin belirli bir düzeye gelmesine bağlıdır. Çoğu kalkınmakta olan ülke gibi Türkiye de, yukarıda ana çizgileriyle açıklanmaya çalışılan sanayileşme yolunu izleme çabası içindedir. 1923 lerden bu yana sanayileşmenin gelişimine baktığımızda bunu açıkca görmekteyiz.

Şimdi çalışmamızın ikinci bölümünde ayrıntılı bir biçimde ortaya konulan Türkiye'deki sanayileşme süreciyle ilgili olarak karşılaşılan temel sorunları ele alacağız.

I. HIZLI NÜFUS ARTIŞININ DOĞURDUĞU İSSİZLİK VE KİŞİ BAŞINA DÜŞÜK GELİR

Türkiye nüfusunun yıllık artış hızı binde 25-30 arasında değişmektedir. Nüfus artış hızının yüksek olmasının nedeni 1950 lerden bu yana ölüm oranlarının azalmasına karşı, doğum oranlarının aynı eğilimi göstermemesidir. 1950-1955 döneminde doğum oranı binde 46.7 ve ölüm oranı binde 21.1 iken 1965-1970 döneminde aynı oranlar sırasıyla binde 40.8 ve 13.8 olmuştur. Nüfus artış hızının yüksek olması ve kırdan kente göç olayı, büyük bir istihdam sorunu yaratmıştır. 15-64 yaş grubunda istihdam 1962 yılında 12 milyon 500 bin kişi iken, 1972 de yüzde 12.7 lik bir artışla 19 milyon 100 bin kişiye çıkmıştır. Buna karşılık 15-64 yaş grubunda aynı dönem içinde yüzde 27.3 oranında bir artış olmuştur. Sözü edilen yaş grubu, istihdam olanağından daha hızlı

artmıştır. İşgücü kullanımının kaynağı olan 15-64 yaş grubunun, yaratılan ek istihdam olanağından daha hızlı artması, istihdam edilenlerin giderek çoğalmalarına yol açmıştır. 1962 de 985 bin olan gizli ve açık işsiz sayısı, 1967 de 1 milyon 440 bine, 1972 de 1 milyon 600 bine yükselmiştir. Üçüncü Plan bu sayının 1977 de 1 milyon 800 bine ulaşacağını öngörürken 1990 lara kadar -hızlı bir sanayileşmeyle bile- istihdam sorununun gözünüleneneceğini belirtmektedir. 1977 de 16 milyon olan işgücü arzı, 1987 de 21 milyon, 1995 yılında ise 26 milyon kişiye ulaşacaktır. Buna göre Türk Ekonomisi 18 yılda 10 milyon kişiye daha yeni iş olanakları sağlamak zorundadır.

Özellikle 1950 li yıllarda başlayan hızlı nüfus artışı 1960 lı yılların başlarında kendini istihdam sorunu olarak duyuruğa başlamış ve giderek ağırlaşmıştır. Türkiye'deki sanayileşmenin yarattığı ek istihdam olanaklarının aynı hızda artması, giderek büyüyen bir işsiz kütesine neden olmuştur. Ekonomide verimli bir işte çalışıp gelir elde edemeyen nüfusun çoğalması ise, kişi başına düşen gelirin yeterince artması sonucunu doğurmuştur. Ekonominin gelişme hızı her ne kadar, alevi sanayileşmiş ülkelere göre yüksek görünüyorsa da, artan gelirin kişi başına düşen miktarında aynı yükseklik söz konusu değildir. Gelişmiş ülkeler daha düşük gelişme hızlarına sahip oldukları halde, -nüfus artış hızlarının yavaş olması nedeniyle- kişi başına düşen gelir kıyaslamasında aradaki farkı giderek artırmaktadırlar. Bu durumun en büyük nedeni Türkiye'de nüfusun çok yüksek bir oranda artmasıdır. Sonuçta ise, gelişmiş ülkelere göre kişi başına düşen gelir oransal olarak azalma göstermektedir.

II. YAPIM SANAYİNDE DENGESİZLİK VE DIŞA BAĞLILIKIN ARTMASI

Önceki açıklamalardan görüldüğü gibi, Cumhuriyet'in kuruluşundan sonra yapım sanayii alanında ilk büyük atılımlar Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı ile gerçekleştirilmiştir. Bütünüyle kamu kesimi tarafından uygulanan Birinci Sanayi Planı döneminde gerçekleştirilen yatırım projelerine bakıldığında, tüketim malları ve ara malları üretimine yönelmiş sanayilerin kurulmuş olduğu görülür. Geleneksel sanayileşme modelinin ilk iki aşamasının belirli ölçüde bir arada olduğu söylenebilir. Bu dönemde geçerli olan ekonomi politikasına "devletçilik" denilmekle birlikte, gerçekleştirilen sanayi yatırımlarının özelliği gereği mutlaka devlet tarafından yapılması zorunlu değildir. Bir başka deyişle bu dönemde devlet, özel kesimin fonksiyonunu yüklenmiş oluyordu. Yatırım malları sanayiinin kurulmamış olması, öteki koşullar yanında, bu mallara yönelik talebin bulunmamasına bağlanabilir. Buna rağmen, dokuma, gıda, toprak ürünleri, madencilik alanlarında sağlanan gelişmenin temelinde Birinci Sanayi Planı'nın bulunduğu bir gerçektir. 1936 yılında hazırlanan ancak çeşitli nedenlerle uygulanamayan İkinci Sanayi Planı'nın öngördüğü yatırımlara bakıldığında, bir kısım ara malı sanayii ile yatırım mallarına ağırlık verdiği görülür. Ayrıca sanayiinin gelişmesine bağlı olarak gereksinme duyulacak ekonomik altyapı yatırımları da öngörülmüştür. İkinci Sanayi Planı'nın Birinci Plan'ın öngördüğü ara malları sanayiini geliştirecek yatırım projeleri yanında özellikle tarım makina ve aletleri üretimi, genel makina parçaları, gemi yapımı gibi yatırım malı sanayilerini kurma ve elektrifikasyon, liman gibi altyapı yatırımlarını gerçekleştirmeyi öngörmesi, ekonominin on yıllık kısa bir sü-

re içinde getirilmek istendiği düzey bakımından çok anlamlıdır. Ne var ki, İkinci Sanayi Planında yer alan yatırım projelerinden bir çoğu ancak 1960 lardan sonra gerçekleştirilmiştir.

1950-1958 döneminde doğrudan üretken yatırımlardan çok altyapı yatırımlarının büyük bir öncelik kazandığı bilinmektedir. Yatırımlar bu dönemde enerji, sulama ve ulaşım alanlarında yoğunlaşmıştır. Kaynak dağılımında böyle bir öncelik tarım kesiminin gelişmesine katkıda bulunmakla birlikte, yapım sanayiine çok az yararlı olmuştur. Oysa aynı yıllarda, az gelişmiş ülke özelliğini taşıyan bir çok ülke yapım sanayii alanında büyük atılımları gerçekleştirme yolunda bulunmaktaydı(1), İspanya, Yugoslavya, Yunanistan, Arjantin ve Brezilya, bunun tipik örnekleri olarak belirtilebilir. Arjantin'de otomotiv sanayiinde ilk girişimler 1952 yılında başlamıştır(2).

1950-1960 döneminde önemli fiziksel artışlar elektrik, akaryakıt ve çimentoda görülmüştür.

Planlı kalkınma döneminde yapım sanayiinde bir gelişmenin başlatıldığı görülmektedir. BBYKP'nda yapım sanayiini ilgilendiren en önemli konu, ithal ikamesi stratejisinin açıkça benimsenmiş olmasıdır. Yapım sanayi içinde de ara ve yatırım malı sanayilerinin geliştirilmesi öngörülmüştür. Ancak BBYKP döneminde yapım sanayiinin gelişmesinde ortaya çıkan en önemli özellik, "montaj sanayii" denilen sanayi dallarının yapım sana-

(1) Manisalı, "Türkiye'de Yatırım Malları Sanayii...", s.89.

(2) J.Baranson, Automotive Industries in Developing Countries, IBRD 1969.

yii içinde yaygın bir duruma gelmesidir. Yatırım mali sanayilerinin hemen hemen tamamı, montaj sanayileri olarak gelişme süreci içine girmiştir. Montaj sanayilerinin ilk kurulmaları ithal ve gımarük güçlüklerinin ortaya çıktığı 1958-1959 yıllarına rastlar. 1964 yılında çıkarılan Montaj Talimatı kapsamına giren mallar dayanıklı tüketim malları ve yatırım mallarıdır. Başta otomotiv sanayii olmak üzere, elektronik, elektrik motorları ve öteki elektrikli ev araçları bunların önde gelenleridir. Montaj sanayii dalları, İBYKP döneminde de kapsamını genişleterek ve yapım sanayii içindeki önemini artırarak gelişmesini sürdürmüştür. 1972 yılında montaj sanayii dallarının toplam yapım sanayii içindeki payı yüzde 20 yi bulmuştur. Kısa dönemde teknoloji transferi ve dış malî kaynak sağlanması bakımından kolaylıklar getiren montaj sanayii uygulamada yapım sanayiinin gelişimi üzerinde olumsuz etkiler yaratmıştır. Bunları şöyle ortaya koyabiliriz(3.):

- Her sanayi dalında çok sayıda firma ortaya çıkmıştır. Temelde iç pazara dönük bulunan montaj sanayii dalları, yerli yapım oranlarını artırmak bakımından büyük sorunlarla karşı karşıyadırlar. Belirli olan iç talebe uygun olarak firma sayısının azalması gerekmektedir.

- Yapılan lisans anlaşmalarının bir kısmı, montaj sanayii dallarında çalışan firmaları bağlayıcı niteliktedir. Bu durum söz konusu dalların yapım sanayii içinde daha etkin olmalarını önlemektedir.

(3) Manisalı, a.g.m., s:91-92. Montaj Sanayii konusunda ayrıntılı bilgi için bkz.: M. Hiç ve diğerleri, Montaj Sanayii Gelişmesi, Sorunları ve Ekonomimizdeki Yeri, E.S.E.K.H. Yayını, İstanbul, 1973.

- Montaj sanayii dalları için gerekli olan ham madde ve ara malı gereksinimleri uygun bir biçimde düzenlenemediği için sanayi içi girdi-çıkıtı ilişkilerinde reel ve parasal bakımlardan sürtüşmeler ortaya çıkmış, bu da sanayinin gelişme hızını azaltmıştır.

- Montaj sanayiindeki dış girdi gereksinmesi, bu sanayi dalının ithalat üzerinde ağır bir yük olmasına yol açmıştır.

- Bu sanayi dallarının dışa karşı aşırı koruma koşulları altında çalışmalarını maliyetlerin yükselmesine ve maliyet-fiyat ilişkisinin azalmasına yol açmıştır.

Yapım sanayiinde önemli bir yer kaplayan montaj sanayinin ortaya çıkardığı tüm sorunlar yanında, günümüzde Türk Ekonomisinin sanayileşme yönünde -istenilen düzeyde olmasa bile-, yapısal bir değişim gösterdiği açıktır. Kişi başına sanayi üretimi, sanayi üretiminin yurtiçi hasıladaki payı ve ihracattaki gelişimi bu konuda ele alınacak bazı göstergelerdir. Ancak bu tür bir analiz sanayileşmeyi en kalın çizgileriyle ortaya koymada geçerli olabilir. Asıl anlamlı olan, yapım sanayinin alt kesimleri arasındaki tanımlaşmayı ve böylece optimal bir büyümeyi sağlayan bir gelişimin olup olmadığının araştırılmasıdır. Bir başka deyişle sanayileşmenin dengeli bir gelişme gösterip göstermediğinin ortaya konulması gereklidir. Dengeli sanayileşme ile, özellikle yapım sanayii alt kesimleri arasındaki girdi-çıkıtı akışının aksamadan ve dolayısıyla dış kaynaklara bağıllılığı sürdürmeden gerçekleştirilecek sanayi gelişmesi dile getirilmek istenmektedir. Nitelikli sanayileşmenin dış kaynaklara olan bağıllılığı azaltacak bir biçimde gelişmesi Türk Kalkınma Planlarının en belirgin özelliğidir. Sanayileşme giderek dışa bağıllılığı artırıyor-

sa, bu durum özellikle yapım sanayiinde girdi-çıkış ilişkilerinin doğru kurulmadığını gösterir. Yok eğer belirli bir sanayileşme hızına varmak için alt kesimler arasında kurulan ilişki doğru ise, Planlardaki "Dış Kaynaklara Bağlılığın Azaltılması" amacı gerçekçi değildir.

Kalkınma Planlarında yer alan sanayileşme ve dışa bağlılığın azaltılması amaçlarının gerçekleşmesi için yapım sanayiinin alt kesimleri olan tüketim, ara mali ve yatırım mali sanayilerinde gelişmenin sanayiler-arası bağımlılığın gerektirdiği hızlarda olması zorunludur. Örneğin tüketim malları sanayii, ara mali ve yatırım mali sanayiine kıyasla gerektiğinden daha büyük bir hızla geliyorsa, uzun dönemde yapım sanayii içinde bir dengesizlik meydana gelir. Tüketim mali sanayileri aşırı şişkinlik gösterir. Bu kesimin gelişimini sürdürebilmesi için gerekli ara ve yatırım malları yurtiçi sanayilerinden karşılanamayacağı için, esasen sorun olan ithalatı daha da ağırlaştıracaktır. Bir başka deyişle bu tür bir dengesizlik dışa bağlılığı artıracaktır. Burada şöyle bir soru sorulabilir: Geleneksel sanayileşme modelinin işleyişi böyle değil midir? İlk başta tüketim mali sanayii kurulmuştur, artık bu kesim ara ve yatırım mallarına gereksinme duymaktadır, o halde bu sanayilerin kurulması gereklidir. Bu mantık ilk başta doğru görünmekte ise de durum böyle değildir. Çünkü esas olan ara mali ve yatırım mali üretiminin yurtiçi sanayilerince üretilmesidir. Bu malların yurtiçinde üretilip bunun çok yüksek yararlarına elde etmekle yurt dışından hazır olarak ithal edilip kullanılması birbirinden ayrı konulardır. Bu mallar ithal edilmekle elde edilecek yüksek ulusal kazanç, bu mali satan ülkeye elde edilmiş olmaktadır. Konunun özü buradadır. Buna bağlı olarak esasen dış ödeme güçlükleri çeken Türkiye gibi bir ülkenin gerek malî yönden gerek teknik yönden

büyük önemi olan ara ve yatırım malları sanayilerinde ithalata bağlanması, kalkınma sürecini geçilmez bir darboğaza sürükleyecektir. Nitekim geleneksel sanayileşme modeli hakkındaki teorik açıklamalardan da bilindiği gibi, sanayileşme süreci ilerledikçe ithalat içinde ara ve yatırım mallarının oranı yükselme değil, azalma gösterecektir. Bu tür malların ithalat içinde en yüksek olduğu aşama birinci aşamadır. Ne var ki, Türkiye'deki gelişme böyle olmamıştır. İthalat içinde ara ve yatırım malları payının giderek arttığı bilinmektedir. Türk Ekonomisi'nde tüketim malı sanayiinin toplam yapım sanayii içindeki payı Planlı dönemde gerek yatırım gerekse üretim yönünden giderek azalmaktadır (Tablo II-9 ve Tablo III-11). 1972 yılındaki verilere göre yapım sanayiinin üretim bileşiminde, tüketim malları sanayii yüzde 46.6, ara malları sanayii yüzde 39.4 ve yatırım malları sanayii yüzde 14.0 lük bir paya sahiptir. Yatırım malları içinde belirli bir miktar dayanıklı tüketim malının bulunduğu kabul edilirse, tüketim malları sanayiinin toplam yapım sanayii içindeki payının yüzde 50 dolaylarında olduğu söylenebilir.

Aşağıda çeşitli ülkelerde yapım sanayii üretiminin bileşimi verilmiştir. Buna göre Türkiye, tüketim malları üretiminde en yüksek, yatırım malları üretiminde de en düşük paya sahip bulunmaktadır. Bu durum Türkiye'de yapım sanayiinin yapısındaki dengesizliği açıklamaktadır.

Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'ndan bu yana kurulması öngörülen yatırım malları sanayiinin gerçekleştirilmesinde büyük gecikme olması, buna karşı tüketim malları sanayiinin aşırı gelişmesi, bir yandan ekonominin dışa bağıllığını arttırmış öte yandan kaynak dağı-

limında sosyal verimliliği düşük alanlara ağırlık verilmesine ve böylece uzun dönem içinde büyüme hızının düşmesine yol açmıştır(4).

Tablo III-1: Bazı Ekonomilerde Yapım Sanayii Üretiminin Bileşimi (1967) (Yüzde)

Üretim	Gelişmiş Gelişen Asya					L.Amer.	Merkezî Planlı Eko.
	Türkiye	Ekono miler	Ekono miler	(Japonya hariç)			
Tüketim Mal.	52.9	20	39	41	38	25	
Ara Malları	35.4	35	36	36	35	27	
Yatırım Mal.	11.7	45	25	23	27	48	
Yapım Sanayii	100.0	100	100	100	100	100	

Kaynak: UNIDO, "Statistical Yearbook, 1970".

III. ÖTEKİ SORUNLAR

Türkiye'nin sanayileşme sürecinde karşılaştığı en önemli sorunlar yukarıda açıklanmaya çalışılmıştır. Büyük ölçüde bu sorunlara bağlı olarak ortaya çıkan ve Türk sanayiinin etkenliğini azaltan öteki unsurlar da şöylece sıralanabilir(5).

(4) Bu konuda İktisadî Kalkınma Vakfı Başkanı Soysal'ın görüşleri yukarıdaki yargıya bütünüyle desteklenmektedir. Bkz.: E. Soysal, "Sanayide Zor Dönem ve Tasarruf Ekonomisi", Milliyet Gazetesi, 12 Eylül 1977.

(5) Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz.: A.S. Yüksel, Ortak Pazar'a Geçiş Dönemi ve Türk Sanayii, s.43-73, N. Sorin, "Türk Sanayiinin...", ve N. Özfırat ve V. Dinçerler, a.g.ç.,

- Dolaylı vergilerin yüksek oluğu
- Verimliliğin düşüklüğü
- Kâr marjının yüksek oluğu
- Sermaye faizinin yüksek oluğu
- Ham madde ve ara malı fiyatlarının yüksek oluğu
- İş yöneticisinin etkinlik derecesi ve organizasyon giderlerinin yüksek oluğu
- Üretin birimlerinin küçük oluğu
- Teknoloji düzeyinin geri olması

Yukarıya aktarılan unsurların olumsuz etkileri sonucunda Türk sanayi ürünlerinin fiyatları yükselmekte ve özellikle uluslararası pazarlarda rekabet gücünü yitirmektedir. AET'na katılma kararı almış bulunan Türkiye'nin sanayileşme sürecinde ortaya çıkan temel sorunlarını çözümlenmek zorunluluğu yanında, yukarıda sıralanan unsurların olumsuz etkilerini de ortadan kaldırması gerekmektedir.

İKİNCİ KISIM : SANAYİLEŞME AŞAMASININ GÖZDEN GEÇİRİLME
ZORUNLULUĞU VE TAMAMLAYICI ÖNLEMLERİN
ALINMASI

Yukarıdaki açıklamalardan ve çeşitli istatistiksel bulgulardan anlaşıldığına göre Türk yapım sanayii, çeşitli olumsuz gelişmeler içine girmiş bulunan bir aşamaya gelmiştir. 1923 lerden bu yana çeşitli özendirme ve koruma önlemleriyle belirli bir büyüklüğe gelen tüketim malları sanayii Türkiye'nin sanayileşmeden beklediği anaçları tek başına gerçekleştiremeyeceğini göstermiştir. Türkiye 70 li yılların sonlarında 2 milyonu aşkın gizli ve açık işgücü fazlası ve Cumhuriyet döneminde görmediği bir dış açıkla karşı karşıya kalmıştır. Böyle bir sonuca gelineceğini bilerek için 70 li yılları beklemek gerekir miydi, daha önceden sonucun böyle olacağı kestirilemez miydi diye bir soru akla gelbilir? Bu soruya şu ya da bu biçimde yanıt bulunabilir. Ancak verilecek yanıtın değeri, onun Türkiye'nin önünde bulunan, gerçekten zorlu engelleri aşabilmesine katkıda bulunması ölçüsünde vardır. Bu nedenle burada geçmişteki gelişmelerle ilgili bir kaç çarpıcı noktaya değinerek, Türkiye'nin içinde bulunduğu sanayileşme aşamasında nasıl bir yol izlemesinin zorunlu olduğu, yapım sanayiinin durumu ve geleneksel sanayileşme stratejisinin gecikmiş gerekleri açısından ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Türkiye'nin geniş sanayileşme deneyinde önemli olaylardan biri, kamusal Birinci Sanayi Planı'dır. Planın yatırım tutarının yaklaşık 100 milyon ₺ olduğu ve bunun, yeterli altyapı kuruluşlarının, nitelikli işçilerin ve teknik personelin yokluğunda; istikrarlı bir ekonomik ortamda (enflasyona baş vurmadan) ve yaklaşık tamamının iç finansman yolu ile gerçekleştirildiği düşünülürse, Plan'a verilen değer yerinde olduğu kabul edilir(6). Bunun yanında gerçekleştirilen yatırımların büyük bir bölümünün tüketim malları, bir bölümünün de ara malları üreten sanayilere yönelmesi, yapım sanayii içinde Plan döneminde ortaya çıkabilecek dengesizliği önleme bakımından da tutarlı sayılmalıdır. Asıl belirtilmesi gereken nokta, başarıyla sürdürülen Birinci Plan uygulaması sırasında, Plan dönemi bitmeden hazırlığına girilen İkinci Sanayi Planının öngörüldüğü yatırımların niteliğidir. Bilindiği gibi İkinci Sanayi Planı'nın yatırım listesinde bir yandan eksikliği duyulan öteki ara malları sanayileri, öte yandan bugün bile tam anlamıyla kurulamayan yatırım malları sanayileri ve bunların yanında bir dizi önemli altyapı projeleri yer almaktaydı. İkinci Sanayi Planı'nda öncelik, tüketim malları sanayinin değildir. Uygulanmaya İkinci Sanayi Planının bu yatırım önceliği, sanayileşme aşamalarının geçilmesinde dikkate alınan

(6) Nitekim Kepenek, " ..Sınai (yapım sanayii) yatırımların bu dönemde (1933-1940) toplam yatırımların, yılda ortalama yüzde 30'u gibi bir düzeyde olduğu (nu)..." yapmış olduğu araştırmaya dayanarak belirtmekte ve bu oranın daha sonraki dönemlerle karşılaştırılamayacak kadar yüksek olduğunu da açıklamaktadır. Y. Kepenek, a.g.m., s.25, dipnot 19. Daha sonraki dönemlere ilişkin yatırım oranları tablo II-11 de verilmiştir.

süreler bakımından çok anlamlıdır. İki Planı bir arada ele aldığımızda, kabul edilen model içinde hızlı ve dengeli bir sanayileşmenin öngörüldüğü ortaya çıkmaktadır(7).

İkinci olarak değineceğimiz nokta aşağıdaki tablo ile ilgilidir.

Bilindiği gibi 1950 - 1960 döneminin en belirgin özelliği yüksek düzeyde yapılan yatırımlardır. Ancak aşağıdaki tablodaki verilere baktığımızda, gerçekte yapılan yatırımların dış kaynaklarla birleşen toplam kaynak tutarının büyük bir oranına ulaşmadığı görülmektedir. Yatırımların toplam kaynaklara oranı yüzde 9.7 ile 14.8 arasında oynamaktadır. Döneme ilişkin yıllık ortalama oranı yüzde 11.8 dir(8). 1950 - 1960 döne-

(7) Günçe İkinci Sanayi Planı'nın uygulanması halinde "... Türk özel kesiminin 'kendi ayakları üstünde yürüyebilmesi' süreci 1950' lere, hatta 1960' lara kadar ertelenmemiş olacaktı" demektedir. E. Günçe, "Türkiye' de Planlamanın Tarihçesi", Mimarlık, 1972/11, s.23.

(8) Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda (s.16, Tablo:9) çok az farklı yatırım rakamları kullanılarak, yalnızca GSMH ile bir oranlama yapılmış ve benzer sonuçlara varılmıştır. Buna göre iç tasarruf oranı yüzde 9 ile yüzde 13 arasında oynamaktadır.

Tablo III-2 : Olanaklarla Yatırımların Karşılaştırılması (1950-1959)

Yıllar	(Cari fiyatlarla, Milyon TL)				
	GSMH	Munzam Dış Kaynak	Toplam	GayriSafii Yatırımlar	Yatırımların Kaynaklara oranı (%)
1950	10.384	74	10.458	1.090	10.4
1951	12.271	241	12.512	1.218	9.7
1952	14.320	530	14.850	1.800	12.1
1953	16.821	443	17.264	2.054	11.9
1954	17.115	498	17.613	2.479	14.0
1955	20.865	606	21.471	3.180	14.8
1956	24.979	367	25.346	3.400	11.2
1957	31.479	250	31.729	3.700	11.6
1958	36.855	250	37.100	4.350	11.7
1959	47.207	1.080	48.287	5.063	10.5

Kaynak: H.Cillov, Türkiye Ekonomisi, İstanbul, 1965, s.141.

minde yapım sanayiine yapılan yatırımların toplam yatırıma oranının da yılda ortalama yüzde 10 dolaylarında olduğu, gözönüne alınırsa, kaynak kullanımının gerek 1933-1940, gerekse Planlı Kalkınma Dönemine kıyasla başarısız olduğu sonucu ortaya çıkar (Tablo II -11).

Tablo II.-11 den de görüldüğü gibi, bu dönemde yapım sanayii içinde en yüksek yatırım payı tüketim malları sanayininindir(9). Aynı tabloda Planlı Kalkın-

(9) Bu dönemde özellikle dayanıklı tüketim maddelerine yönelen "gösteriş tüketimi"ni de dikkate alırsak (S.Zain, "Montaj Sanayinin...", s.384-385), yatırım malları alanına yapılan yatırımların daha düşük olduğu söylenebilir.

ma Döneminde ağırlığı ara malları sanayii almıştır. Birinci ve İkinci Sanayi Planlarının yatırım öncelikleri ile Tablo II-11'deki yatırım öncelikleri bir arada düşünülürse, Türkiye'nin sanayileşme stratejisini gözden geçirmesinin niçin zorunlu olduğu, bir başka deyişle, artık yatırım malları üreten bir sanayi yapısına geçmesi gereği daha iyi anlaşılacaktır. Aşağıda bu konu ele alınacağı çalışılacaktır.

I. YATIRIM MALLARI SANAYİİ VE TÜRKİYE'NİN SANAYİLEŞMESİ

A. YATIRIM MALLARI SANAYİİİNİN KAPSAMI

Yapım sanayiinin bir alt kesimi olan yatırım malları sanayiinin kapsamını, Devlet Planlama Teşkilatının kabul ettiği biçimde ele alıyoruz. Buna göre bu kesim içine alınan sanayiler şunlardır: Makina yapım sanayii, madeni eşya sanayii, tarım alet ve makinaları yapım sanayii, elektrik makinaları ve gereçleri sanayii, elektronik sanayii, karayolları taşıt sanayii, demiryolu taşıtları yapım sanayii, gemi inşa sanayii, uçak sanayii.

Bu sanayiler içinde makina yapım, tarım alet ve makinaları, demiryolu taşıtları yapım, gemi inşa, uçak sanayii bütünüyle yatırım malı üreten alanlardır. Buna karşı madeni eşya, elektrik makinaları ve gereçleri, elektronik, karayolu taşıt sanayileri kısmen dayanıklı tüketim malları sanayii, kısmen yatırım malları sanayii kapsamına girerler. Ancak üretimin ne kadarının dayanıklı tüketim malı, ne kadarının yatırım malı

olduğunun belirlenmesindeki güçlük nedeniyle, yukarıda sayılan tüm sanayileri yatırım malları üreten alt kesim olarak kabul etmek gerekecektir.

B. YATIRIM MALLARI SANAYİİNİ GELİŞTİRME ZORUNLULUĞU

Türkiye'de yapım sanayii içinde dengesiz bir gelişme olduğunu yukarıda belirlemiştik. Gerek bu dengesizliğin doğurduğu olumsuz sonuçlar gerekse öteden beri Türkiye'nin sahip olduğu öteki ekonomik sorunların çözümlenebilmesi için yatırım malları sanayiinin geliştirilmesi zorunludur. Aşağıda görüleceği gibi sanayileşme sürecinde karşılaşılan sorunların çözümlenmesinde öncelik verilmesi gereken sanayi alanı, yatırım malları üreten kesindir. Tüketim malları sanayilerinde uzmanlaşma yerine, tüm olarak yapım sanayiini kalkınmanın motoru durumuna getirecek olan dengeli sanayileşme gereği, Chenery'nin gelişme teorisi ile ilgili olarak ortaya attığı şu görüşlerle de daha bir açıklığa kavuşur(10).

- Gelişme içinde "ölçekten yararlanmaların" önemi

- Tamamlanmalar ve buna bağlı olarak ortaya çıkan "dışsal ekonomiler"

- Üretim faktörlerinin niceliği ve niteliğinin, zaman içerisinde, kısmen üretim oluşumunun bir sonucu olarak, önemli ölçüde değişebilirliği

- Faktör fiyatlarının fırsat maliyetlerini yan-

(10) H.B.Chenery, "Mukayeseli Üstünlük ve Kalkınma Politikası" (Çev.F.Görün), İktisadi Kalkınma Seçme Yazıları, ODTÜ Yayını, s.206-241.

sıtmanaları.

Bütünüyle dinamik nitelikte olan bu unsurlar sanayileşme sürecinde bir dengesizlikle karşılaşmış bulunan Türk yapım sanayiinde yatırım malları sanayilerinin geliştirilmesi zorunluluğunu göstermektedir. Gerçekten de yatırım malları sanayiinin gelişmesi şu yararları sağlayacaktır.

1. Sanayilerarası Dikey Tanımlaşma ve Dışsal ve Ekonomiler

Yapım sanayiini oluşturan tüketim malı, ara malı ve yatırım malı sanayileri arasındaki tanımlaşma, dikey tanımlaşma olarak tanımlanır. Herhangi bir sanayi malının üretiminde bu sanayilerin tümü ya da ikisi arasında bir girdi-çıkıtı ilişkisi söz konusudur. Sanayileşme modelinde sanayilerarası bu ilişkiler gözletilmezse, yapım sanayiinde büyük dengesizliklerin ortaya çıkacağı açıktır. Türkiye'de olduğu gibi, yapım sanayii içinde tüketim malları sanayiinin öteki alt sanayi kesimlerine göre fazlaca gelişme göstermesi;

- Katma değer
- İstihdam
- Teknolojik gelişme
- Dışa bağıllık

bakımından olumsuz gelişmelere neden olur. Bir başka deyişle sanayi alt kesimleri arasındaki girdi-çıkıtı ilişkisi dikkate alınmadığı takdirde yukarıda sıralanan dışsal ekonomi niteliğindeki üstünlüklerden yararlanılmamış olur. Gelişme gösteren bir tüketim malı sanayiinin

gereksinme duyduğu ara malı ve/veya yatırım malı sanayi kurulmuş ise, ortada bir dengesizlik var demektir. Bu durumda söz konusu ara malı ve/veya yatırım malı sanayii, katma değer yaratamamakta, gereksinme duyulan mal ithal edilmekte dolayısıyla teknolojik gelişme sağlanamamakta ve dış kaynaklara bağımlılık artmaktadır. Söz konusu sanayilerin yurtiçinde kurulmaması nedeniyle yaratılabilecek ek istihdam olanakları da yitirilmektedir. Sayılan tüm bu kayıpların Türkiye'nin elde etmeye çalıştığı anaçlar olması, yapım sanayii içinde eksikliği duyulan yatırım malı sanayiinin kurulmasını zorunlu kalmaktadır.

2. Teknolojik Gelişme

Türkiye gibi karma ekonomi düzeni içindeki ülkelerde pazarın, kaynak dağılımı kararlarında büyük bir role sahip olması nedeniyle, düşük sabit sermaye yatırımları ile gerçekleştirilen montaj ya da yarı montaj niteliğindeki dayanıklı tüketim malı sanayileri büyük bir gelişme göstermişlerdir.

Yerli üretimde bulunma izni yanında üretimin gerçekleştirilmesi için gerekli olan temel girdilerin gelişmiş sanayi ülkelerinden ithal edilmesi, az gelişmiş ya da gelişmekte olan ülkede teknolojik gelişmeyi önlemektedir(11). Yapım sanayiinde üretimin ara malı ve yatırım malı alanlarında yurtiçinde yapılmayıp, ithalata bağlanılması teknolojik gelişmenin de gelişmesini ve dolayısıyla toplumun ileri bir düzeye gelmesini önlemek-

(11) G.Jones, "The Role of Science and Technology in Developing Countries", Oxford University Press, 1971 (Manisalı, Gelişme Ekonomisi, s.117 den naklen).

tedir. Yatırım malları sanayiinin kurulması teknolojinin de üretimine yol açar.

3. İstihdam Sorununun Çözünlenmesi

Türkiye gibi büyük bir istihdam sorununa sahip ülkelerde yalnızca tüketim malları sanayiinin, bu sorunu çözemediği ve çözümesinin de beklenemeyeceği anlaşılmıştır. İstihdam sorununun uzun dönemde çözünlenmesi sanayi dışında aranılmayacağına göre, yatırım malları ve ara malları sanayiinin kurulup geliştirilmesinde zorunluk vardır. Sanayileşme dinamik, relatif bir gelişme süreci olduğuna göre, istihdam sorununa da bu açıdan bakmak gereklidir. Bu, kısa dönemde istihdam sorununun kendi başına bırakılacağı, demek değildir. Uluslararası alanda uzmanlaşmayı öngören ilkenin mantığına göre, az gelişmiş ülkeler sermayeye oranla daha ucuz olan emek faktörünü yoğun bir biçimde üretimde kullanarak dünya ekonomisi içinde yerlerini almalıdırlar. Bu nedenle de tarımsal üretimde ya da en fazla tüketim malları üretiminde faaliyet göstermelidirler. Bu görüşün uzun dönemde geçersiz olduğu, az gelişmiş ülkeler, bu arada Türkiye örneğiyle ortaya çıkmıştır. Sermaye/işgücü oranı yatırım malları sanayiine göre düşük olan tüketim malları sanayiine öncelik tanıyarak istihdam sorununu çözmeye çalışmak kısa dönem için yerinde olabilir. Esasen böyle bir politika geçici nitelikteki işsizlik sorunu için söz konusu edilebilir. Oysa az gelişmiş ülkelerde görülen işsizlik bilindiği gibi yapısal ve süreklidir. Bu nedenle soruna uzun dönemli bir yaklaşımla eğilmek ve sanayide dışsal ekonomiler sağlayarak yüksek bir büyüme hızını gerçekleştirecek olan yatırım malları sanayiini geliştirmek zorunludur.

Ara mali ve yatırım mali sanayilerinin, Galenson-Leibenstein'e(12) göre "yeniden yatırım" etkisi, Eckstein'a(13) göre "büyümeye marjinal katkı" olarak sağlanacağı etkiler hem yaratılacak yeni fonlar, hem de geliştirilecek yeni kesimler açısından daha yüksek bir istihdam düzeyi sağlayacaktır.

4. Yatırım Malları Sanayii ve Finansman Kaynakları

Az gelişmiş bir ülkede yüksek sermaye yoğunluğuna sahip yatırım malları sanayiinin kurulup geliştirilmesinin güç bir iş olduğu açıktır. Ancak başarısız bir görev değildir. Nitekim İkinci Dünya Savaşı sonrası Türkiye gibi az gelişmiş ekonomilere sahip Akdeniz ülkelerinden İspanya, Yugoslavya, Latin Amerika'dan Arjantin, Brezilya 1960 larda yatırım malları sanayilerini kurmuş ve geliştirme aşamasına geçmişlerdir. Arjantin'de otomotiv sanayiinde ilk girişimlerin 1952 de başladığı bilinmektedir.

Yatırım malları sanayii ile finansman kaynakları arasındaki ilişki kısa ve uzun dönemde ayrı ayrı ele alınabilir. Yatırım malları sanayiinin kurulması yüksek düzeyde yatırım fonlarını kullanacağı için kısa dönemde tüketim harcamalarının düşük bir düzeyde tutulması

(12) A.Galenson ve H.Leibenstein, "Investment Criteria, Produktivity and Economic Development", C.J., Aug. 1955, s.351 (Savaş, Kalkınma Ekonomisi, s.149-152 den naklen).

(13) O.Eckstein, "Investment Criteria for Economic Development and the Theory of Intertemporal Welfare Economics", OJE, Vol.LXXI, No:1, Feb.1957, s.56-85 (Savaş, Kalkınma..., s.152-153 den naklen).

ve iç tasarruf oranının yükseltilmesini gerektirir. Ayrıca kuruluş aşamasında ithalat üzerinde de baskısını duyurur. Bu dönemde ülke zorunlu tasarruflar ve öteki nedenlerle güç koşullar altında kalabilir. Bu yargının dayandığı varsayım, önceden kurulmuş bulunan tüketim malları sanayiinin gerekli sermaye birikimini sağladığıdır(14).

Tüketim malları sanayiinin ara malı ve yatırım malı sanayilerinin kurulmasına olanak verecek sermaye birikimini sağlayamamış olması halinde, kısa dönem için bu anlamda olumsuz etkiler yaratacak olan yatırım malları sanayii uzun dönemde olumlu etkilerde bulunabilecektir. Sanayide elde edilecek yüksek büyüme hızı kişi başına düşen gerçek geliri artırarak, daha yüksek düzeyde tasarruf sağlarken, gerek ithal ikamesi gerekse sanayi ürünleri ihracatı ile daha fazla döviz geliri kazandıracaktır.

5. Yatırım Malları Sanayii ve Pazar Genişlemesi

Bilindiği gibi az gelişmiş ülkelerin en büyük özelliklerinden biri, iç ve dış pazarın dar oluşudur. Pazarın sınırlı oluşu kalkınmanın engellerinden biridir. Yapım sanayiinde tüketim malı ve ara malı sanayileri yanında yatırım malı sanayiinin de kurulması, sanayi faaliyetlerini genişletirken daha da önemlisi kesimler arası girdi-çıkış ilişkilerinin geniş boyutlara varması

(14) Tüketim malları sanayiinin önceliğini savunanlara göre, önce kurulan bu kesim, sonraki aşamalar için sermaye birikimi sağlayacaktır. Bu konuda bkz.: A.Özgül, "Türkiye'nin Gelişmesinde Tarım ve Sanayi İlişkileri", Türkiye'nin İktisadi Gelişme Me-seleleri, C.I., s.425.

sonucu ülkenin pazar potansiyelini de büyütür. Ayrıca ihracat yapısının sanayi ürünlerince çeşitlenmesi dış pazar olanaklarını da artırır.

6. Yatırım Malları Sanayii ve Dış Kaynaklara İlişkin Bağıllık

Dengesiz bir sanayileşmenin ulusal ekonomileri dış kaynaklara tek yanlı olarak bağı kıldığı önceki açıklamalarımızla ortaya konmuştur. Gelir esnekliği düşük tarımsal ürünler ya da tüketim malları alanında uzmanlaşarak dış ticarete olumlu bir gelişme sağlanmayacağı bilinmektedir. Ekonominin dış kaynaklara bağıllılığı, bir yandan yatırım mallarına kıyasla ucuz olan tarımsal ürün ve tüketim malları ihracından elde edilen kazancın ithal edilecek ara ve yatırım mallarına ödenecek dövizden az olması, öte yandan da sanayileşmeyi sürdürebilmek için gerekli olan pahalı sanayileri kurabilmek ve teknoloji ithal edebilmek için dış finansman gereği sonucunda ortaya çıkar. Bu durundan kurtulmak için, bağıllılığa neden olan dengesiz sanayileşmeye son vermek gerekir. Yatırım malları sanayiinin kurulması ve geliştirilmesi, ulusal ekonominin öteki ekonomilerle olan ilişkilerini tek yanlı bağıllıktan kurtarır.

Yatırım malları sanayiinin kurulup geliştirilmesi konusunda ekonominin büyüklüğü önemli bir etkidir. Küçük ölçekteki ekonomilerin daha çok tüketim malları sanayiini kurmaları, büyük ölçekteki ekonomilerin ise tüketim malları yanında ara ve yatırım malları sanayilerini kurmaları halinde yukarıda belirtilen yarar ve üstünlükleri elde edecekleri kabul edilmektedir(15).

(15) Bu konuda bkz.: Klatt, "Industrialisierung" s.1252 ve Savaş, Sanayileşme ve Entegrasyon, Savaş, Sanayileşmenin Açısından...

Ölçeğin belirlenmesinde en önemli unsur, ulusal gelirin düzeyidir. Onu nüfus, pazar koşulları ve ülkenin yüzölçünü izlemektedir(16).

Yatırım malları sanayiinin az gelişmiş ya da gelişmekte olan ülkelerin sanayileşmeleri açısından sahip olduğu önemi ortaya koyuş bulunuyoruz. Aşağıda Planlı Kalkınma döneminde izlenen sanayileşme stratejisine bağlı olarak Türk Yapım Sanayiinin gösterdiği gelişmeyi ve bugünkü durumunu değerlendireceğiz. Yapım sanayii tüketim malları, ara malları ve yatırım malları alt kesimleri yanında bazı seçilmiş sanayi dalları ele alınarak incelenecektir.

II. TÜRK YAPIM SANAYİİNİN GELİŞİŞ OLDUĞU AŞAMA

Bilindiği gibi, Birinci Planda pek açık olanaklarla birlikte her üç Kalkınma Planında da temel amaç sanayileşerek kalkınmaktır. Öteki amaçların büyük bir çoğunluğu sanayileşme ile ilgilidir. Birinci ve İkinci Plan sanayileşmede önceliği, ara malları sanayiine verirken Üçüncü Plan Yatırım malları sanayiine vermiştir. Planlı kalkınma dönemindeki yatırım dağılımı bunu açıkça göstermektedir (Tablo II -11). Yatırım dağılımındaki bu öncelikler alt kesimlerin gelişme hızlarını da etkilemiştir. Nitekim her üç Plan dönemindeki gelişme hızları Tablo II -8 de, yatırım önceliğine uygun bir görünümünü ifade etmektedirler. Yapım sanayiinin üretin bileşimine baktığımızda 1962 yılından bu yana tüketim

(16) Klatt, a.g.n. ve Manisalı, "Ekonomilerarası İhtisaslama ve Az Gelişmiş Ekonomiler", Refii Sükrü Suvla'ya..., s.321 ve dev.

malları payının giderek düştüğünü buna karşı ara malları ve yatırım malları payının giderek attığını göstermektedir (Tablo II-9). Bu durum Planların tüketim dönük sanayi yapısını özellikle 1972 yılından sonra ara ve yatırım mallarına dönük bir yapıya getirme amacını ortaya koymaktadır. Özellikle Üçüncü Plan döneminde ara ve yatırım malları sanayilerinde Kimya Sanayii, Petro-Kimya Sanayii, Madeni Eşya Sanayii ve Makina Yapım Sanayii "Kritik Sektörler" olarak seçilmiştir.

A. YAPIM SANAYİİNDE TOPLAM TALEP VE TOPLAM ARZIN YAPISI.

Üçüncü Plan dönemi sonunda Türk Yapım Sanayiinde ara ve yatırım mallı sanayilerinin gerçekten yapım sanayiinin yapısını değiştirip değiştirmemesi bir yandan bu mallara karşı talebin ortaya çıkması, öte yandan en önemlisi bu sanayilerin ithal gereksinimlerinin karşılanmasına ve öteki temel yapıcı önlemlerin alınmasına bağlıdır.

Tablo III-3 Yapım Sanayiinin 1962 yılından bu yana yurtiçi talep, ihracat, üretim ve ithalat açısından gösterdiği gelişmeyi ortaya koymaktadır. Bir başka deyişle tablo yapım sanayiinde toplam talep ve toplam arz durumunu belirtmektedir. Tablodan görüldüğü gibi, Üçüncü Planın kritik saydığı sanayiler yanında Dokuma ve Giyim Sanayii, Demir-Çelik Sanayii ve Karayolları Taşıtları Yapım Sanayii de incelenmeye çalışılmıştır. Tablo III-3 de özellikle dikkat edilecek nokta dönemler arasındaki talep artışlarıdır. Bilindiği gibi bir ekonomide ara ve yatırım malları sanayiinin kurulması bu mallara karşı talebin olup olmasına bağlıdır. Talep varsa, kurulacak sanayiler ekonomik sayılır.

ESKİŞEHİR

TABLO III-3/ : YAPIM SANAYİİ ALT KESİMLERİ ÇEŞİTLİ DEĞERLERİ (MİLYON TL) VE ARTIS ORANLARI (YÜZDE)

	1965 FİYATLARIYLA		1962-1967 ARTIS ORANI	1971 FİYATLARIYLA		1967-1972 ARTIS ORANI	1971 FİYATLARIYLA		1972-1977 ARTIS ORANI
	1962	1967		1967	1972		1977		
TÜKETİM MALLARI									
SANAYİİ :									
YURTICI TALEP	20450.1	26066.9	0.27	40309.3	59156.4	0.47	84835.5	0.43	
IHRACAT	1175.5	1326.3	0.13	2501.0	3353.3	0.34	5503.2	0.64	
TOPLAM TALEP :	21625.6	27393.2	0.27	42810.3	62509.7	0.46	90337.7	0.45	
URETİM	21400.7	27202.0	0.27	43857.1	63472.6	0.45	90957.5	0.43	
ITHALAT	221.7	227.2	0.02	269.8	292.4	0.08	600.0	1.05	
TOPLAM ARZ :	21622.4	27429.2	0.27	44126.9	63765.0	0.45	91557.5	0.44	
-DOKUMA VE GIYİM									
SANAYİİ :									
YURTICI TALEP	5800.0	7880.0	0.36	12070.0	18200.0	0.51	26740.0	0.47	
IHRACAT	20.0	68.0	2.40	26.5	600.0	21.64	1680.0	1.80	
TOPLAM TALEP :	5820.0	7948.0	0.37	12096.5	18800.0	0.55	28420.0	0.51	
URETİM	5795.0	7900.0	0.36	12565.0	18700.0	0.49	28200.0	0.51	
ITHALAT	-	66.0		160.0	210.0	0.31	350.0	0.67	
TOPLAM ARZ :	5795.0	7966.0	0.37	12725.0	18910.0	0.49	28550.0	0.51	
ARA MALLARI SANAYİİ :									
YURTICI TALEP	8545.5	16848.4	0.97	27611.7	47694.5	0.73	88722.6	0.86	
IHRACAT	223.2	574.2	0.68	481.6	1096.4	1.23	3195.6	1.91	
TOPLAM TALEP :	9228.2	17222.6	0.87	28093.3	48790.9	0.74	91918.2	0.88	
URETİM	7495.9	14598.0	0.95	24422.0	44674.0	0.83	87308.2	0.95	
ITHALAT	1858.5	2747.8	0.48	4288.1	7189.4	0.63	6427.9	-0.11	
TOPLAM ARZ :	9354.4	17345.8	0.85	28710.1	51864.3	0.81	93738.1	0.81	
-KİMYA SANAYİİ (A) :									
YURTICI TALEP	1955.2	3835.0	0.98	5757.5	11582.2	1.01	22575.8	0.95	
IHRACAT	22.8	35.0	0.54	59.4	171.8	1.89	707.8	3.12	
TOPLAM TALEP :	1958.0	3870.0	0.98	5816.9	11754.0	1.02	23283.6	0.98	
URETİM	1190.0	2220.0	0.87	3563.4	8412.1	1.36	19184.0	1.28	
ITHALAT	768.0	1650.0	1.15	2315.1	3341.9	0.44	4099.6	0.23	
TOPLAM ARZ :	1958.0	3870.0	0.98	5878.5	11754.0	1.00	23283.6	0.98	
-DEMİR-ÇELİK									
SANAYİİ :									
YURTICI TALEP	1278.6	2820.0	1.21	4388.0	7862.0	0.79	15610.0	0.99	
IHRACAT	-	-		-	78.0		-		
TOPLAM TALEP :	1278.6	2820.0	1.21	4388.0	7869.0	0.79	15610.0	0.98	
URETİM	1100.0	2420.0	1.20	4869.0	7884.0	0.62	15881.0	1.01	
ITHALAT	448.0	400.0	-0.11	740.0	2624.0	2.55	1000.0	-0.62	
TOPLAM ARZ :	1548.0	2820.0	0.82	5609.0	10508.0	0.87	16881.0	0.61	

(TABLO III-37)ÜN DEVAMI)

YATIRIM MALLARI

SANAYİİ (B) :

YURTICI TALEP	6641,2	9680,8	0,46	13659,9	24650,5	0,80	49073,0	0,99
IHRACAT	0,6	50,5	83,17	10,1	126,5	11,52	845,0	5,68
TOPLAM TALEP :	6641,8	9731,3	0,47	13670,0	24777,0	0,81	49918,0	1,01
URETİM	3760,3	6302,0	0,81	8057,5	15960,0	0,98	34618,0	1,17
ITHALAT	2884,8	3083,0	0,07	5612,5	8817,0	0,57	15300,0	0,74
TOPLAM ARZ :	6645,1	9885,0	0,49	13670,0	24777,0	0,81	49918,0	1,01

-MADENİ ESYA

SANAYİİ :

YURTICI TALEP	1619,4	2254,0	0,39	2522,0	3863,0	0,53	8370,0	1,17
IHRACAT	0,6	5,0	7,33	2,0	22,0	10,00	45,0	1,05
TOPLAM TALEP :	1620,0	2259,0	0,39	2524,0	3885,0	0,54	8415,0	1,17
URETİM	1440,0	2060,0	0,43	2250,0	3500,0	0,56	7200,0	1,06
ITHALAT	180,0	200,0	0,11	274,0	385,0	0,41	1215,0	2,16
TOPLAM ARZ :	1620,0	2260,0	0,40	2524,0	3885,0	0,54	8415,0	1,17

-BAKINA YAPIM

SANAYİİ :

YURTICI TALEP	2144,0	3154,0	0,47	4522,2	7770,0	0,72	15655,0	1,01
IHRACAT	-	14,0	-	1,8	30,0	15,67	200,0	5,67
TOPLAM TALEP :	2144,0	3168,0	0,48	4524,0	7800,0	0,72	15855,0	1,03
URETİM	462,0	1315,0	1,85	1617,2	2500,0	0,55	7140,0	1,86
ITHALAT	1682,5	1854,0	0,10	2906,8	5300,0	0,82	8715,0	0,64
TOPLAM ARZ :	2144,5	3169,0	0,48	4524,0	7800,0	0,72	15855,0	1,03

-KARAYOLU TAŞITLARI

YAPIM SANAYİİ :

YURTICI TALEP	1831,0	2260,0	0,23	2833,8	6165,0	1,18	10746,0	0,74
IHRACAT	-	-	-	-	13,0	-	73,0	4,62
TOPLAM TALEP :	1831,0	2260,0	0,23	2833,8	6178,0	1,18	10819,0	0,75
URETİM	1250,0	1874,0	0,50	2110,2	5248,0	1,49	9369,0	0,79
ITHALAT	581,0	385,0	-0,34	723,6	930,0	0,29	1450,0	0,56
TOPLAM ARZ :	1831,0	2259,0	0,23	2833,8	6178,0	1,18	10819,0	0,75

KAYNAK : 1965 FİYATLARIYLA VERİLEN 1962 VE 1967 DEĞERLERİ DPT, İBYP'DAN, 1971 FİYATLARIYLA VERİLEN 1967, 1972 VE 1977 DEĞERLERİ DPT, İBYP'DEN DERLENEREK ORANLAR HESAPLANMIŞTIR.

(A) PETROKİMYA + KİMYA + GÜBRE SANAYİİ.

(B) YATIRIM MALLARI SANAYİİ İÇİNDE "GEMİ İNŞA SANAYİİ" VE "UÇAK SANAYİİ" YOKTUR.

Sorunu bu açıdan ele almakla Türk Ekonomisinde yapım sanayii ürünlerine karşı talebin hangi dönemde kendini etkin bir biçimde gösterdiğini de saptayabiliriz. Nitekin Üçüncü Plan, "Türkiye'nin bugün ulaştığı gelir düzeyi, tasarruf oranı, nüfus, doğal kaynakları altyapı tesisleri, işgücü maharati imalat sanayiinin hızla gelişmesine olanak sağlayacak düzeydedir. Bu etkenler dikkate alındığında önümüzdeki dönemde imalat sanayiinin birçok dalında ekonomik büyüklükte, ileri teknoloji kullanan üretim birimleri kurmanın mümkün olduğu görülmektedir"(17).diyerek, ağırlık verilen ara ve yatırım malları sanayileri ürünlerine yeterli talebin ortaya çıkacağını öngörmektedir. Şimdi Tablo III-3 deki bulguları inceleyebiliriz.

1962-1967 döneminde yüzde 27, 1967-1972 döneminde yüzde 47 oranında artış gösteren tüketim malları yurtiçi talebinin 1972-1977 döneminde yüzde 43 lük bir artış göstereceği umulmaktadır. Buna karşı ihracatta giderek daha fazla artışlar söz konusudur. Bu arada ithalatın da arttığı görülmektedir.

Dokuma ve giyim sanayiinde 1962-1967 dönemindeki yüzde 36 lık yurtiçi talep artışı, 1967-1972 de daha da yükselerek yüzde 51 e çıkmış, 1972-1977 döneminde ise azalarak yüzde 47 lik bir artış göstermiştir. Bu alanda ihracat sürekli olarak yüksek artışlar göstermiştir. En yüksek artış 1967-1972 döneminde olmuştur. Artan dış talebe uygun olarak gelişme gösteren üretim yanında, bu sanayi dalının ithal gereği de yükselme göstermiştir.

(17) DPT, Yeni Strateji ve Kalkınma Planı Üçüncü..., s.287.

Üzerinde duracağınız temel kesimler ara ve yatırım malları sanayileridir. Toplam olarak ara malları sanayiinde yurtiçi talepteki artış oranları dönemlere göre sırasıyla yüzde 97, yüzde 73 ve yüzde 86 dır. Dikkat edilirse 1962-1967 döneminde yurtiçi talep artışı yüzde 97 ile en yüksek düzeydedir. Ayrıca bu kesim ihracatında da giderek yüzde 100 ü aşan artışlar söz konusudur. Bu bulgular, ara malları sanayiinin 1962-1967 döneminde kurulup geliştirilmesi açısından gerek iç gerekse dış talep yönünden oldukça olverişli koşulların bulunduğunu göstermektedir. Bir başka deyişle, ara malları sanayiinin bu dönemde kurulması için uygun pazar koşulları fazlasıyla bulunmakta idi. Kesimin ithal gereği birinci dönemde yüzde 48, ikinci dönemde çok az bir artışla yüzde 68 oranında artarken, üçüncü dönemde azalma başlamıştır.

Kinya sanayiine baktığımızda, 1962-1967 döneminde bu kesim ürünlerine çok yüksek düzeyde talep artışları olduğunu görmekteyiz. Bir başka deyişle kinya sanayii 1962-1967 döneminde talep yetersizliği diye bir sorunla karşı karşıya değildir. Oysa bu kesim Üçüncü Plan döneminde "Kritik Sektör" adıyla halâ geliştirilmeye çalışılan bir özellik taşımaktadır. Kinya sanayii dalına ilişkin ithalat artışlarının giderek azalması, bu kesimin dış ticaretteki yükünün de hafiflenmekte olduğunu göstermesi bakımından anlamlıdır.

Bir ağır sanayi dalı olarak kabul edilen Demir-Çelik sanayiine ilişkin veriler, Türkiye'de kesim ürünlerine olan yurtiçi talep artışlarının çok yüksek oranda olduğunu göstermektedir. Bu kesimde özellikle 1967-1972 döneminde ithalatta çok büyük artışlar olmuştur. Özellikle yurtiçi talep artışları dikkate alındığında, bu dalda yeni kapasiteler yaratmanın zorunlu ve kesimin

özelliği gereği yararlı olduğu ortaya çıkmaktadır.

Yatırım malları sanayiine ilişkin verilere baktığımızda, en ilginç artışın ihracatta olduğunu görüyoruz. Bu kesin ihracatı 1962 lerde çok düşük iken giderek artış göstermiştir. Ancak bu artışlar değer olarak çok yüksek düzeylerde değildir. Gerek değer, gerekse artış oranı olarak yurtiçi talep 1967 den itibaren çok yüksek düzeydedir. Bir başka deyişle, yatırım malları talebi Birinci Plan dönemi sonundan itibaren çok yüksek oranlarda artış göstermiştir. İkinci Plan döneminde genel olarak tüketim malları sanayii ürünlerine karşı yurtiçi talep artışı yüzde 47, ara malları sanayii ürünlerine yüzde 73 iken, yatırım malları sanayii ürünlerine olan talep artışı yüzde 80 dir. İkinci Plan döneminde öncelik tanınan ara malları sanayii yanında, en yüksek talep artışı gösteren yatırım malları sanayii, önceliği ancak Üçüncü Planda kazanmıştır. Durumu yukarıdaki verilerle birlikte ele aldığımızda, 1962-1967 döneminde en yüksek talep artışı ara mallarında, 1967-1972 döneminde ise yatırım mallarında olmuştur.

Yatırım malları sanayiini alt sanayi dalları olarak ele aldığımızda, seçilmiş dallarda durum şöyledir:

Hüsnî eşya sanayiinde giderek daha fazla talep artışları gerçekleşmekle birlikte, Üçüncü Planda yüzde 100 ü aşkın bir artış öngörülmüştür. Ancak bu dönemde ithalat artışının da yüzde 100 ü aştığı gözden kaçırılmamalıdır. Buna karşı ihracatta giderek çok yüksek oranlarda artışlar söz konusudur.

Makina yapım sanayiinde birinci dönemde yüzde 47 lik bir artış gerçekleşirken, ikinci dönemde bu oran yüzde 72 olmuştur. Kritik sektör olarak kabul edilen

Üçüncü Plan döneminde talep artışının yüzde 100 ü aşacağı öngörülmektedir. Bu gelişme, kesinde İkinci Plan döneminde başlayarak yeni kapasitelerin yaratılma zorunluluğunu ortaya koymaktadır. Ancak bilindiği gibi kesime, Üçüncü Plan döneminde öncelik tanınmıştır. Kesime ilişkin bir diğer özellik, üretimde Birinci Plan döneminde yüzde 185 lik bir artış gerçekleştirilirken, bu oran İkinci Plan döneminde yüzde 55 e düşmüş, Üçüncü Plan döneminde ise artışın yüzde 186 olması öngörülmüştür. Bu gelişmeyi anlamlı bir biçimde açıklamak güçtür. Nitekim üç dönem arasında en yüksek ithalat artışı yüzde 82 ile İkinci Plan döneminde olmuştur. Bu dönemde, birinci dönemde başlatılan gelişme gerek üretin ve gerekse ithalat yönünden olumsuz bir durum göstermiştir.

Karayolları taşıtları yapım sanayiinde Birinci Plan dönemi ile İkinci Plan dönemi arasında büyük fark vardır. Yurtiçi talep artışı sırasıyla yüzde 23 ve yüzde 118 dir. İthalattaki artışlar ise sırasıyla eksi yüzde 34 ve yüzde 29 dur. Üçüncü Plan döneminin verilerine baktığımızda, yüzde 74 lük artışla yurtiçi talebin ikinci döneme göre azalma, yüzde 56 lık artışla ithalatın artma göstereceğinin öngörüldüğü anlaşılmaktadır.

Tablo III-3 deki verilerle ilgili olarak özetle şunlar söylenebilir:

Üçüncü Plan döneminde "kritik sektör" olarak tanımlanan yapım sanayii alt kesimlerinin Birinci Plan ve İkinci Plan döneminde de "kritik" sayılmamaları için, yurtiçi talep ve dış ticaret etkileri bakımından hiç bir neden yoktur. Nitekim tablodaki verilere göre, ara malları sanayilerinin Birinci Plan döneminde, yatırım malları sanayilerinin de İkinci Plan döneminde öncelik

taşınası için uygun talep koşullarının bulunduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca sözü edilen dönemlerde bu kesimlerin ithalat üzerindeki olumsuz etkilerinin giderek azaldığı görülmektedir. Bu durum, günümüzde Türk Ekonomisinin en büyük sorunu olan döviz darboğazının daha erken ve hafif bir biçimde atlatılma olanağının önceki dönemlerde ortaya çıktığını göstermektedir. Ne var ki sanayileşme sürecinin Üçüncü Plan dönemine ertelenen aşamaları, sanayileşmedeki gecikmeden doğan büyük sorunları da beraberinde getirmiştir. Yukarıdaki verilere göre, Türkiye'nin Üçüncü Plan döneminde bulunduğu sanayileşme aşamasını, daha önceki dönemlerde geçebilme olanağına sahip olduğu söylenebilir.

Şimdi ekonomilerin özellikle sanayileşme sürecinde gelmiş oldukları aşamayı gösteren çeşitli göstergelerden "kendine yeterlik oranı"nı Türk Ekonomisi için inceleyerek, analizi tamamlanmaya çalışalım(18).

B. YAPIM SANAYİİNDE KENDİNE YETERLİK ORANLARI

Tablo III-4 , 1962 den bu yana çeşitli yıllar itibarıyla bu konuda bilgi edinmek için hazırlanmıştır. Tabloda görülen en belirgin özellik, tüketim malları, ara malları ve yatırım malları itibarıyla 1977 yılı üretin/toplam talep oranınının 1962 yılına göre arttığı, dolayısıyla ithalat/toplam talep oranınının düştüğüdür. Tüketim malları sanayii ve bu alt kesim içinde yer alan dokuma ve giyim sanayiinin yüzde 100 oranında kendine

(18) Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz.: Savaş, Sanayileşme ve Entegrasyon, s.13-17, C.Çınar, "Türkiye Ekonomisinde Yapısal Bağışlama ve Input-Output Modelleri", Planlama, DPT Dergisi, No.2, s.12 ve A.Leontief, "Input-Output Economics", Oxford Univ. Press, New York, 1966.

ESKİŞEHİR TABLO III-4 : YAPIM SANAYİNDE ÜRETİM VE İTHALATIN TOPLAM TALEP ORANLARI (YUZDE)

	1962	1967(A)	1972	1977
	----	----	----	----
TUKETİM MALLARI SANAYİİ				

URETİM/TOPLAM TALEP :	0.990	1.024	1.015	1.007
İTHALAT/TOPLAM TALEP :	0.010	0.006	0.005	0.007
-DOKUMA VE GIYIM SANAYİİ				
URETİM/TOPLAM TALEP :	0.996	1.039	0.995	0.992
İTHALAT/TOPLAM TALEP :	-	0.013	0.011	0.012
ARA MALLARI SANAYİİ				

URETİM/TOPLAM TALEP :	0.812	0.869	0.916	0.950
İTHALAT/TOPLAM TALEP :	0.201	0.153	0.147	0.070
-KİMYA SANAYİİ (B)				
URETİM/TOPLAM TALEP :	0.608	0.613	0.716	0.824
İTHALAT/TOPLAM TALEP :	0.392	0.398	0.284	0.176
-DEMİR ÇELİK SANAYİİ				
URETİM/TOPLAM TALEP :	0.860	1.110	1.002	1.017
İTHALAT/TOPLAM TALEP :	0.350	0.169	0.333	0.064
YATIRIM MALLARI SANAYİİ (C)				

URETİM/TOPLAM TALEP :	0.566	0.589	0.644	0.693
İTHALAT/TOPLAM TALEP :	0.434	0.411	0.356	0.307
-MADENİ EŞYA SANAYİİ				
URETİM/TOPLAM TALEP :	0.888	0.891	0.901	0.856
İTHALAT/TOPLAM TALEP :	0.111	0.109	0.099	0.144
-MAKİNE YAPIM SANAYİİ				
URETİM/TOPLAM TALEP :	0.215	0.357	0.321	0.450
İTHALAT/TOPLAM TALEP :	0.785	0.643	0.679	0.550
-KARAYOLU TAŞITLARI YAPIM SANAYİİ				
URETİM/TOPLAM TALEP :	0.683	0.745	0.849	0.866
İTHALAT/TOPLAM TALEP :	0.317	0.255	0.151	0.134

KAYNAK : TABLO III-17'DEN HESAPLANMIŞTIR.

(A) 1971 FİYATLARIYLA VERİLEN DEĞERLERDEN HESAPLANMIŞTIR.

(B) PETROKİMYA + KİMYA + GÜBRE SANAYİİ

(C) YATIRIM MALLARI SANAYİİ İÇİNDE "GEMİ İNŞA SANAYİİ" VE "UÇAK SANAYİİ" YOKTUR

yeter olduğu görülmektedir. Bu kesimlerde ithalat/toplan talep oranı ancak binde olarak ifade edilebilecek bir düzeydedir.

Genel olarak ara malları sanayiinde kendine yeterlik oranı 1962 de yüzde 81 iken 1977 de bu oran yüzde 95 e ulaşmıştır. Kınya sanayiinde de aynı yönde gelişme söz konusudur. İthalat/toplan talep oranınının düşmesi, bu kesimle ilgili olarak yukarıda söylenenleri desteklemektedir. Buna karşı Demir-Çelik sanayiinde dönemden döneme inişli çıkışlı bir gelişme görülmektedir. Buna rağmen kesimde kendine yeterlik oranınının yüksek olduğu görülmektedir.

Genel olarak yatırım malları sanayiinde kendine yeterlik oranı 1962 de yüzde 56.6 iken 1977 de 69.3 tür. Orandaki büyümenin öteki kesimlerdeki kadar yüksek olmadığı görülmektedir. Ayrıca bir hedef olan 1977 yılı oranınının da yüksek olmadığı açıktır. Bir başka deyişle bu kesime olan toplan talebin yüzde 30.7 si ithalatla karşılanmaktadır. Yatırım mallarınının özelliği dikkate alınırca, bu oranın dış ticarete büyük bir yük olduğu ortaya çıkmaktadır. Madeni eşya sanayiinde kendine yeterlik oranı 1962 yılına göre düşme göstermiştir. Bu kesimde kendine yeterlik oranı açısından olumlu bir gelişme olmadığı görülmektedir. Yatırım malları sanayii içinde en ilginç durum makina yapım sanayiindedir. Her ne kadar kendine yeterlik oranında (1972 yılı dışında) bir büyüme söz konusu ise de, 1977 yılı için oranın, yüzde 45 olduğu görülmektedir. Yapım sanayii içinde en önemli alt kesim olan makina yapım sanayii, tüm yapım sanayii içinde en düşük kendine yeterlik oranına sahiptir. Dolayısıyla ithalat/toplan talep oranı en yüksek olan kesimdir. Toplan talebin yüzde 55 i ithalatla karşılanmaktadır. Söz konusu kesimde Üçüncü Plan dönemin-

de en yüksek talep artışlarının (yüzde 100 ü aşkın) olacağı da dikkate alınırsa, bu durum, sanayileşmede dışa bağımlılık konusunda daha önce söylenenleri destekler bir niteliktedir.

Karayolları taşıtları yapım sanayiinde kendine yeterlik oranı 1962 de yüzde 68.3 iken, 1977 de yüzde 86.6 olmuştur. Bu kesinde giderek artan bir kendine yeterlikten söz edilebilir.

Böylece Türk Yapım Sanayiinin bugün içinde bulunduğu aşamayı birbirini tanımlayan iki açıdan ele alarak inceleniş oluyoruz. Ara ve yatırım malları sanayilerinin Türk Ekonomisindeki yeri ve önemi yukarıdaki verilere gösterilmeye çalışılmıştır. Verilere dayanarak varılan sonuçların geçerliliği kuşkusuz kullanılan rakamların doğruluğuyla sınırlıdır(19).

Ancak yukarıda da belirtildiği gibi, ara ve yatırım malları sanayilerin kurulması, bu kesimlerin gerektirdiği ithalatın yapılabilmesine bağlıdır. Bu ise çok yüksek miktarlarda döviz gerektirir. Döviz sağlanı olanaklarının sınırlı olması ayrıca elde edilen döviz gelirin yerinde ve zamanında kullanılmasında gereken duyarlılığın gösterilmemesi, sanayileşme modelinin gerçekleşmesini önleyecek başlıca nedenlerdir. Üçüncü Plan dönemi içinde Türk ekonomisinin karşılaştığı en önemli sorunun döviz yokluğu olduğu düşünülürse, öteki etkenler yanında sanayileşme hızını önleyen başlıca unsurun yatırım mali sanayiinin gerektirdiği dış finansman so-

(19) Özellikle Tablo III-4 de de görüldüğü gibi, bazı kesimlerde üretin + ithalat / Toplam Talep oranı 1 e eşit değildir. Ancak bu durumun varılan sonuçları etkilenmeyecek kadar önemsiz olduğu da görülmektedir.

runu olduğu söylenebilir.

III. TAMAMLAYICI ÖNLEMLER

A. NÜFUS ARTIŞ HIZININ DÜŞÜRÜLMESİ

Türkiye'de hızlı bir biçimde artan nüfusun ekonomik yönden olumsuz bir etken olduğu, bu çalışmanın temel varsayımlarından biridir. Her ne kadar yerli ve yabancı literatürde bu konuda farklı yaklaşımlar söz konusu ise de, egemen olan görüş bu çalışmanın varsayımına uygundur(20). Bilindiği gibi hızlı nüfus artışı yalnızca nüfus miktarının artmasına neden olmaktadır. Az gelişmiş bir ekonomide hızlı nüfus artışı büyüyen bir istihdam sorunu ve kişi başına daha düşük gelir demektir. Daha yüksek bir refah düzeyine ulaşmak ve ekonomik başarıları daha verimli kılmak için Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planında belirtildiği gibi bütünüyle demokratik önlemlerle ve bugüne kadarki uygulamanın daha da üstünde bir etkinlikle nüfus politikasının yürütülmesi gereklidir. Sorun, geçici önlemlerle çözümlenecek nitelikte değildir. Türk toplumunun koşullarına uygun, köklü ve bilinçli bir nüfus politikasının izlenmesi, kalkınmanın çözüm bekleyen temel sosyal sorunlarından biridir. Nüfus artış hızının olduğunca düşük bir düzeye indirilmesi sağlıklı sanayileşmenin temel bir koşuludur.

(20) Bilindiği gibi nüfus artışında yüzde 1'lik bir azalmanın sağlanması kısa dönemde olası değildir. Ancak 10-15 yıllık bir dönemde bile böyle bir düşüşün sağlanması çok büyük bir gelişme sayılmalıdır. "Nüfus artış hızının düşürülmesi kolay olacaktır"na göre kalkınma hızı arttırılmalıdır" bu durumda "sorun çözümlenmiş olur" biçimindeki görüşleri gerçekçi saymak olanaksızdır. Esasen, kalkınma hızının arttırılması ile nüfus artış hızının düşürülmesi ayrı birer seçenek değil, bir arada düşürülmesi gereken amaç olmalıdır.

B. G E C İ K M İ Ş R E F O R M L A R I N G E R Ç E K L E Ş T İ R İ L M E S İ

Çalışmamızın başlarında belirtildiği gibi İngiltere'de başlayan daha sonra Fransa, Almanya ve K.Amerika'ya yayılan sanayi devrimini esasında "Tarım ve Sanayi Devrimi" olarak adlandırılmaktadır. Sağlıklı bir sanayileşme için tarımsal kesimde özellikle bir üretim faktörü olan toprak ile hem üretim faktörü hem de üretimin aracı olan insan arasındaki ilişkilerin düzenlenmesi zorunludur. Yirminci yüzyılın sonlarına yaklaşırken hâlâ, "çağdışı toprak rejimi" diye nitelendirilen(21) bir yapıya sahip ekonominin hızlı ve sağlıklı bir gelişmeyi gerçekleştirmesi olanak dışıdır. Sanayileşmenin gereklerine uygun bir "Toprak ve Tarım Reformu"nun nasıl gerçekleştirileceğinin ayrıntıları bu çalışmamın kapsamını aşar. Konumuz açısından gözetilmesi gereken noktanın, çalışmamızın başlarında belirtilen sanayi-tarım ilişkisini kurmaya yönelik bir uygulamanın tez elden yapılması olduğunu belirtmeliyiz.

Bu arada Kamu Ekonomik Kuruluşları, Vergi ve Eğitim alanlarında, hızlı ve sağlıklı bir sanayileşmenin gereklerine uygun reformların gerçekleştirilmesi, sanayileşmenin tamamlanmaya süreçlerinin işlenmesi bakımından gereklidir. Türk Ekonomisi'nde sanayileşme hareketinin en önemli araçlarından birinin Kamu Ekonomik Kuruluşları olduğu deneylerle kanıtlanmıştır. Söz konusu kuruluşların süreç içindeki görevlerini yeterince yerine getirmeleri için, Türkiye'nin sanayileşme aşamasında bugün ulaştığı düzeyin koşullarına göre yeniden düzenlenmeleri gereklidir. Yeniden düzenlenmeden anacımız; bu kuruluşların Türk Yapın sanayiinde karşı karşıya kalınan

(21) T.Toskoy, "Tarım Kesiminin Bazı Problemleri ve Reform İhtiyacı", Türkiye'nin İktisadi Gelişme Meseleleri, C.I, s.445 ve dev...

ve bugünkü koşullarda özel kesim tarafından çözümlenme olanağı bulunmayan sanayileşmeye ilişkin sorunların gerektirdiği görevleri yüklenmesidir(22).

Vergi ve özellikle teknik eğitim alanında yapılması gereken reformlar sanayileşmenin tutanlayıcı süreçleridir. Sanayileşmenin bir yandan sabit sermaye öte yandan sosyal sermayeye ilişkin yatırımları gerektirdiği açıktır. Vergi sisteminde gerçekleştirilecek reform, bir yandan sanayileşme sürecinde önemli görevleri yüklenecek kamu kesimi için finansman kaynağı olurken öte yandan sanayileşmenin nitelik ve külfetini toplumun çeşitli kesimlerinde dengeli bir biçimde dağıtmaya amaçlanmalıdır. Eğitim alanında gerçekleştirilecek reformun sanayileşme gereklerine uygun bir nitelik taşıması zorunludur. Bu konuda özellikle Türkiye gibi az gelişmiş ülkelerin nitelikli işgücü açısından önemli sorunlarla karşılaştığı bilinmektedir.

C. TEKNOLOJİK GELİŞMENİN SAĞLANMASI

Türkiye'nin gerçekleştirmek zorunda bulunduğu sanayileşmenin hız ve düzeyi, teknolojik gelişme ile sıkı sıkıya ilgilidir. Yatırım malları sanayiinin kurulup geliştirilme zorunluluğu öte yandan buna uygun üretim tekniklerinin kullanılmasına gerektirir. Türkiye'nin kısa dönem içinde, kullanacağı tüm teknolojiyi kendisinin üretmesi beklenemeyeceğine göre, içinde bulunulan

(22) Türkiye'nin bugün ulaştığı sanayileşme aşamasında büyük sermaye gerektiren uzun dönemli yatırımların gerçekleştirilmesi zorunludur. Bu tür yatırımların öteden beri kamu kuruluşları tarafından yapıldığı gözönüne alınırsa, yukarıdaki yargıya nasıl vardığımız anlaşılacaktır.

sanayileşme aşamasının gereklerine uyacak teknolojileri dışarıdan ithal etmesi gerekmektedir. Teknoloji ithalinde üzerinde öneme durulacak nokta, sanayileşmenin ve buna bağlı öteki amaçların en uygun biçimde ve sürekli olarak sağlanması olmalıdır. İleri bir sanayi yapısına ulaşmak, istihdam sorununu çözümlenek, dış kaynaklara bağıllığı tek yanlı olmaktan kurtarmak ve kişi başına daha yüksek gelir elde etmek teknoloji seçininde temel amaçlar olmalıdır. Sözü edilen bu amaçlarla bağdaştırılacak teknolojiler konusunda şunlar ileri sürülebilir:

- Türkiye bugün daha yüksek düzeyde bir sanayi yapısına ulaşmak için sermaye yoğun üretim teknikleri kullanmak zorundadır. Çünkü, yapım sanayiinde dengesiz ve sağlıksız büyüyen tüketim malları sanayii, sanayileşme hızını ve düzeyini yükseltenekte, çeşitli olumsuz sonuçlar doğurmaktadır. Karşı karşıya kalınan bu darboğaz ancak ara mali ve yatırım mali sanayilerini kurup geliştirerek geçilecektir. Bu tür sanayilerin kurulması aşamasında ise sermaye yoğun üretim teknikleri kullanmak kaçınılmazdır. Bu sanayiler, özellikle yatırım mali sanayii kurulduktan sonra, teknolojinin yurtiçinde üretimi de sağlanmış olacaktır. Bilindiği gibi yatırım mali sanayiinin en büyük özelliklerinden biri teknoloji üretimine olanak hazırlanaktır. Böyle bir gelişmenin sağlanabilmesi için kuşkusuz ülkede bu amaçla yönelik araştırmaların yapılması ve geliştirme çalışmalarının yaygınlaşması gereklidir. Konunun bu yanı sıra özellikle ele alınarak gereken önemin verilmesi ve özendirilmenin yapılması, teknoloji üretiminin gerekli bir koşuldur. Yerli teknolojilerin üretilmesi, ekonomiyi dış kaynaklara bağıllı olmaktan da kurtaracaktır.

- Teknoloji seçimi ya da kullanımını ile istihdam arasında çok yakın bir ilgi vardır. Bu konuda teorik ve ampirik bir çok araştırmadan söz edilebilir. Biz burada söz konusu araştırmaları incelemekten çok, büyük bir istihdam sorununa sahip Türkiye'nin sanayileşme amacına erişmesinde teknoloji seçimi konusunda nasıl bir yol izlenesi gerektiğine değinmeye çalışacağız. Şunu hemen belirtmeliyiz ki, Türkiye'nin uzun dönemli gelişmesinin sağlanması ön koşuldur. Bu nedenle de ara mali ve yatırım mali sanayilerini kurması ve geliştirmesi zorunludur. Bu arada giderek büyüyen işsizlik sorununun görmezlikten gelinmeyecek kadar önemli bir sorun olduğu da açıktır. Ara mali ve yatırım mali sanayilerinin kurulmasından sonra yaratılacak önemli dışsal ekonomiler ve hazırlanan öteki yatırımlar gelecekte istihdam sorununu çözümlenecektir. Ancak kısa dönemde de alınabilecek bazı önlemlerden söz edilebilir. Kalkınma Planları bu konuda dış rekabete açılan ekonomik kesimlerde enek yoğun teknoloji kullanılması görüşünü kabul etmiştir. İnşaat ve hizmet kesimi buna örnek verilebilir. Buna karşı bir başka görüş, ucuz olan işgücü faktörünün ihracat kesiminde geliştirilmesi yönündedir(23). Buna göre bu yolla bir yandan ihrac ürünleri daha düşük maliyetle üretilecek ve dış pazarlarda rekabet gücü artarak döviz geliri yükselecek, öte yandan işgücü fazlası eritilmiş olacaktır. Bu görüşün geçerli olabilmesi için bu yolla üretilen ihrac mallarınının dış pazarlarda istenilen kalitede olması ve tüketicinin öteki tercihlerini karşılanması gereklidir. Ayrıca sermaye faktörünün işgücüne oranla ucuz ya da pahalı olması ülkeden ülkeye değişebilen relatif bir sonuçtur. Özellikle işgücüne kıyasla sermaye birikimi konusunda çok ileri gitmiş

(23) Serin, Türkiye'nin..., s.49-50.

ülkelerle aynı pazarda rekabet edilmesi halinde, önerilen yolun pek geçerli olduğu ileri sürülemez.

Emek yoğun teknoloji kullanılarak istihdam sorununu hafifletmeye ilişkin bir başka öneri de, özellikle niteliksiz işgücünün tarım kesiminde toprak iyileştirme hayvansal üretin, su ürünleri ve orman ürünleri alanlarında çalıştırılmasıdır(24). Bu arada ihraç olanakları olan el sanatları ürünlerinin geliştirilmesi de bir kısım işgücü fazlasını emebilecektir.

Ote yandan yapılan bir araştırmanın bulgularına göre, toprak sulama anacına yönelik belirli yükseklikte toprak baraj yapılmasında sermaye yoğun değil de emek yoğun tekniklerin kullanılması halinde, "emliyetin % 50 artmasına karşılık istihdam hacminde 100 nisli artış" elde edilebilecektir(25).

Doğrusal programlamaya dayanan bir araştırmanın bulgularına göre, seçilen teknolojinin ekonominin çeşitli sektörlerinin özellikleri dikkate alınarak uygulanması halinde Türkiye'de istihdam sorununun çözümleneceği ortaya konulmaktadır(26). Araştırmada ele alınan

- Sermaye-yoğun teknolojiye kaymayı önleyen,

-
- (24) DPT, İstihdam-İnsangücü Ö.İ.K. Raporu, DPT Yayını, DPT: 1144. Ö.İ.K: 137, Kasım 1971.
- (25) M. Celasun, C. Çınar ve N. Ölçen, İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı İçin Bir Model Teklifi, DPT Yayını, Ankara, 1966.
- (26) A. Beyarslan, Etkenlik Planlaması Kuramı ve İstihdam Sorununa Uygulanması, Ankara, 1976, s.65 ve devamı.

- Emek-yoğun sektörleri teşvik eden,
- Her iki önalene birden başvuran,

her üç politika sonucunda da istihdam düzeyinin daha yüksek olacağı, özellikle son iki politikanın uygulanması sonucu istihdam fallası bile elde edilebileceği ileri sürülmüştür.

Bu konuda sonuç olarak şunu söyleyebiliriz: Sanayileşmenin hızlı ve sürekli ilerlemesi yanında, ekonominin bazı kesimlerinde uygulanacak emek yoğun teknolojiler ile istihdam sorunu da büyük ölçüde hafifletilebilir. Emek yoğun teknolojilerin uygulanabileceği alanlar, örneğin şunlar olabilir: Sulama, kurutma, teraslanma ağaçlandırma, yol, kanal yapımı gibi toprak iyileştirme çalışmaları; Hayvansal üretim, su ürünleri ve orman ürünleri üretimi; özellikle ihracata yönelmiş deri sanayii ve inşaat(27)..

D. Ö Z E N D İ R M E Ö N L E M L E R İ N İ N Y E N İ D E N D Ü Z E N L E N M E S İ

Türkiye'nin karşı karşıya bulunduğu dengesiz sanayileşmenin, sanayileşerek kalkınma hızını olumsuz yönde etkilediği ve uzun dönemde gelişmeyi tehlikeli bir duruma soktuğu bilinmektedir. Sanayileşmede ortaya çıkan dengesizliğin giderilmesi ve hızlı bir büyüme elde edilmesi için, uygulanmakta olan özendirme önlemlerinin köklü bir biçimde yeniden düzenlenmesi gerekmektedir.

(27) Bu faaliyet alanlarında dış rekabet söz konusu değildir. Ayrıca bunlar, Türkiye'de toplan emek-girdi katsayıları yüksek olan alanlardır. Dolayısıyla gerek uzun dönemli dış açılma konusunda gerekse kaynak dağıtımında herhangi bir zorlama ya da sakıncalı durum yoktur..

Türkiye'nin sanayileşme sürecinde geldiği yeni aşama, yeni ve uygun nitelikte özendirme önlemlerine gereksinime göstermektedir. Esasen geçmişte uygulanan vergi ve kredi kolaylıkları, yatırım indirimi ve ithalat ve ihracattaki özendirme önlemleri ile koruyucu dış ticaret politikasının büyük ölçüde dengesizliklere neden olduğu ve önemli fonksiyonları yerine getiremediği bilinmektedir.

Özendirme önlemleri ve koruyucu dış ticaret politikasının, bir yandan tüketim malları sanayininin dış pazarlara açılmasını ve rekabet etmesini zorlayıcı öte yandan ara malı ve yatırım malı sanayilerininin kurulup gelişmesini kolaylaştırıcı ve saklayıcı bir niteliğe kavuşturulması gerekmektedir. Özel kesim için olduğu kadar ara ve yatırım malları sanayilerini kurup geliştirecek olan kamu ekonomik kuruluşları için de geçerli olacak önlen ve politikaların sanayileşme stratejisine uygun olması, üzerinde özenle durulacak önemli bir konudur. İyi işleyen özendirme ve koruma politikasının Türkiye'nin sanayileşme amacına ulaşmasında etkin bir tamamlayıcılık görevi yapacağı kanısındayız.

Sonuç olarak Türkiye'nin sanayileşme zorunluluğunun gerçekleşmesi, sanayide yatırım malları sanayininin süreklileyici bir duruma getirilmesine ve bu arada gerekli sosyal ve ekonomik reformların gerçekleştirilmesine, döviz rezervleri ve iç tasarrufların etkin bir biçimde, kullanılmasına, teknoloji üretimi, özendirme önlemleri ve koruyucu politikası alanlarında sanayileşmenin niteliğine dönük düzenlemelere gidilmesine bağlıdır. Bu alanlarda gerçekçi bir anlayışla atılacak adımların istihdam sorununu, tarımda düşük verimliliği, dış kaynaklara bağıllılığı ortadan kaldırarak yaşama düzeyini yük-

selteceğine inanıyoruz. Esasen Avrupa Ekonomik Topluluğu'na katılma konusunda alınmış olan karar, Türkiye'nin ortaya konulmaya çalışılan nitelikte sanayileşmesini de zorunlu kılmaktadır.

de olması ve yıllardan beri süren savaşların yarattığı yoksulluk, geleneksel sanayileşme sürecinin ilk aşaması olan tüketim malları sanayiinin gerektiği biçimde kurulmasını önlemiştir. Bu dönemde çeşitli malî yükümlülükler altında olmakla birlikte kamu fonları özel kesime kıyasla çok yüksek düzeylerde gerçekleşmiştir. Esasen 1932 den sonra uygulanan ekonomi politikası ile gerçekleştirilen yatırımlar, Kamunun bu alandaki olanaklarını ortaya koymaktadır.

Özel kesim önceliğinin bırakılarak bütünüyle Kamu girişimciliğinin öne geçtiği dönemde, sanayileşme stratejisine uygun olarak gerçekleştirilen en büyük başarı Birinci Sanayi Planının uygulanmasıdır. Birinci Sanayi Planı, uygulanamayan İkinci Sanayi Planı ile birlikte ele alındığında 10 yıl gibi bir süre içinde sanayileşmede ulaşılmak istenilen düzeyi açıkça ortaya koymaktadır. Birinci Planda tüketim ve bir kısım ara malı, İkinci Planda yatırım ve bir kısım ara malı ile ekonomik ve sosyal altyapı yatırımlarının öngörülmesi, seçilen sanayileşme stratejisinin hızlı ve dengeli bir biçimde uygulanmak istenmesi açısından büyük bir öneme sahiptir. Ancak uygulanamayan İkinci Sanayi Planı, Türk sanayileşme sürecinin 1970 li yıllarda bile belirli aşamalara sağlıklı bir biçimde geçememesinde etkili olmuştur.

Özel girişimciliğin yeniden öne çıktığı 1950-1960 dönemi, 1950-1953 ve 1954-1960 ara dönemleri biçiminde ele alındığında, ilk dönemde özel girişkenlik ve tarımsal üretimin hızlandığı, ikinci dönemde ise Kamu girişimciliğinin ve sanayi üretiminin başa geçtiği görülür. 1950-1960 döneminde öncelik tekrar tüketim malları sanayiine geçmiştir. Bu dönemin en

belirgin özelliği, o döneme kadar görülmemiş ölçüde yüksek yatırım düzeyinin gerçekteştirilmiş olmasıdır. Ne var ki, eldeki olanaklar ile yatırımlar karşılaştırıldığında, yatırım oranının gerek önceki gerekse sonraki dönemlerden düşük olduğu meydana çıkmaktadır. Dönemin bir diğer özelliği uzun dönemde olumlu etkileri görülebilecek olan bazı altyapı yatırımlarının gerçekteştirilmiş olmasıdır.

Planlı kalkınma dönemi Türkiye'nin sanayileşmesinde önemli bir yere sahiptir. Birinci Beş Yıllık Plan bir yandan sanayileşmenin tamamlayıcı unsurlarını geliştirmeye, öte yandan yapım sanayiinin gecikmiş gereklerini yerine getirmeye çalışmıştır. İkinci Beş Yıllık Plan döneminde ara malları sanayii geliştirilmeye çalışılmıştır. Bu dönemin belirtilmesi gereken önemli gelişmelerinden biri de "montaj sanayii" diye adlandırılan sanayinin Türk sanayileşme sürecinde etkin bir duruma gelmesidir. Sanayileşme sürecinde yatırım malları sanayiinin geliştirilme ve dolayısıyla dışa bağlılığın azaltılması Üçüncü Plan döneminde öncelik kazanmıştır. Bu dönemde sanayileşme'nin kalkınma ile eş anlamda olduğu açıkça kabul edilerek geri teknolojilere sahip ve düşük verimli tüketim malları sanayilerinin egemen olduğu Türk sanayiinin, ara ve yatırım malları üreten ileri bir yapıya kavuşturulması amaçlanmıştır. Bu arada Yeni Strateji'nin, "montaj sanayii'nin Üçüncü Plan döneminde yerini yapım sanayie bırakacağına ilişkin görüşü de belirtilmeden geçilmemelidir(1).

1923 den bu yana elde edilen sanayileşme sonucunda Türk Ekonomisi belirli bir yapısal değişime

(1) DPT, Yeni Strateji 1973-1995, Haziran 1972, s.32.

uğramıştır. Buna karşı sanayileşme ile elde edilmeye çalışılan en önemli amaçların gerçekleştiği ileri sürülemez. Bu konuda özellikle istihdam sorununun çözümlenemediği üstelik giderek ağırlaştığı, tarımsal üretimin hava koşullarına bağlılığı ve verim düşüklüğünün sürdüğü, sağlıklı bir kentleşmenin gerçekleştirilemediği ve dış ticarete, dengesiz sanayileşme ve dış kaynaklara giderek artan bağlılıktan ötürü, iyileşmenin sağlanamadığı, tersine görülmemiş dar boğazların ortaya çıktığı belirtilmelidir. Tüm bu olumsuz gelişmeler sonucu, uluslararası kalkınma yarışında sanayileşmiş ileri ülkelere kıyasla, kişi başına giderek daha düşük reel gelir elde edildiği açıktır(2).

Türkiye'de sanayileşme sürecinde karşılaşılan sorunların çözümlenmesi, öncelikle sanayileşme stratejisinin gözden geçirilmesini zorunlu kılmaktadır. Yapım sanayiinde ortaya çıkan dengesizlik giderilmelidir. Gerek bu dengesizliğin doğurduğu olumsuz sonuçlar gerekse Türkiye'nin öteden beri sahip olduğu ekonomik sorunların çözümlenebilmesi için yapım sanayii içinde yatırım malları sanayiinin geliştirilmesi zorunludur. Tüketim malları sanayilerinde uzmanlaşma yerine tüm olarak yapım sanayii, kalkınmanın motoru durumuna getirilerek sanayileşmenin dengeli bir gelişmeye sokulması gereklidir.

Yatırım malları sanayiinin geliştirilmesi ile katma değer, istihdam, teknolojik gelişme ve dışa bağıllık gibi konularda olumlu sonuçlar elde edilecektir.

Nitekim Türkiye'nin gerek ara malları gerekse yatırım malları sanayiini geliştirme zorunluluğu,

(2) O. Oğuz, "Türkiye-İran ve Pakistan Arasındaki İktisadi İşbirliği", ESADER, C.I, S.2, 1965. Ayrıca bkz.: H.J. Peterson, "Kommen die Entwicklungslaender nicht voran", Wochenbericht des DIW, Nr. 30, 1973, s. 267 ve devamı. D. Schumacher, "Konflikt zwischen Produktion und Beschaeftigung in Entwicklungslaendern", Konjunkturpolitik, 22Jg., 3. Heft, 1976.

söz konusu mallara olan talep açısından da ortaya konulmuştur. Bir başka deyişle Türkiye'nin ara ve yatırım malları yönünden "pazar darlığı" gibi bir sorunu olmadığı, çalışmamızın bulgularıyla saptanmıştır.

Bu arada sanayileşme gelişimiyle uyumlu olarak tamamlayıcı süreçlerin işletilmesi zorunludur. Sağlıklı bir ekonomik ve sosyal kalkınmanın gerçekleşmesi için, nüfus artış hızının düşürülmesi, Toprak ve öteki reformların gerçekleştirilmesi ve teknolojik gelişme için bilimsel araştırmaların özendirilmesi ve yoğunlaştırılmasına çalışılmalıdır. Sanayii özendirme önlemleri ve koruyucu dış ticaret politikasının, bir yandan tüketim malları sanayiinin dış pazarlara açılmasını ve rekabet etmesini zorlayıcı öte yandan, ara malı ve yatırım malı sanayilerinin kurulup gelişmesini kolaylaştırıcı ve sağlayıcı bir niteliğe kavuşturulması gereklidir.

Y A R A R L A N I L A N K A Y N A K L A R

- ANSPRENGER, F. : "Wage zur Unabhaengigkeit",
Entwicklungspolitik Handbuch
und Lexikon, Stuttgart-Ber-
lin, 1966.
- AVCIOĞLU, D. : Türkiye'nin Düzeni (Dün-Bu-
gün-Yarın), 4.B.,C.I,
Ankara, 1969.
- AYDEMİR, Ş.S. : İkinci Adam, C.I.,3.B.,
İstanbul, 1973.
- BARANSON, J. : Automotive Industries in
Developing Countries, IBRD,
1969.
- BAŞAR, A.H. : "Ticaret Odası İktisat Ko-
misyonu Raporu", Baris Dün-
yası Dergisi, Sayı 58.
- BEHRENDT, R.F. : "Einige Probleme der sozia-
len und wirtschaftlichen
Entwicklung im gegenwaerti-
gen Latinamerika im Lichte
europaeischer Erfahrung",
Hamburger Jb für Wirtschafts-
und Gesellschaftspolitik,7,
1962.
- BEHRENDT, R.F. : "Gesellschaften im Umbruch",
Entwicklungspolitik Handbuch
und Lexikon, 1966.
- BEYARSLAN, A. : Etkenlik Planlaması Kuram
ve İstihdam Sorununa Uygulanması, Ankara, 1976.
- BORATAV, K. : Türkiye'de Devletçilik,
İstanbul, 1974.
- BULUTAY, T.-
TEZEL, Y. ve
YILDIRIM, N. : Türkiye Milli Geliri 1923-
1948.
- CELASUN, M.-
ÇINAR, C. ve
ÖLÇEN, N. : İkinci Beş Yıllık Kalkınma
Planı İçin Bir Model Tekli-
fi, DPT Yayını, Ankara,1966.
- CHEENERY, H.B. : "Mukayeseli Üstünlük ve Kal-
kınma Politikası", (Çev.F.
Görün), İktisadi Kalkınma
Seçme Yazılar, ODTU Yayını,
Ankara, 1966.
- GİLLOV, H. : Türkiye Ekonomisi, İstan-
bul,1965.

- ÇETİN, H. : "Türk Ekonomisinde Yapısal Değişim", Türk Ekonomisinin Entegrasyon Semineri, MPM Yayını 103, Ankara, 1971.
- ÇINAR, C. : "Türkiye Ekonomisinde Yapısal Bağımlaşma ve Input - Output Modelleri", Planlama, DPT Dergisi, No.2.
- DEMİRGİL, D. : "Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planının Makro-Hedefleri Üründe Genel Düşünceler", Uzun Dönemli Plan Stratejisi ve III. 5 Yıllık Plan, E.S.E.K.H., İstanbul, 1973.
- DİE : 1970 Genel Nüfus Sayımı, Örneklemeye Sonuçları, 1972.
- DİE : İstatistik Yıllığı 1960-1962.
- DİE : Türkiye Milli Geliri ve Harcamaları 1948-1972.
- DİE : Türkiye'de Toplumsal ve Ekonomik Gelişmenin 50 Yılı, Ankara, 1973.
- DPT : İstihdam-İnsangücü Ö.İ.K. Raporu, DPT Yayını, DPT: 1144-ÖİK:137, Kasım, 1971.
- DPT : Kalkınma Planı Birinci Beş Yıl 1963-1967, Ankara, 1963.
- DPT : Kalkınma Planı İkinci Beş Yıl 1968-1972, Ankara, 1967.
- DPT : Yeni Strateji ve Kalkınma Planı Üçüncü Beş Yıl 1973-1977, Ankara, 1973.
- DPT : Yeni Strateji 1973-1995, Haziran 1972.
- DPT : Yıllık Programlar
- GİZ, A. : "Kurtuluş Savaşı Sırasında Ankara'dan Yükselen Ses", İstanbul Sanayi Odası Dergisi, 15.Nisan.1969.
- GÜNÇE, E. : "Türkiye'de Planlamanın Tarihçesi", Mimarlık, 1972-11.
- GÜRTAN, K. : Türkiye'de Yatırımlar, İstanbul, 1959.
- HEINTZ, P. : "Unterentwicklung als Problem der Wirtschaftspolitik", Soziologie der Entwicklungs-laender, Köln-Berlin, 1962.

- HİÇ, M. : Büyüme Teorileri ve Gelişen Ekonomiler, İstanbul, 1976.
- HİÇ, M. ve diğerleri : Montaj Sanayii Gelişmesi, Sorunları ve Ekonomimizdeki Yeri, E.S.E.K.H. Yayını, İstanbul, 1973.
- I.B.R.D. : The Economy of Turkey, The John Hopkins Press, 1951.
- İktisat Vekâleti Sanayi Tetkik Heyeti : İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı, Ankara, 1936.
- İLKİN, A. : Kalkınma ve Sanayi Ekonomisi, İstanbul, 1974.
- İNAN, A. : Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyetinin Birinci Sanayi Planı 1933, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara, 1972.
- KAZGAN, G. : "İmalat Sanayiinde Yapısal Değişme", Türkiye'nin İktisadi Gelişme Meseleleri, C.I I.U. İktisat Fakültesi Yayını, İstanbul, 1971.
- KAZGAN, H. : "Türkiye Cumhuriyetinin Kuruluşundan Bu Yana Türkiye'de Anonim ve Limited Şirketler", Cumhuriyetin 50nci Yılında Türkiye'de Sanayileşme ve Sorunları, Ankara, 1974.
- KEPENEK, Y. : "Türk Sanayiinde Yatırımlar Üzerine Bir Deneme", Cumhuriyetin 50 nci Yılında Sanayileşme ve Sorunları, 1974.
- KILIÇBAY, A. : "Türkiye'de Planlama", Türkiye Ekonomisinin 50 Yılı Semineri, Bursa I.T.I.A. Yayını, İstanbul, 1973.
- KLATT, S. : "Industrialisierung", Entwicklungspolitik Handbuch und Lexikon, 1966.
- KLATT, S. : Zur Theorie Der Industrialisierung, Köln und Opladen, 1959.
- KRAUS, W. : "Entwicklung der Wirtschaft", Entwicklungspolitik Handbuch und Lexikon, 1966.

- KUMBARACIBAŞI, O. : "Son Gelişmeler Açısından Ortak Pazar ve Türkiye", Türk Ekonomisinin Entegrasyon Sorunları, 1971.
- KURUÇ, B. : İktisat Politikasının Resmi Belgeleri (Söylev, Demeç ve Yazılar), SBF Maliye Enstitüsü, Türk İktisadi Gelişme Araştırma Projesi, No.15, Ankara, 1963, (Çöğaltma).
- Maliye Bakanlığı : Aylık Ekonomik Göstergeler Kasım-Aralık 1976.
- MANISALI, E. : "Ekonomilerarası İhtisaslama ve Az Gelişmiş Ülkeler", Refii Sükrü Suvla'ya Armağan, I.U.İktisat Fak. Yayını, İstanbul, 1971.
- MANISALI, E. : Gelişme Ekonomisi, İstanbul, 1975.
- MANISALI, E. : "Türkiye'nin Yatırım Malları Sanayii ve Gelişme Olanakları", Cumhuriyetin 50 nci Yılında Türkiye'de Sanayileşme ve Sorunları, 1974.
- MEYER, F.M. : "Entwicklungshilfe und Wirtschaftsordnung", ORDO, 12, 1961.
- NADAROĞLU, H. : "Türkiye'de Kamu Giderleri", Türkiye Ekonomisinin 50 Yılı, 1973.
- NIEHAUS, H. : "Die Rolle der Landwirtschaft in der wirtschaftlichen und gesellschaftlichen Entwicklung in der Vereinigten Staaten", OW 60, Agrarentwicklung, Köln und Opladen, 1959.
- NURKSE, R. : Az Gelişmiş Ülkelerde Sermaye Teşekkülü, (Çev.Ş.Adalı), İstanbul, 1964.
- OĞUZ, O. : "Türkiye-İran ve Pakistan Arasındaki İktisadi İşbirliği", ESADER, C.I, S.2, 1965.

- ÖKÇÜN, A.G. : Türkiye İktisat Kongresi 1923-Izmir, Haberler-Belgeler-Yorumlar, 2.B., Ankara, 1971.
- ÖZFIRAT, N.-
DİNÇERLER, V. : Türk İmalat Sanayiinin Yapısı ve Etkenliği, DPT Yayını, DPT:786-İPD:273, Ankara, 1969.
- ÖZGÜVEN, A. : "Türkiye'nin Gelişmesinde Tarım ve Sanayi İlişkileri", Türkiye'nin İktisadi Gelişme Meseleleri, 1971.
- PETERSON, H.J. : "Kommen die Entwicklungslaender nicht voran", Wochenbericht des DIV, Nr.30, 1973.
- FRIEBE, H. : "Die Agrarprobleme der Entwicklungslaender im Spiegel der europaischen Entwicklung", ÖW, 60, Agrarentwicklung, 1959.
- SADIKLAR, T. : Kalkınma Yolunda Japon Örneği ve Türkiye, Ankara, 1971.
- SAVAŞ, V. : Kalkınma Ekonomisi, İstanbul, 1975.
- SAVAŞ, V. : Sanayileşmemiz Açısından Türkiye AET İlişkileri, İKV Yayını, No:1976-1.
- SAVAŞ, V. : Sanayileşme ve Entegrasyon, İKV Yayını, İstanbul, 1977.
- SAVAŞ, V. : "Türkiye'nin AET Politikası Ne Olmalıdır", Milliyet Gazetesi, 8.Haziran.1977.
- SCHUMACHER, D. : "Konflikt zwischen Produktion und Beschaeftigung in Entwicklungslaendern", Konjunkturpolitik, 22.Jg., 3. Heft, 1976.
- SERİN, N. : Türkiye'nin Sanayileşmesi, Ankara, 1963.
- SERİN, N. : "Türk Sanayiinin Yapısal Görünümü", Cumhuriyetin 50 nci Yılında Türkiye'de Sanayileşme ve Sorunları, 1974.

- SOYSAL, E. : "Sanayide Zor Döner ve Tasarruf Ekonomisi", Milliyet Gazetesi, 12. Eylül, 1977.
- TAYANÇ, T. : Sanayileşme Sürecinde 50 Yıl, Milliyet Yayınları, Ağustos 1973.
- TOSKAY, T. : "Tarım Kesiminin Bazı Problemleri ve Reform İhtiyacı", Türkiye'nin İktisadi Gelişme Meseleleri, 1971.
- TÖKİN, İ.H. : İktisadi ve İctimai Türkiye Rakamlarla: Türkiye'de Sanayi, T.C. Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü Yayını, Ankara, 1946.
- ÜSTÜNEL, B. : Avrupa Müşterek Pazarının Türk Ekonomisi Üzerinde Muhim Tepkileri, Odalar Birliği Yayını, Ankara, 1962.
- YÜKSEL, A.S. : "AET İçinde Türk Ekonomisinin Kalkınma Sorunları", Türk Ekonomisinin Entegrasyon Sorunları, 1971.
- YÜKSEL, A.S. : Ortak Pazar'a Geçiş Dönemi ve Türk Sanayii, İstanbul, 1970.
- ZAIM, S. : "Montaj Sanayisinin İktisadi Yönü", Refii Sükrü Suvla'ya Armağan, İstanbul, 1971.

S O N U Ç

1923 den bu yana Türkiye'nin ekonomik kalkınma sürecine baktığımızda, kalkınmanın sanayileşerek sağlanmasının temel tercih olarak kabul edildiğini görürüz. Bu arada Türk Ekonomisinde önemli bir yer tutan tarımsal yapı ile sanayi kesimi arasında sanayileşmenin gerektirdiği ara bağıllığın gözetilmeye çalışıldığına da belirtmeliyiz. Esasen Türkiye gibi hızlı nüfus artışına sahip, nüfusun büyük bir çoğunluğu kırsal alanda yaşayan, tarım dışı alanda yeterince verimli istihdam olanakları yaratılamayan, ihracat içinde tarımsal ürünlerin önemli bir yer tuttuğu ülkelerde tarımsal yapı ile sanayinin belirli bir bütünlük içinde düşünülmesi gereği açıktır. Kesimler arasında salt bir öncelik değil, kalkınmanın optimal kılınması önde gelmelidir. Ancak kalkınmanın gerçekleştirilmesi için, ekonomik yapının durgun ve düşük verimli tarımsal nitelikten dinamik sanayi niteliğine dönüştürülmesi ön koşuldur. Sanayi kesiminin geliştirilip ekonomik kalkınmanın motoru durumuna getirilmesi, Türkiye gibi az gelişmiş ülkeler yönünden büyük önem taşımaktadır.

Nitekim Türkiye'de 1923 den bu yana uygulanan temel kalkınma stratejisi sanayileşme amacına yöneliktir. Geçen süre içinde bazı ara dönemlerde tarımsal yapının önem kazandığı görülmüşse de, bunun geçici olduğu ve uzun dönemde sanayi kesiminin önceliğini koruduğu bilinmektedir. Özellikle 1963 yılından bu yana sanayi kesiminin kalkınmanın motoru durumuna getirilmeye çalışıldığı söylenebilir.

Özel girişim önceliği ile sanayileşme sürecine giren Türkiye, Lozan Antlaşmasının bağlayıcı hükümleri, Kamu fonlarının kolaylıkla özel kesime aktarılamaması, özel girişimin sermaye birikim aşamasının çok gerisin-